

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Fatih Bahçivan'a ait " 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalelerinin Türk Politik Hayatına Etkisi" adlı tez çalışması, jürimiz tarafından, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan:
Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN

Üye:
Sara ONUR
(Danışman)

Üye:
Rafet ÇEVİKBAŞ

İÇİNDEKİLER

KİŞİSEL KABUL / AÇIKLAMA.....	I
ÖNSÖZ.....	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
KISALTMALAR TABLOSU.....	V
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜRDE ASKERİ MÜDAHALE

I. Temel Kavramlar.....	5
I.1. Tanımlar.....	5
I.1.1.Devrim.....	6
I.1.2. İhtilal.....	7
I.1.3. Muhtıra.....	8
I.2. Silahlı Kuvvetlerin Politik Hayata Etkisi.....	9
I.2.1. Pretoryenizm.....	9
I.2.2. Askeri Müdahalenin Nedenleri.....	14
I.2.2.1. Askeri Müdahalelerde Askeri Yapının Önemi.....	15
I.2.2.2. Politik Kültür.....	19
I.2.2.3. Politik Yönetimin Başarısızlığı.....	20
I.2.2.4. Meşruiyetin Yitirilmesi.....	21
I.2.3. Silahlı Kuvvetlerin Politikaya Müdahale Biçimleri.....	22
I.2.3.1. Hakemlik İşlevi veya Veto (Riyaset) Rejimi.....	22
I.2.3.2. Bekçilik İşlevi veya Muhafız Rejimi.....	23
I.2.3.3. Yöneticilik İşlevi veya Hükmedici Rejim.....	23
I.3. Türkiye’de Silahlı Kuvvetlerin Politikaya Müdahalesinin Tarihsel Gelişimi.....	26

İKİNCİ BÖLÜM

1960 VE 1980 ASKERİ DARBELERİ VE MÜDAHALELER ÖNCESİ POLİTİK SÜREÇ

II. 1.1950 ‘DEN 27 Mayıs 1960 Müdahalesine Kadar Politik Süreç.....	29
II.1.1 D.P. İktidarı Dönemi (1950 – 1960).....	29

II.1.2. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi ve Askeri Yönetimin Kurumsallaşması.....	42
II.1.2.1. Milli Birlik Komitesi.....	44
II.1.2.2. On Dörtlüler'in Tasfiyesi.....	51
II.1.2.3. Kurucu Meclisin Teşkili.....	54
II.1.2.4.1961 Anayasası'nın Hazırlık Süreci.....	57
II.1.3.1961 Anayasasının Temel Nitelikleri ve Askeri Otoritenin Kazandığı Yeni Yetkiler...59	
II.1.3.1.Yasama Alanında Kazanılan Yeni Yetkiler.....	67
II.1.3.2. Yürütme Alanında Kazanılan Yeni Yetkiler.....	69
II.1.3.2.1. Cumhurbaşkanı'nın Seçimi.....	69
II.1.3.2.2. Genelkurmay Başkanı'nın Anayasal Düzen İçerisindeki Yeri...70	
II.1.3.2.3. Milli Güvenlik Kurulu'nun Anayasal Düzen İçerisindeki Yeri..71	
II.1.3.3. Askeri Yönetime ve Kararlarına Tanınan Ayrıcalıklar.....	73
II.2. 1970'DEN 12 Eylül 1980'e Kadar Politik Süreç.....	74
II.2.1. 1973 Milletvekili Genel Seçimi ve Sonrası.....	75
II.2.2. 1977 Erken Milletvekili Genel Seçimi ve Sonrası.....	80
II.2.3. 12 Eylül 1980 Müdahalesi ve Askeri Yönetimin Kurumsallaşması.....	92
II.2.3.1. Kurucu Meclis'in Oluşturulması ve 1982 Anayasası'nın Hazırlanışı....101	
II.2.3.2. 1982 Anayasası'nın Temel Nitelikleri.....	104
II.2.3.3. Politik Partilerin Kurulması.....	111
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
1960 VE 1980 ASKERİ MÜDAHALELERİNİN POLİTİKAYA ETKİSİ	
III.1.1960 Askeri Müdahalesinin Politikaya Dolaylı Etkisi.....	115
III.1.1 Silahlı Kuvvetlerin Sivil Denetimine Etkisi.....	115
III.1.2. Sivil Topluma Etkisi.....	117
III. 2. 1980 Askeri Müdahalesinin Politikaya Dolaylı Etkisi.....	120
III.2.1. Silahlı Kuvvetlerin Sivil Denetimine Etkisi.....	120
III.2.2. Sivil Topluma Etkisi.....	125
III. 3. 1960 ve 1980 Askeri Müdahalelerinin Politikaya Doğrudan Etkisi.....	127
III. 3. 1.1960 Askeri Müdahalesinin Politikaya Doğrudan Etkisi.....	129
III.3.2. 1980 Askeri Müdahalesi'nin Politikaya Doğrudan Etkisi.....	130
III. 4. 1960 ve 1980 Askeri Müdahaleleri'nin Politikaya Etkilerinin Karşılaştırılması.....	134
GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	140
KAYNAKÇA.....	147

KİŞİSEL KABUL / AÇIKLAMA

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalelerinin Türk Politik Hayatına Etkisi” adlı çalışmamı, ilmi ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

25.07.2005

Fatih BAHÇIVAN

ÖNSÖZ

Türkiye’de silahlı kuvvetler cumhuriyetin kurulmasından itibaren 1960’a kadar ülkenin politik yönetiminde aktif olarak yer almamaktadır. Fakat silahlı kuvvetler ilk kez 27 Mayıs 1960 tarihinde dönemin mevcut politik iktidarına doğrudan müdahale ederek o zamana kadar sürdürdüğü tutumunu değiştirmiştir. Silahlı kuvvetler bu tarihten sonra dolaylı olarak 12 Mart 1971’de ve 12 Eylül 1980’de de doğrudan politik iktidara müdahalede bulunmuştur.

Müdahalelerin başlangıcı olan 27 Mayıs 1960 müdahalesiyle 12 Eylül 1980 müdahalesinin öncelikli etkisi politikaya olmuştur. Bu etkileri müdahaleler sonrasında yapılan anayasa, yasa ve kararlarda görmemiz mümkündür. Her iki müdahalenin de Türk politik hayatına etkilerinin benzerlikleri ve farklılıkları bulunmaktadır. Çalışmada her iki müdahalenin de politik hayata etkilerinin benzerlikleri ve farklılıkları belirtilerek bunların politik hayatı nasıl şekillendirdiği anlatılmaktadır. Askeri müdahaleler belirli bir sürecin sonunda gerçekleştiğinden her iki müdahale öncesindeki onar yıllık dönemlerde çalışmada anlatılmıştır.

Çalışmada ayrıca genel olarak askeri müdahalelerin nedenleri anlatılarak müdahale biçimlerine de yer verilmektedir. Her iki müdahale de hem genel olarak askeri müdahale nedenleri açısından hem de müdahale biçimleri açısından değerlendirilmiştir.

Çalışmayı bilimsel eser kaidelerine göre hazırlattıran, kelime ve cümle hatalarını düzelterek bilimsel dil kullandırmayı sağlayan saygıdeğer öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Sara ONUR’a teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

Silahlı kuvvetlerin yapısal özellikleri, ülkenin politik kültürü, politik yönetimin başarısızlığı ve meşruluğunu yitirmesi gibi etkenlerin bir araya gelmesi askeri müdahaleye neden olmaktadır. 1960 ve 1980 askeri müdahalelerinde de bu nedenlere benzer etkenler görülmektedir. Her iki müdahalede belirli bir süreç yaşandıktan sonra gerçekleşmiş ve politik hayatı etkilemiştir.

Askeri müdahalelerin yapılaş tarzlarında farklılıklar bulunmaktadır. Silahlı kuvvetler bazen politik iktidara doğrudan müdahale etmekte (1960 ve 1980) bazen de yaptırdığı veya aldırıldığı kararlarla dolaylı olarak (1971) politikaya müdahale etmektedir. 1960 askeri müdahalesinin politikaya müdahalede bir geleneğin oluşmasına sebebiyet verdiği söylenebilir. Her iki müdahalede ana amaç, bozulan ülke yönetiminin istikrara kavuşturularak şiddet ve terör olaylarının önlenmesi ve yeniden demokratik düzene dönmek olarak belirtilmiştir. Her iki müdahalede öncelikle politikayı etkilemekle beraber ekonomik ve toplumsal hayatı da etkilemiştir. Belki de en önemlisi her iki müdahalede, politik iktidarda bulunanlar için askeri müdahaleyle karşılaşabilecekleri düşüncesini oluşturmuştur.

1960 ve 1980 Askeri Müdahalelerinin sonucunda mevcut sivil iktidar değiştirilerek yeni bir anayasa ve birtakım yasal düzenlemelerin yapılması politikayı doğrudan ve dolaylı olarak etkilemiştir. Her iki müdahalenin de politikaya öncelikli etkisi mevcut iktidarı (D.P ve A.P) değiştirmek yönünde olduğundan çoğunluğun temsil edilmesi engellenmiştir. Müdahalelerin politika üzerindeki etkisi sadece askeri yönetim dönemlerinde değil, başta anayasa olmak üzere, yasalarla getirilen düzenlemelerle sivil yönetime geçildikten sonra da görülmektedir. Bunlara örnek olarak, politik katılım ve örgütlenme üzerindeki etkileri ve silahlı kuvvetlerin askeri yönetim süresince yaptığı düzenlemeleri sivil denetimin dışında bırakmasını gösterebiliriz. Bütün bunlara karşılık Türkiye’de askeri müdahaleler demokratik rejime ciddi zararlar verse de onu yıkmamaktadır.

Demokratikleşme seviyesinin, refah, çağdaşlaşma ve gelişmişlik düzeyinin yükseldiği toplumlarda askeri müdahale olasılığı gittikçe azalmaktadır. Demokratik kazanımları, refah ve gelişmişlik düzeyinin giderek arttığı Türkiye’de de, askeri müdahale olasılığı azalmıştır.

ABSTRACT

When factors, such as certain structural features of the armed forces, the political culture of the country and the failure of the political management converge, they usually result in military interventions. Similar factors were observed in the military interventions of 1960 and 1980. Both interventions took place after certain events had transpired and had significant effects on the political life.

There are some differences in the way these military interventions took place. The armed forces sometimes directly intervene in the political power (1960 and 1980) and sometimes do so indirectly through forced decisions (1971). The military intervention of 1960 somewhat established a tradition for intervening with the politics. The main purposes of both interventions have been described as to bring stability to the volatile administration, to prevent violence and terror acts and to restore the democratic order. Both interventions principally affected politics, but had serious repercussions on economic and social life as well. Perhaps, the most important consequence was that the political power started to regard military intervention as a close possibility.

As a result of 1960 and 1980 military interventions, the civilian power was overthrown and a new constitution and legal regulations were introduced, influencing the politics both directly and indirectly. The main effect the interventions had on the politics were the overthrow of the political powers (D.P and A.P) and the majority of the people could not be represented. The repercussions of these interventions have been far – reaching, observed

KISALTMALAR TABLOSU

C.G.P : Cumhuriyetçi Güven Partisi

C.H.P : Cumhuriyet Halk Partisi

D.M : Danışma Meclisi

D.P : Demokrat Parti

I.M.F : Uluslararası Para Fonu

K.K.K : Kara Kuvvetleri Komutanlığı

M.B.K : Milli Birlik Komitesi

M.G.K : Milli Güvenlik Kurulu

M.H.P : Milliyetçi Hareket Partisi

M.S.P : Milli Selamet Partisi

P.P.K : Politik Partiler Kanunu

T.C.K : Türk Ceza Kanunu

T.S.K : Türk Silahlı Kuvvetleri

Y.A.D :Yüksek Adalet Divanı

GİRİŞ

Ülkenin içerisinde bulunduğu olumsuz ekonomik, politik ve toplumsal durumun sonucunda gerçekleşen askeri müdahaleler öncelikle politikayı ve politikacıyı etkilemektedir. Çalışmanın temel amacı da, böyle bir süreç yaşandıktan sonra gerçekleşen 1960 ve 1980 Askeri Müdahalelerinin Türk politik hayatına etkilerini analiz ederek, bu yolla muhtemel müdahaleleri öngörebilmektir.

Çalışmanın birinci bölümünde konunun daha iyi anlaşılması için gerekli görülen temel kavramlardan bazıları açıklanmıştır. Yine bu bölümde, silahlı kuvvetlerin yapısal özellikleri, toplumun politik kültürü, sivil yönetimin başarısızlığı ve meşruiyetini yitirmesi askeri müdahalelerin nedenleri olarak belirlenmiştir. Bu bölümde ayrıca müdahalelerin politikayı nasıl ve hangi yöntemlerle etkilediğini gösteren müdahale biçimleri de Türkiye örneğine uygun olarak anlatılmıştır. Bölüm sonunda ise müdahale nedenleri olarak belirtilen hususların Türkiye'deki askeri müdahalelere uygunluğu anlatılmıştır.

Çalışma konusunun 1960 ve 1980 askeri müdahalelerinin politikaya etkisi olması ikinci bölümün yazılmasını gerekli kılmıştır. Çünkü *etki* ifadesi sadece sonucu yani müdahaleyi anlatmamakta bununla birlikte nedeni de yani müdahale öncesi yaşanan gelişmeleri de içermektedir. Her iki müdahalenin de öncesinin bilinmesi müdahaleyi gerçekleştiren askeri yönetim tarafından açıklanan darbe nedenlerinin gerçekleşip gerçekleşmediğini anlamamıza imkan sağlamaktadır.

Teorik olarak askeri müdahaleler belirli durumlarda gerçekleşmektedir. Silahlı kuvvetlerin yapısal özellikleri, ülkenin politik kültürü, politik yönetimin başarısızlığı ve meşruluğunu yitirmesi gibi etkenlerin bir araya gelmesi askeri müdahaleye neden olmaktadır. 1960 ve 1980 askeri müdahalelerinde de bu nedenlere benzer etkenleri görebiliriz. 1960 ve 1980 Askeri Müdahalelerinin sonucunda mevcut sivil iktidarın değiştirip yeni bir anayasa ve birtakım yasal düzenlemeler yapılması politikayı doğrudan ve dolaylı olarak etkilemiştir. Her iki müdahalenin de öncelikli etkisi mevcut politik iktidara (D.P ve A.P) olmuş böylece çoğunluğun temsil edilmesi engellenmiştir. Her iki müdahaleyle, devlet fonksiyonları üzerindeki askeri etkiyi artırmıştır. Müdahalelerin politika üzerindeki etkisi sadece askeri yönetim dönemlerinde değil, başta anayasa olmak üzere, yasalarla getirilen düzenlemelerle sivil yönetime geçildikten sonra da olmaktadır. Ayrıca her iki müdahalenin de politik katılım

ve örgütlenme üzerine önemli etkileri bulunmaktadır. Bütün bunlara karşılık Türkiye’de askeri müdahaleler demokratik rejime ciddi zararlar verse de onu yıkmamaktadır. Bununla birlikte her iki müdahalede de askeri yönetim yaptığı düzenlemelerle sivil denetimini işlevsiz kılmıştır.

Çalışmada Askeri müdahaleler hakkında temel varsayımlar olarak şunlara yer verilmiştir. İlki, askeri müdahaleler silahlı kuvvetlerin yapısal özellikleri, politik kültürün yeterince gelişmemesi, sivil yönetimin başarısızlığı ve meşruiyetinin yitirmesi gibi nedenlerin bir araya gelmesiyle gerçekleşmektedir. İkincisi, askeri müdahalelerin yapılaş tarzlarında farklılıklar bulunmaktadır. Silahlı kuvvetler bazen politik iktidara doğrudan müdahale edip onu değiştirerek bazen de yaptırdığı veya aldırıldığı kararlarla dolaylı olarak politikaya müdahale etmektedir. Üçüncüsü, hem 1960 hem de 1980 Askeri müdahalesiyle esas amaç olarak, bozulan ülke yönetiminin istikrara kavuşturularak şiddet ve terör olaylarının önlenmesiyle yeniden demokratik düzene dönüleceği belirtilmiştir. Dördüncüsü, her iki müdahalede öncelikle politikayı etkilemekle birlikte ekonomiyi ve toplumsal hayatı da etkilemiştir. Beşincisi, her iki müdahaleden sonra politik iktidarda bulunanların, düşüncelerinde askeri müdahaleyle karşılaşabilecekleri tehlikesi oluşmuştur. Sonuncu olarak, politik yöneticilerin bu düşüncesi silahlı kuvvetlerin devletin temel kurumlarından olmasından kaynaklanan öneminin ve etkisinin daha da artmasına sebebiyet vermiştir.

Üçüncü bölümde 1960 ve 1980 Askeri Müdahalelerinin politikaya etkisi incelenmiştir. Müdahalelerin politika üzerindeki etkileri doğrudan ve dolaylı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Müdahaleyi gerçekleştiren askeri yönetim tarafından politik katılım ve örgütlenme ile politik faaliyet alanlarının belirlenmesi ve bunlar için gerekli şartların oluşturması politikayı doğrudan ilgilendirmektedir. Buna karşılık sivil toplumun faaliyet alanının belirlenmesi ve gelişmesiyle askeri yönetimin sivil yönetime geçildikten sonra sivil denetime tabi olması daha çok demokrasi ve hukuk devleti ilkeleri ilgili bulunmaktadır. Bu bölümün son başlığında ise her iki müdahalenin politikaya etkisi karşılaştırılmıştır.

İncelenen temel dönem 1960 – 1961 ve 1980 – 1983 olmasına rağmen müdahaleler belirli bir dönem sonucunda ortaya çıkmasının öncesindeki on yılda incelenmiştir. Her iki müdahalenin de öncesinin bilinmesi hem müdahalenin nedenlerini hem de askeri yönetimin müdahaleler sonrasında belirttiği nedenlerin gerçekleşip gerçekleşmediğini anlamamıza

imkan tanıyacaktır. Böylece, gerek bu yılların başlangıcı (exante) gerekse de sonrası (expost) incelenerek müdahalelerin politik etkisi tam olarak anlaşılabilir.

Çalışmada cevabı aranan araştırma soruları şunlardır:

- i) Askeri müdahaleler hangi nedenlerin sonucunda oluşmaktadır ?
- ii) Askeri müdahalelerin yapılış tarzlarında farklılıklar var mıdır ?
- iii) Askeri müdahalelerde esas amaç askeri yönetimin devamlılığı mı ?
- iv) 1960 ve 1980 Askeri Müdahalelerinin sonucunda yapılan düzenlemeler açısından farklılık ve benzerlikler var mıdır ?
- v) 1960 ve 1980 Askeri müdahalelerinin politikaya doğrudan etkileri nelerdir ?
- vi) 1960 ve 1980 Askeri müdahalelerinin politikaya dolaylı etkileri nelerdir ?
- vii) 1960 ve 1980 Askeri müdahaleleri için ortak neden ve sonuç çıkartmak mümkün müdür ?
- viii) 1960 ve 1980 Askeri müdahalelerinin Türk idari sistemine katkıları nelerdir ?

Birincil kaynak olarak 1960 – 1961 ve 1980 – 1983 arası ilgili kararlara resmi gazete aracılığıyla ulaşılmıştır. Bunun haricinde birincil kaynak olarak milli hakemli dergilerde yayınlanan makalelerden ve bilimsel açıdan uzman referans kitaplardan yararlanılmıştır. Bunların yanı sıra web ağından ve süreli yayınlardan da yararlanılmıştır.

1980 Askeri Müdahalesi dönemine ait doğrudan birincil kaynaklara ve araştırmalara ulaşılabilmektedir. Özellikle daha yakın tarih olması açısından 1980 müdahalesiyle ilgili resmi gazetelere ulaşmak kolay olmuştur. Her iki müdahaleyle ilgili dönemin askeri yöneticilerinin çalışmalarına ulaşılmaya çalışılmıştır. 1960 Askeri Müdahalesi dönemine ait doğrudan birincil kaynaklara özellikle resmi gazeteye ulaşmakta güçlükler yaşanmıştır. 1960 ve 1980 müdahaleleriyle ilgili doğrudan bilimsel kaynakların yeterince olmaması literatürün oluşumunda sınırlılık oluşturmuştur. Konuyla ilgili olarak literatürde bilimsel nitelikli çalışmaların yanında araştırmacı gazetecilerin eserleri de bulunmaktadır. Konunun içeriğine göre aynı tarihi sürecin farklı değer yargılarına göre analiz edilmesi, çalışmada zaman zaman detaylı bir incelemeyi zorunlu kılmıştır.

1960 ve 1980 Askeri Müdahaleleriyle Türkiye’de hem politikanın işleyişi hem de politikacının iradesi önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu husus politikacıların düşüncesinde

yönetimin kötüye gittiği durumlarda askeri müdahalenin gerçekleşebileceği fikrinin oluşmasına neden olmuştur.

Günümüz çağdaş dünyasında askeri müdahalelere pek rastlanmamaktadır. Demokratikleşme seviyesinin, refah düzeyinin, çağdaşlaşma düzeyinin, gelişmişlik düzeyinin yüksek olduğu toplumlarda askeri müdahale olasılığı gittikçe azalmaktadır. Avrupa Birliği yolundaki ve önemli demokratik kazanımları, refah ve gelişmişlik düzeyinin giderek arttığı Türkiye’de de, askeri müdahale olasılığı azalmıştır.

Türkiye’de artık müdahaleler yerine, ülke şartlarının silahlı kuvvetler üzerinde nasıl bir etki yapabileceğini tartışmak gerekmektedir. Böylelikle çağdaş dünyanın üyesi olan Türkiye’de de artık silahlı kuvvetler kendisini bu anlayışa göre yapılandırması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM : ASKERİ MÜDAHALE

I. TEMEL KAVRAMLAR

Silahlı kuvvetler, milli savunma hizmetinin örgütlenmesi ve bu çerçevede teknik bir örgütün kurulması ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Silahlı kuvvetlerin hiyerarşi, disiplin, profesyonellik, eğitim, görev ve sorumluluk bilinci gibi örgüt özelliklerinin temelinde milli çıkar, milleti ve devleti savunma, ülkenin ve milletin bütünlüğünü koruma, gibi ilkeler bulunmaktadır. Bir başka deyişle, silahlı kuvvetlerin örgüt özellikleri söz konusu bu temel ilkeler çerçevesinde oluşmaktadır.

“Toplumda silahlı kuvvetlerin, fiili güç kullanımı veya yönlendirmesiyle bağımsız bir politik güç haline gelmesi” olarak tanımlanan pretoryenizm, özellikle yeni kurulmuş demokrasilerde ve demokratikleşme çabası içinde olan ülkelerde ortaya çıkmaktadır. Her demokrasiye geçiş döneminde önceleri belli bir uyum süreci yaşanmaktadır. Bu uyum daha sonraki dönemde aşırı politikleşme, politik partilerin kutuplaşması, gruplaşma, politik şiddet, terör ve ekonomik kriz yaşanmasıyla bozulmaktadır. Çoğunlukla askeri müdahaleler de bu bozulma dönemlerinin sonunda görülmektedir.¹

Türkiye’de gerçekleşen 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askeri müdahalelerinde de, aşırı politikleşme, politik partilerin kutuplaşması, terör ve ekonomik krizler gibi nedenler gözlenmektedir. Bu etkenlerin iyi bilinmesi Türkiye’de müdahale olma olasılığını önceden anlaşılmasını sağlayabilmektedir.

I.1.Tanımlar

Devrim, ihtilâl, muhtıra gibi kavramların tanımlarının bilinmesi, kavramsal bütünlük açısından büyük önem taşımaktadır. Kavramların yakın anlamlı olmalarından, özellikle dolaylı farklılıklarına değinmekte fayda vardır.

¹Birsen Örs, **Türkiye’de Askeri Müdahaleler**, İstanbul;Der Yayınları, 1996, s.1

1.1.1.Devrim

Sözlük anlamıyla “değişimi” ifade eden devrim, “bir ülkenin mevcut düzeninin zor kullanılarak kökten değiştirmeyi ve yerine yeni bir sosyal düzenin yerleştirilme amacını” ifade etmektedir. Sık kullanılan anlamıyla devrim, “kuvvet kullanımıyla iktidarı ele geçirme tekniğidir. Devrim, bir taraftan halk hareketi olarak mevcut düzeni zor kullanarak yıkmayı ve diğer taraftan da yıkılan düzen yerine yenisini kurmayı” ifade etmektedir. Devrim kelimesinin bu geniş anlamı yanında, sınırlı anlamlar verilerek, *reform* anlamına gelecek şekilde de kullanılmaktadır.²

Reform, “toplum hayatında belirli alanlarda yapılan düzeltmeler, yeniden şekillendirmeler bütünüdür.” Devrimden farklı olarak reformda, yeni bir unsur getirme yoktur. Mevcut düzen korunurken, bu düzenin aksak yönlerini gidermeye yönelik, düzeltme çalışmaları vardır. Reformlar o ülkenin hukuk düzenine uygun olarak yapılmakta olup, zorlayıcı değildir.³

Dilimizde kullanılan devrim ve ihtilal kelimeleri karıştırılmaktadır. İhtilal, *devrimin bir evresini*, “mevcut otoriteye karşı gelmeyi, zora başvurmayı ve düzensizliği” ifade etmektedir. Devrim ise, “yerleşik toplumsal düzeni köklü, hızlı ve geniş kapsamlı olarak niteliksel değiştirme ve yeniden biçimlendirme eylemini” ifade etmektedir. Devrim, kavram olarak bir *bütündür*, “eski düzenin yıkılmasını ve onun yerine yeni bir düzenin kurulmasını” anlatmaktadır.

Evrım genel anlamda, “yavaş yavaş gelişmeyi değişikliği” ifade etmektedir Buradaki gelişme zaman ve yer şartlarına bırakılmaktadır. Bu hareketlerin sonuca ulaşip ulaşmayacağı belli değildir. Evrimdeki bir diğer önemli husus *zorlamanın olmamasıdır*. Gelişmeler, toplum bünyesine uygun gerçekleşmektedir.⁴

Devrimi, hükümet darbesinden de ayırmak gerekmektedir. Hükümet darbeleri sadece iktidardaki kişileri değiştirmektedir. Toplumdaki sosyal, ekonomik yapıya dokunmamaktadır. Devrim ise öncelikle politik ve sosyal yapının kökten değiştirilmesini amaç edinmektedir.

² www. Tdk. gov.tr. / TDK / SOZBUL.ASP. (20.04.2005)

³ Yahya Akyüz v.d., **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, Ankara: YÖK Yayınları, Yayın No: 6, 1989, s.9.

⁴ Akyüz – v.d., age, s. 8.

Devrim sadece politik durumun veya o anda yönetimde bulunan politik iktidarın değişimini değil, bununla birlikte toplumun düşünce ve örgütlenme biçimindeki köklü değişmeyi ifade etmektedir.⁵

Bir başka deyişle devrim, bir toplumun politik, iktisadi ve ideolojik yaşamındaki köklü değişikliklerdir. Yönetici sınıflar, devlet tipleri, eski üretim ilişkilerinin yerini, yenileri almakta, düşünce ve kurumlar köklü biçimde değişmektedir.⁶

Devrim, sosyal hayatta ve sosyal müesseselerde belli yönlerden kökten değişmedir. Bu değişme, gelişme şeklinde olmaktadır. Devrim mevcut düzeni zor kullanarak, yıkmaktır. Mevcut düzenin yıkılması, mevcut hukuk düzenine karşı gelmeyi, kanuna, aykırı olan harekete geçmeyi gerekli kılmaktadır. Yıpranmış ve iktidarda bulunanların devamla çalıştıkları eski düzenin yıkılmasını ve yerine yeni bir düzen kurmayı amaç edinmektedir.⁷

Devrim birbiri ile bağlantılı üç evrede gerçekleşmektedir. Birinci evre, değişiklik fikrinin doğduğu ve geliştirildiği devredir. Devrim önce akla dayanan yeni bir sosyal düzen arayan fikirler olarak başlamaktadır. İkinci evre, hazırlık evresinin tamamlanmasından sonra gelen eylem safhasını yani ihtilali ifade etmektedir. İhtilal başarı gösterdiği zaman meşruluk kazanmaktadır. Üçüncü evre, yıkılan, bozulan düzenin yerine yenisini kurma eylemidir. Devrim politik ve yasal kimliği olan bir topluluk içerisinde eskilerin yerini yeni bir yönetimin, yeni bir düzenin ve yeni kurumların almasını ifade etmektedir.⁸

İhtilal kelimesi, canlı ve enerjik bir hareketin ifadesi olmakla beraber, devrimin ancak bir safhasını, daha doğrusu tamamlanmamış durumunu ifade etmektedir.

1.1.2. İhtilal

Kelime anlamı olarak ihtilal, bir devletin politik, sosyal ve ekonomik yapısını veya yönetim düzenini değiştirmek amacıyla hukuk kurallarına ve kanunlara uymaksızın zora dayalı ve kuvvet kullanarak yapılan geniş halk hareketidir.⁹

⁵ Temel Britannica, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1992, cilt:5, s. 175

⁶ Server Tanilli, **Dünyayı Değiştiren On Yıl**, 3 .Basım, İstanbul: Say Yayınları, 1990, s. 11.

⁷ Murat Sarıca, **100 Soruda Fransız İhtilali**, 3. baskı, İstanbul: Gerçek Yayınları, 1995, s.5,6

⁸ Sarıca, age, s.6.

⁹ Akyüz –v.d., age, s. 7.

Bir diğerk tanım ise ihtilali, devletin temel kanunu olan anayasanın, kendi içinde belirtilen değişiklikler yerine, aniden ve hukuk dışı yöntemlerle ortadan kaldırılması olarak tanımlamaktadır. Bu tanım, politik anlamda ihtilali ifade etmektedir Halkın, politik, sosyal ve ekonomik alanlardaki isteklerini politik iktidarın yerine getirememesi, toplumda huzursuzluk oluşturmaktadır. Toplumdaki huzursuzlukların artması ve halkın refah düzeyinin düşmesi ihtilale yol açabilmektedir.¹⁰

1.1.3. Muhtıra

Kelime anlamı olarak sözlükte farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Öncelikle, “herhangi bir şeyi hatırlatma, uyarma amacıyla yazılan yazı” anlamına gelmektedir. Diğerk bir anlamı ise, “bir devletin başka bir devlete politik sorunlarla ilgili olarak yolladığı uyarı yazısı, diplomatik notadır.” Muhtıranın bu ikinci tanımını diplomatik ilişkilerde geçerli olan tanımıdır. Aynı zamanda “andıç” ve “günlük” anlamlarına da gelmektedir.¹¹

Muhtıra askeri yönetimin politik hayata müdahale biçimlerindedir. Silahlı kuvvetler, muhtırada politik hayata fiili olarak müdahale etmemektedir. Askeri yönetim, ülkenin gidişatından duyduğu rahatsızlığı yazılı olarak sivil idareye iletmektedir. Yazılı uyarının içerisinde sadece ülkenin gidişatındaki duyulan rahatsızlık yer almamakta, bunun yanı sıra ivedi olarak sorunların çözümü konusunda da bir uyarı yapılmaktadır. Politik hayata fiili müdahale olmadığından, muhtıraya Dolaylı Askeri müdahale denmektedir.

Ülkemizde, askeri idare, 12 Mart 1971 yılında hükümete muhtıra vermiştir. 12 Mart'ta emir komuta zinciri içerisinde, başta Genelkurmay Başkanı Ogeneral Menduh Tağmaç olmak üzere Kara kuvvetleri komutanı Orgeneral Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur ve Deniz Kuvvetleri komutanı Oramiral Celal Eycioğlu'nun hazırladığı muhtıra da, parlamento ve hükümet tutum ve icraatlarının ülkeyi anarşı, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içerisine soktuğu, bu durumdan silahlı kuvvetlerin ciddi ölçüde rahatsız olduğu ve bu rahatsızlığı doğuran sorunların kısa zamanda giderilmediği taktirde, Türk Silahlı kuvvetlerinin Türkiye Cumhuriyeti'ni koruma ve kollama görevini yerine getireceği bildirilmektedir.¹²

¹⁰ Sarıca, age, s. 5.

¹¹ www. Tdk. gov.tr. / TDK / SOZBUL.ASP. (20.04.2005)

¹² Ersal Yavi, ***İhtilâlcı Subaylar***, 3. Kitap, İzmir, Yazıcı Yayınevi, 2005, s. 228

I.2. Silahlı Kuvvetlerin Politikaya Müdahalesi

Silahlı kuvvetlerin politikaya müdahalesi doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir. Birinde silahlı kuvvetler politik iktidarı fiilen devralarak politikaya etki ederken, diğesinde ise sivil iktidara gerekli uyarılar yapılarak silahlı kuvvetlerin durumdan rahatsızlığı bildirilmektedir. Her iki müdahale şeklinde de silahlı kuvvetler politik iktidarı etkileyerek, yönlendirerek alınması gereken kararları ya bizzat kendisi almaktadır veya politik iktidarın kendisine aldirtmaktadır.

I.2.1. Pretoryenizm

Önemli bir toplumsal grubu oluşturan silahlı kuvvetler politik süreç ile yakından bağlantılıdır. Ülkeyi dış tehditlere karşı koruma, milli güvenliği sağlama ve gerektiğinde ülke içinde kamu düzenini sağlamak gibi görevleri bulunan silahlı kuvvetlerin politikadan uzak kalması olası görülmemektedir. Literatürde, silahlı kuvvetlerin fiili güç kullanımı veya yönlendirmesiyle toplumda bağımsız bir politik güç haline gelmesine ”*pretoryenizm*” denir. Pretoryenizm, askerlerin üzerindeki sivil denetimin kalkarak, politik hayattaki hakim politik gücün, sivil idareciler yerine askerler geçtiği, politik bir ortamdır.¹³

Politik bir sistemin sivil otoriteye dayanabilmesi için bazı şartlara sahip olması gerekmektedir. İlki, politik iktidarın değişimini düzenleyen yöntemin halk tarafından kabul görmesi ve bu yöntem dışında iktidarı ele geçirmenin gayri meşru sayılmasıdır. İkincisi, meşru iktidarın kim olduğu konusunda genel bir fikir birliğine varılması ve bunun dışındaki kişilerin veya merkezlerin meşru iktidar olmadığına inanılmasıdır. ABD, İngiltere, İskandinav ülkeleri ve İsviçre, Kanada, Hollanda gibi belli bir politik kültüre sahip yerlerde silahlı kuvvetler, politik hayata müdahale etmemektedir. Çünkü bu gibi ülkelerde, asker ve sivil seçkinler, birbirinden tümü ile ayrılmaktadır. Sivil politik seçkinler, askerler üstündeki denetimlerini, resmi kurallar çerçevesinde yürütmektedirler. Böylelikle, silahlı kuvvetlerin politikaya etkisi, rolü edilgendir. Yani, politik iktidarın kararları ve eylemleri, silahlı kuvvetlerin zorlaması ya da yönlendirmesiyle olmamaktadır. Hükümetler kararlarını uygularken silahlı kuvvetlerin düşüncelerini almaktadır. Bu herhangi bir karar alınırken sivil toplum temsilcilerinin görüşlerini dikkate almak gibidir. Buna karşılık silahlı kuvvetlerin

¹³ Örs, age, s.7.

hükümetin kararlarını veto etme yetkisi bulunmamaktadır. Böyle bir yapıda silahlı kuvvetler, sadece kendi alanı ile ilgilidir ve önemli politik kararlar alınırken görüşüne başvurulana mercidir. Bunun dışında ordunun politik hayata müdahalesi söz konusu olmamaktadır.¹⁴

Silahlı kuvvetlerin politikaya müdahalesinin sivil ve askeri olmak üzere iki farklı nedeni bulunmaktadır. Toplumsal bir sistemde, mevcut seçeneklerin yokluğunda silahlı kuvvetler devletin politik gücü haline gelirse veya kararsızlığın hüküm sürdüğü dönemde silahlı kuvvetler yönetimi ele alırsa veya sivil politikaların bozulduğu dönemlerde silahlı kuvvetler düzeni tekrar sağlayabilen tek örgütse ve politik şiddet olduğunda çözümün silahlı kuvvetlerde arandığı, bu durumlar askeri müdahaleye zemin hazırlamaktadır.¹⁵

Darbenin askeri bir nedenden kaynaklanabilmesi, silahlı kuvvetlerin, sivil örgütlenmeden ayrı bir varlık olarak benliğinin bilincini idrak etmesine, silahlı kuvvetlerin güçlü olmasına ve önlerinde kendilerini durdurabilecek hiçbir kuvvetin olmamasına ve son olarak silahlı kuvvetlerin, herhangi bir toplumsal sorundan dolayı çok ciddi bir şekilde rahatsız olmamasına bağlıdır.¹⁶

Bunlara karşılık bir askeri müdahalenin ortaya çıkmasında, genel olarak etkili olan nedenler; politik rejimin işlerliğini yitirmesi ve yöneticileri sorunlara çözüm bulamamaları, ordunun toplumdaki huzursuzluktan rahatsızlık duyarak bu sorunların tek çözüm yeri olarak kendini görmesi, halkın da sorunların çözümünde askeri yönetimi kurtarıcı olarak görüp meşruluğunu kabul etmesi ve son olarak da silahlı kuvvetlerin yüksek düzeyde militarist düşünceye sahip olması olarak sayılabilmektedir.¹⁷

Ekonomik durum, askerlerin politikaya müdahale etmesinde önemli bir etkeni oluşturmaktadır. Ekonomik durumun bozulması ve özellikle hükümetin bu durumdan sorumlu olduğu inancının yaygınlaşması, askeri müdahale nedenleri arasında yer almaktadır. Ülkenin ekonomik yapısının basit ya da karmaşık bir yapıya sahip olması müdahaleyi etkilemektedir.¹⁸

¹⁴ Ahmet Cemil Ertunç, **Cumhuriyetin Tarihi**, 2 .baskı, İstanbul: Pınar Yayınları, 2004, s. 398.

¹⁵ Nursen Mazıcı, **Türkiye’de Askeri Darbeler Ve Sivil Rejime Etkileri**, 9. Baskı, İstanbul: Gür Yayınları, 1989, s. 64.

¹⁶ Ertunç, age, s. 401

¹⁷ Mazıcı, age, ss. 66 - 70

¹⁸ Örs, age, s. 55.

Bunun yanı sıra, halkın politik partiler, yargı organları, üniversiteler, sendikalar gibi sivil kurumlardan beklentisinin, bunalımdan sivil önder ve kurumlar aracılığıyla çıkabilmesi umudunun azalması ölçüsünde, silahlı kuvvetlerin politikaya müdahale etme olasılığı artmaktadır.

Silahlı kuvvetlerin politik hayat üzerindeki etkisi, o ülkenin politik, sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklerinden kaynaklandığı kadar, askerlerin kendi yapısına has özelliklerinden de kaynaklanmaktadır. Bir başka deyişle, askeri müdahaleler birçok farklı tipteki (politik, ekonomik, toplumsal, askeri) nedenlerin bir araya gelmesi ile meydana gelmektedir.¹⁹

Politik iktidarın yönetim etkisini ve meşruiyetini yitirdiği dönemlerde, askeri müdahalelerin gerçekleşme olasılığı artmaktadır. Böyle bir durumda silahlı kuvvetlerin bir kurum olarak taşıdığı sorumluluktan dolayı ulusal güvenlik önem kazanmaktadır.

Silahlı kuvvetlerin örgütlenme biçimi, katı disiplinli, hiyerarşik yapısı ve toplumun geri kalanından farklılıklarını vurgulayan eğitimleri sayesinde diğer sivil gruplardan farklı oldukları bilincini geliştirmektedir. Bu farklılık bilinci mesleğine ve kendine saygı duyma şeklinde kendini göstermektedir. Ülkedeki politik kültürün özellikleri de, silahlı kuvvetlerdeki farklılık bilincini destekleyebilmektedir. Kahramanlığın önemli olduğu, bireysel kimlikten önce mili kimliğin geldiği kültürlerde, silahlı kuvvetler politikacılardan daha saygıdeğer bulunmaktadır. Bu nedenle askerlerin kendilerine atfettikleri önem, silahlı kuvvetlerin yapısal özelliklerinden olduğu kadar, toplumun kendilerine duyduğu saygıdan da kaynaklanmaktadır. Silahlı kuvvetler politik durumdan memnun olmadıklarında veya silahlı kuvvetleri de ilgilendiren politik kararların alınmasında sivillerle görüş ayrılığına düştüklerinde bu saygınlıklarının zedelendiği duygusuna kapılabilmektedirler. Silahlı kuvvetlerin bu yöndeki anlayışı da müdahale eğiliminde artışa neden olabilmektedir.²⁰

Silahlı kuvvetlerin politik hayattaki etkinliği ülkeden ülkeye ve her ülke içinde de zamana göre ortaya çıkan yeni koşullar çerçevesinde değişebilmektedir. Bazı ülkelerde silahlı kuvvetlerin üstün politik etkinliği bulunmaktadır. Bazı ülkelerde ise, sivil yönetimin kararları doğrultusunda hareket etmektedir. Bu ülkelerde silahlı kuvvetler kendi görevleri

¹⁹ Mazıcı, age , ss. 64 – 66.

²⁰ Örs, age, s. 89, 90.

doğrultusunda sorumluluklarını yerine getirmektedir. Yine bazı ülkelerde ise silahlı kuvvetler, belirli konularda karar alma sürecinde sivil hükümete baskıda bulunabilmektedir.

Toplum daha karmaşık hale geldikçe, silahlı kuvvetlerin politikaya doğrudan müdahalesi veya iktidarı ele geçirmesi daha güç hale gelmektedir. Sosyal grup ve güçlerin sayısı fazla olduğundan çıkarların birleştirilmesi daha güç olan farklılaşmış bir toplumda silahlı kuvvetlerin politikaya müdahalesi daha zor olabilmektedir. Buna karşılık sivil toplumun güçlü olmadığı farklılaşmamış toplumlarda, daha homojen, disiplinli ve uyumlu bir grup olan silahlı kuvvetler, etkili bir biçimde politik liderlik vasfını yüklenmektedir.

Askeri darbeler ya tek bir komutan önderliğinde veya bir grup subayın öncülüğünde veya askeri ast – üst ilişkileri korunarak emir komuta zinciri içerisinde yapılmaktadır. Tek bir liderin veya bir grup subayın öncülüğünde yapılan askeri müdahalelerin ülkenin gelişmişlik düzeyi artıkça, azaldığı söylenebilmektedir.

Askeri müdahaleler özellikle yeni kurulmuş demokrasilerde ve demokratikleşme çabaları içerisindeki ülkelerde daha sık görülmektedir. Askeri müdahaleler; aşırı politikleşme, politik partilerin kutuplaşması, artan politik şiddet olayları ve terör, bürokraside bozulma ile ekonomik krizler gibi nedenlerin bir araya gelmesinden kaynaklanmaktadır.

Sanayileşmiş ve bu nedenle gelişmiş diye adlandırılan ülkelerde, politik iktidar ile silahlı kuvvetler arasındaki ilişki olağan bir şekilde sürmektedir. Bu ülkelerde silahlı kuvvetler, politik iktidarın emri altındadır. Askerlerin politikaya müdahalesi sınırlı olup, etkileri daha çok dış politika ve ülke savunmasında hissedilmektedir. Bu ülkelerde askeri profesyonelliğin derecesi çok yüksektir. Meslekleşme, silahlı kuvvetleri politikadan uzak tutarak, sadece kendi görevi ile baş başa kalmasını sağlamaktadır. Sürekli olarak meslekleri ile uğraşan askerler, politikayı etkileme konusunda fazla istekli davranmamaktadırlar. Meslekleşme düzeyinin yüksek olması ve etkin bir sivil kontrolün varlığı, silahlı kuvvetlerin politik sürece ancak sınırlı bir biçimde müdahalede bulunmasına imkan vermektedir. Bu ülkelerde silahlı kuvvetler, milli çıkarlar doğrultusunda işlev gören, ancak; politik bakımından tarafsız kurumlar olarak değerlendirilmektedir.²¹

²¹ Osman Metin ÖZTÜRK, **Ordu ve Politika**, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993, s. 31

Silahlı kuvvetlerin sivil otoriteye müdahalesi daha çok “az gelişmiş” veya “gelişmekte olan” ülkelerde görülmektedir. Az gelişmiş ülkelerde silahlı kuvvetler, sosyal ve politik bir güç olarak ortaya çıkabilmektedir. Silahlı kuvvetlerin, düzenli, hazır, örgütlü ve bilinen en büyük güç olması ve kullandığı silah, araç ve gereç nedeni ile ileri bir teknolojiye sahip olması, az gelişmiş ülkelerde silahlı kuvvetlerin önemli bir yere sahip olmasına imkan tanımaktadır. Az gelişmişlik askeri müdahale için mutlak olması gereken bir şart değildir, fakat müdahale için uygun ortam oluşturmaktadır.²²

Az gelişmiş ülkelerde iktidarı elinde tutanların büyük bir kısmı, askeri müdahaleler sonucunda iktidar olmaktadır. Bundan dolayı az gelişmiş ülkelerde, genellikle askeri kuvvetlerin meslekleşme düzeyi çok düşük olduğu, politik bilinç düzeyinin yeteri kadar gelişmediği ve ekonomik kalkınma arayışları sürdüğü için, askeri müdahaleler artmaktadır. Bu ülkelerin çoğunda politik iktidarlar, askeri müdahaleler yoluyla görevlerinden uzaklaştırılmakta ve bunun sonucunda askeri yönetimler kurulmaktadır. Bunların bir kısmında ise, askeri müdahaleler birbirini izlemekte, iktidardaki askeri yönetim yeni bir askeri yönetim ile görevinden uzaklaştırılmaktadır.²³

Az gelişmiş ülke silahlı kuvvetleri eğitim, iletişim, mühendislik ve teçhizat bakımından oldukça gelişmiştir. Bu nedenle, az gelişmiş ülkelerde silahlı kuvvetler sivil sektörden daha iyi donatılmış olabilmektedir. Toplumlar gelişip daha karmaşık bir hal aldıkça, silahlı kuvvetlerin politik yönetimini oluşturmadaki düşüncesi de giderek azalmaktadır. Ekonominin gelişmesi ile birlikte işbölümünün ve uzmanlaşmanın artması, toplumda yüksek eğitilmiş profesyonel bürokrasiye, teknik çalışanlara ve işçi örgütlenmelerine gereksinim duyulmaya başladığında, sivil hayatın baskın rol oynamasından dolayı, silahlı kuvvetler toplumu yönetemez hale gelmektedir. Bu durum askeri müdahaleyi azaltan en önemli faktör olarak sayılmaktadır.²⁴

Askeri müdahale sonucu askeri bir rejim kurulmaktadır. Bir rejimin “askeri rejim” sayılabilmesi için “hükümetin silahlı kuvvetlerin elinde bulunması veya büyük ölçüde silahlı kuvvetlerin emriyle hareket ediyor olması” gerekir. Tüm askeri rejimlerde, ya doğrudan hükümette yer alsınlar ya da dolaylı olarak hükümette yer almadan kendi kararlarını uygulatma yönünde davransalar dahi nihai güç olarak silahlı kuvvetler ortaya çıkmaktadır.

²² ÖZTÜRK, age, s. 32

²³ Türker Alkan, **Gelişen Ülkelerde Aydınlar ve Siyaset**, Ankara, 1977, s. 108.

²⁴ Örs, age, s. 41

Dolaylı askeri rejimlerde görünürde, politik açıdan sorumlu bir hükümet olmasına karşılık, önemli kararları gerçekte askeri cunta almaktadır. Doğrudan askeri rejimlerde ise, yürütmeye ilişkin düzenleme üç farklı modelde olabilir. İlki, hükümetin bütün üyelerinin veya çok büyük bir kısmının askerlerden oluştuğu Askeri Modeldir. İkincisi, asker ve sivillerden oluşan Karma Modeldir. Sonuncu model ise, karma bir hükümetin yanı sıra üyelerinin tamamının askerlerden oluşan bir konseyin bulunduğu Yürütme Modelidir. Bu üç tür modelde de, yürütmenin başında daima askeri bir yetkili bulunmaktadır. Askeri rejim dolaylı veya doğrudan müdahale ile oluşmakta ve politikadaki etkinliği (pretoryen) veya gücünü bizzat kendi (doğrudan) kullanabileceği gibi, aktif bir şekilde politikada yer almadan da (dolaylı) da kullanabilmektedir.²⁵

Askeri rejimler geçicidir. Askeri otoritenin sivil otoriteyi askıya alması “olağan dışı” bir durum olduğundan, askeri rejimler kendilerini olağanüstü şartların müdahaleye sevk ettiğini belirterek, geçici olduklarını ifade etmektedirler. Çünkü bir silahlı kuvvetlerin sürekli hükümet olması durumunda, temel işlevlerini yapamayacak hale geleceğinden askeri rejimler kendilerini geçici olarak nitelendirmektedirler.²⁶

Siyaset bilimi terminolojisinde ordunun teknik adı, *silahlı bürokrasi*, *silahlandırılmış devlet memurları* veya *silahlı kuvvetlerdir*. Dolayısıyla, ordu politik değil, meslekî organdır. Silahlı kuvvetler girenler de bu bilinç ile askerlik görevini yapmaktadır. Bir silahlı kuvvetlerde değişik politik fikirlere sahip kimseler bulunabilmektedir. Demokraside silahlı kuvvet mensuplarının kişisel görüşleri olabilmekte, ama silahlı kuvvetlerin bir bütün olarak politik görüşünün ve tercihinin olmaması uygundur.

I.2.2. Askeri Müdahalenin Nedenleri

Özellikle azgelişmiş ülkelerde silahlı kuvvetler sivil politikaya sık sık müdahale ederken, gelişmiş ülkelerde ise silahlı kuvvetlerin kendi profesyonel sınırlarının dışına çıkmadığı görülmektedir. Gelişmiş bu ülkelerde silahlı kuvvetler kendisine yasa ile verilen görevleri yerine getirirken sivil politikayı, politikacılara bırakmaktadır. Bu anlayış gerçekte ülke içerisinde yürütülen faaliyetlerin işbölümü gereği kendi konuları ile bağımlı olmayı ifade etmektedir.

²⁵ Ertunç, age, s. 441

²⁶ Ertunç, age, s. 441

Modernleşmekte olan ülkelerde artan beklentilerin politik sistemin yeterince kurumsallaşamamasından dolayı karşılanamaması, sivil yönetimin meşruiyetini kaybetmesine yol açar. Sivil yönetimin meşruiyetini kaybetmesinin yanı sıra, sivil politik yönetimin idari etkisini kaybetmesi, sivil düzenin bozulup şiddetin ve terörün yaygınlaşması, ekonomik gelişmenin durması, ülke içinde etnik ayrılıkların bulunması askeri müdahaleleri kolaylaştıran nedenler arasında yer almaktadır.²⁷

1.2.2.1 Askeri Müdahalelerde Askeri Yapının Önemi

Milli savunmanın sağlanması ve bağımsızlığın korunması amacıyla, her devlet bu amaca uygun bir kurum meydana getirmektedir. Silahlı kuvvetler milli savunma hizmetinin örgütlendirilmesi ve bu çerçevede teknik bir örgütün kurulması ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Silahlı kuvvetler bir devletin bağımsızlığını ve anayasal düzenini dış tehdit ve tehlikelere karşı korumak üzere kurulmuş olan devlet gücüdür. Milli savunma hizmeti devamlılık arz eden bir hizmet olduğundan, onun korumasını üstlenen silahlı kuvvetlerinde süreklilik arz eden bir örgüt olması gerekmektedir. Silahlı kuvvetlerin kendine özgü özellikleri de bu amaç çerçevesinde oluşmaktadır. Bu nedenle silahlı kuvvetlerin birincil amacı, milletin güvenliğini sağlamaktır.²⁸

Milli güvenliği sağlamak, sadece dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı değil, aynı zamanda ülkenin içerisinden de gelebilecek tehditlere karşı da korumaktır. Demokratik anayasalar bu ihtiyaca uygun düzenlemeler yapmaktadır. Devlete yönelik iç saldırılar; amaç, nitelik ve kapsam belirli bir sınırın ötesine geçen kamu düzeni ihlalleri biçiminde ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifade ile, kamu düzenini bozucu hareketler, nitelik veya nicelik bakımından devlet tüzel kişiliğinin varlığı için tehlikeli bir hal alırsa, silahlı kuvvetler milli güvenliğin sağlanması için askeri müdahaleyi gerçekleştirmektedir. Bundan dolayı silahlı kuvvetler, ülke içerisinden mili güvenliği tehlikeye düşürecek durumlara karşı politikaya müdahale etmektedir. Böylelikle millet güvenliği, ülke içerisinden gelebilecek tehlikelere karşı korunmuş olmaktadır. Bu durum, silahlı kuvvetlerin milli güvenliği sağlamak amacıyla politikaya müdahale etmesidir.²⁹

²⁷ Örs, age, s. 95.

²⁸ Mustafa Erdoğan, **Anayasacılık, Parlamentarizm, Silahlı Kuvvetler**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1993, s. 120

²⁹ Erdoğan, age, s. 122.

Temel amacı milli güvenliği sağlamak olan silahlı kuvvetlerin, bu amaca uygun bir örgüt yapısı bulunmaktadır. Silahlı kuvvetlerin yapısı, askeri müdahalelerin oluşmasında önemli bir etken olarak görülmektedir. Bu amaçla silahlı kuvvetlerin yapısını incelemek, askeri müdahalelerin anlaşılmasında önemli bir faktör olacaktır.

Silahlı kuvvetlerin örgütlenmesinin özellikleri; hiyerarşi, disiplin, profesyonellik, eğitim, sosyal sorumluluk ve görev, grup bilinci ve dayanışmadır. Bütün bu özellikler askeri müdahalelerin oluşmasında etkili olmaktadır. Fakat, sadece bu özelliklerin olması askeri müdahale nedeni olarak görülmemektedir. Silahlı kuvvetlerin örgüt yapısının bu özelliklerinin yanı sıra askeri müdahaleleri kolaylaştıran diğer nedenler bir araya geldiğinde müdahaleler gerçekleşmektedir.

Silahlı kuvvetlerin hiyerarşik bir yapısı vardır ve merkezileşmiş bir emir – komuta zincirine sahiptir. Otorite aşağıya doğru, sorumluluk ise yukarıya doğru işlemektedir. Toplumda hiçbir sosyal veya mesleki grup, askeri yapının sahip olduğu hiyerarşik yapıya ve disipline sahip değildir. Bundan dolayı herhangi bir başka grup, böylesine geniş bir sosyal ve politik değişimi gerçekleştirememektedir. Böylesine sağlam bir örgütlenmeyi, grup bilincini ve birlikteliğini sağlamış grupların varlığını gerektirmektedir.³⁰

Silahlı kuvvetlerin örgüt yapısının en önemli özelliği disiplindir. Askerlik ve disiplin birbirini çağrıştıran iki kavramdır. Astlarını her türlü kötü duruma hazırlayan komutanın en önemli yeteneği, verilen emre herhangi bir soru sormadan uyacak bir ast yetiştirmektir. Bunu sağlayan en önemli araç ise disiplindir.³¹

Silahlı kuvvetler, devleti – milleti savunmak, milletin bağımsızlığını ve bütünlüğünü korumak gibi devlete ve millete karşı sorumluluk da taşımaktadır. Bu sorumluluk duygusu, görev üstlenme duygusunu da beraberinde getirmektedir. Bu görev, ordu için ne olursa olsun, ülkeyi ve ulusu savunmaktır. Bu nedenle, silahlı kuvvetlerin anlayışında mevcut düzenin korunması, çoğu kez politikanın üstünde bir değere sahip olmaktadır. Düzenin korunmasına verilen bu önem, silahlı kuvvetlere karşı sivil üstünlük yerine, silahlı kuvvetlerin politik otoritelere karşı üstünlüğü anlayışını getirmektedir. Askeri müdahaleler de, “amacın mevcut düzenin ve rejimin korunmasıdır” ifadesi bu anlayışı yansıtmaktadır. Silahlı kuvvetlerin

³⁰ Örs, age, s. 87.

³¹ Öztürk, age, s. 100.

sorumluluk anlayışı askeri müdahale için yeterli olmayıp bunun, milli savunma, mevcut düzenin ve rejimin korunması gibi bir neden ile birlikte gerçekleşmesi gerekmektedir. Silahlı kuvvetler kendisine verilen ülkenin savunulması görevinden dolayı da ayrıca, milliyetçilik fikrini benimsemektedir. Bu yüzden milliyetçilik bir silahlı kuvvetlerin temel düşüncesidir. Kendi içerisinde sağladığı dayanışma da, bu milli değerler ve erdemler üzerine oluşturulmaktadır.³²

Uzun yıllar alınan askeri eğitimin en önemli özelliği, şiddetin kontrolünün sağlanmasıdır. Silahlı kuvvetlerde şiddete dayalı gücün örgütlenmesidir. Silahlı kuvvetlerde milliyetçilik, milli kimlik ve vatanseverlik bilinci temelinde eğitim yapılmaktadır. Bu nedenle silahlı kuvvetlerin, eğitiminden kaynaklanan milliyetçilik ideolojisinin şekillendirdiği bir statüsü bulunmaktadır. Özetle, silahlı kuvvetler politikaya müdahalesinde milli kimliğin korunması ve vatanseverlik duygusunu kazandıran eğitiminin etkisi olmaktadır. Askeri müdahalenin gerçekleşmesinde sadece bu eğitimin alınmış olması yeterli olmamaktadır. Böylesine güçlü bir eğitimi şekillendiren, milliyetçilik ideolojisi milli bir kimlik oluşturmaktadır. Milli kimlik “milli çıkar” ile özdeşleşmektedir. Bu nedenle, silahlı kuvvetlerin amacı, her zaman mevcut olan iç ve dış tehditlere karşı milli çıkarı savunmaktır.³³

Milli çıkarın korunması müdahale için önemli bir neden oluşturmaktadır. Milliyetçilik, milli kimlik eksenli alınan eğitimin, milli çıkarı savunmak faktörünün birleşmesi ile askeri müdahalenin gerçekleşme olasılığı artmaktadır. Bu da silahlı kuvvetlerin aldığı eğitimin darbeyi gerçekleştirmek için tek başına yeterli olmadığını, bunun ancak milli çıkar, milli savunma gibi bir faktör ile birleşerek askeri müdahaleye yol açtığını göstermektedir.

Disiplin, hiyerarşi, profesyonellik ve eğitim gibi silahlı kuvvetlerin yapısal özelliklerinin, milleti savunma görevi, milli çıkar ve askeri özerklik gibi faktörlerle ilişkisinden meydana gelen bir zeminde, bunlarla karşılıklı etkileşim içinde olan, politik kültür, sivil yönetimin başarısızlığı ve meşruluğun yitirilmesi gibi nedenlerle silahlı kuvvetlerin politikaya müdahalesi ortaya çıkmaktadır.³⁴

³² Örs, age, s. 88.

³³ Örs, age, s. 89.

³⁴ Örs, age, s. 84.

İç hizmet kanununda, silahlı kuvvetlerin en önemli görevi olarak, milleti ve rejimi korumak ve kollamak yer almaktadır. Bu sorumluluk, Türk silahlı kuvvetlerinin müdahalelerdeki öncelikli meşruiyet kaynağı olurken, iç hizmet kanunu da bu sorumluluğun aracı olmaktadır.

Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) kuruluş ve görevleri yasalarla belirlenmiş bir kamu kurumudur. İç hizmet Kanunu'nda T.S.K.'nin görevi, dış tehlikelere karşı güvenliği sağlamak ve bu amaçla, “harp sanatını öğrenip, öğretmek” ve devletin bekâsını temin edip, milli menfaatleri sağlamak olarak ifade edilmektedir. Bu görev tanımı, silahlı kuvvetlerin politik süreç ile zorunlu ilişkisini göstermektedir. Bir başka deyişle, silahlı kuvvetler politik hayattaki önemli unsurlardan biri haline gelmektedir.³⁵

Silahlı kuvvetler, sivil otoriteyi askıya almak ve sınırlamak şeklinde gerçekleşen müdahalelerinin ilk anından itibaren eylemlerine, anayasal ve yasal bir dayanak bularak meşruluk zemini oluşturmaktadırlar. Bu konuda, T.S.K.'nin müdahalesindeki en önemli yasal dayanağı TSK İç Hizmet Yasası'nın 35. maddesi oluşturmaktadır. Daha önce “*Ordu Dahili Hizmet Kanunu*” olarak bilinen ve 27 Mayıs müdahalesine dayanak olan bu yasa, esasen ordunun iç disiplinini sağlamak için çıkarılmıştır. 1935 tarihli TSK İç Hizmet Kanunu'nun “*Silahlı kuvvetlerin vazifesi, Türk Yurdunu ve Anayasa ile tayin dilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır*” şeklindeki 35. maddesi silahlı kuvvetler için işlerlikli bir madde olmuş ve politikaya müdahale için vazgeçilmez meşruluk aracı olarak kullanılmıştır. 12 Eylül 1980'de gerçekleşen askeri müdahale için “12 Eylül Cumhuriyeti koruma kollama harekâtı” adı kullanılmıştır. Milli çıkarı, milleti ve ülkeyi savunma görevini içeren iç hizmet kanununun 35. maddesi ve yönetimin başarısızlığı sonucunda meşruluğunu yitirmesi, ülkede terör ve şiddetin artması gibi nedenlerin biraya gelmesi, 1960, 1971 ve 1982 müdahalelerinin meşrulaştırılmasındaki en önemli faktörler olmuştur.³⁶

Diğer bir hususta, T.S.K. toplumda birleştirici ve bütünleştirici bir rol oynayabilmektedir. T.S.K., Türk toplumunun birlik sembolü olarak kabul edilmektedir. Ülkede politik bunalımların arttığı, milli beraberlik ve birliğin bozulduğu dönemlerde, T.S.K.'nin toplumdaki birleştirici rolü çok önemli bir hale gelmektedir. Diğer bir deyişle müdahalelerin belli

³⁵ Öztürk, age, s. 125.

³⁶ Öztürk, age, s. 116

aralıklarla tekrarlanması, silahlı kuvvetlerin söz konusu bu rolünün toplumda kalıcı bir niteliğe bürünmesine neden olmaktadır.³⁷

I.2.2.2. Politik Kültür

Bir toplumda halkın politika ve politik sistem hakkındaki tutum, inanç, duygu ve değer yargılarının oluşturduğu bütüne “politik kültür” denir. Zaman içinde, sosyal, iktisadi ve politik alanda gerçekleşen değişimler, politik kültürün içeriğini de değiştirir. Bir toplumun sosyal, ekonomik ve politik yapıları ile politik kültür yapısı bir bütünlük arz etmektedir.

Politik kültür, politik sistem içerisinde karar alma süreci için genel ortam hazırlayan ve politik eylemin olduğu durumu açıklayan semboller ve değerler bütünüdür. Bundan dolayı politik kültür, vatandaşların birey olarak politikaya etkilerinin sınırlarını da dolaylı olarak belirlemektedir. Ancak vatandaşların politik sistem üzerinde etkili olabilmesi için belirli ve doğrudan bir politik katılma içinde bulunmaları gerekmektedir.³⁸

Politik kültür, bilme – algılama - tanıma, duygusal ve değerlendirme boyutu olmak üzere üç düzeyde görülmektedir. Bilme - algılama, inanma biçiminde olan politik kültürün ilk düzeyinde, birey içinde yaşadığı toplumun politik kurumları hakkında asgari bir bilgiye sahiptir. Birey ülkesindeki politik yapı hakkında en alt düzeyde de olsa bilgisi vardır. Duygusal boyuttaki politik kültürde ise, birey tanıma, bilme aşamasının ötesinde ve çevresindeki politik yapıyı, olayları ve kişileri duygusal planda algılamaktadır. Birey bir politikacıdan nefret edebilir veya ona yakınlık hissedebilir. Değerlendirici boyuttaki politik kültürde ise, birey politik olgular hakkında belirli değer yargılarına sahiptir.³⁹

Kamuoyunun zayıf ve kendi içinde bölünmüş, sosyal uyumun ve bütünlüğün olmadığı, sivil örgütlenmenin gelişmediği, politik iktidarın ve politikanın işlevsiz hale geldiği bir toplumda, politik kültür yeterince gelişmemiştir. Politik kültürü yeterince gelişmemiş ülkelerde, askeri müdahaleye politik kültürü gelişmiş ülkelerdeki kadar karşı koyuş olmamasına rağmen, zayıfta olsa bir politik kültürün bulunması sivil iktidarın tamamen silahlı

³⁷ Öztürk, age,s. 124.

³⁸ Esat Çam, **Siyaset Bilimine Giriş**, 5. baskı, İstanbul, Der Yayınları, 1998, s. 175.

³⁹ Çam, age, s. 201.

kuvvetlere geçmesini izin vermemektedir. Kısacası, politik kültürü yeterince gelişmeyen ülkelerde askeri müdahalelerin gerçekleşme olasılığı daha da artmaktadır.⁴⁰

Türkiye’de 1950 – 1960 arası dönemde, duygusal boyutta oluşmuş politik kültürden bahsedilebilir. Çünkü, vatandaşın politik bir lidere karşı yakınlık duyması veya ona güvenmesi veya ondan nefret etmesi gibi duygusal yaklaşımları dönemin politika üzerine bilinen en belirgin özelliklerinden birisidir. Bununla birlikte, 27 Mayıs 1960 müdahalesinden önce politik kültürün tanıma, bilme, inanma boyutun da olduğu da söylenebilir.

1970 – 1980 arasındaki dönemde ise, politik kültürün duygusal boyutunun ciddi bir şekilde yerleşmiş olduğu görülebilir. Bu dönemde farklı ideolojilere mensup bireylerin birbirlerine karşı hasmane tutumlarının ve aşırı derecede kutuplaşmalarının sonucu olarak, yaşanan politik şiddet ve adam öldürme olayları bunun birer göstergesi niteliğindedir.

1.2.2.3. Politik Yönetimin Başarısızlığı

Askeri müdahaleye yol açan nedenlerden en önemli ve fonksiyonel olanı, sivil otoritenin sorunları çözememesidir. Böyle bir durumun yaşanması askeri müdahale için en önemli nedenini oluşturmaktadır. Sivil otoriteye ve sivil politik hayata müdahale yaşanan sorunların siviller tarafından çözülmediği gerekçesi ile yapılmakta ve kolay bir şekilde meşruluk kazanmaktadır. Politik yönetimin başarısızlığından kaynaklanan böyle bir durumda müdahalenin nedeni, politik kaynaklı olduğu söylenebilmektedir.⁴¹

Sivil yönetimlerin anayasa ve kanunlara aykırı eylemleri, ekonomik bozulma ve çöküş ile politik muhalefetin artması, şiddetin yaygınlaşarak terör eylemlerine dönüşmesine sivil otoritenin çözüm bulamaması, politik başarısızlıklara neden olmaktadır. Politik başarısızlık veya politik yönetim mekanizmasının etkisini yitirmesiyle silahlı kuvvetler, politik hayata müdahale etmektedir.

Ülkede politik şiddet ve terörün tırmanması, politik kutuplaşmanın ve çatışmanın artması ve bunlara sivil iktidarın çözüm bulamaması, silahlı kuvvetlerin politikaya müdahalesini kolaylaştırmakta veya teşvik etmektedir. Bunun yanı sıra ekonomik gelişmenin durması veya

⁴⁰ Örs, age, s.50.

⁴¹ Ertunç, age, s. 414.

gerilemesi, yüksek enflasyon, gelir dağılımındaki adaletsizlikler, dış ticaret dengesizliği, kişi başına düşen gelirin düşüklüğü ve milli gelirin azalması gibi ekonomik sorunlarda müdahale eğilimini artırmaktadır. Çünkü, sivil yönetimin başarısızlığının ekonomik sorunlarla ortaya çıkması, ideolojik şiddet ve terör olaylarına da ivme kazandırmaktadır. Türkiye’de 1960 ve 1980 müdahaleleri sonrasında askeri yönetim, iç politik ve ekonomik durumun ülkedeki rejimi tehdit edecek boyutta bozulması karşısında müdahalede bulduklarını belirtmiştir.⁴²

Silahlı kuvvetlerin yapısal özellikleri, milleti ve devleti koruma ve kollama görevi ile Türk politik kültürü bir araya geldiğinde, silahlı kuvvetlerin sivil politikaya müdahalesi kolaylaşmaktadır. Türk silahlı kuvvetleri müdahaleyle birlikte bazı değişiklikler ve düzenlemeler yaptırtan sonra politikadan çekilmektedir.

1.2.2.4. Meşruiyetin Yitirilmesi

Meşruiyetin yitirilmesi veya meşruiyet krizi, otoritenin ve yönetimin sorumluluklarını yerine getirmemekten kaynaklanmaktadır. Birçok devlette meşruiyet krizi, doğrudan doğruya anayasal bir sorundur. Bu sorunlara örnek olarak; merkezi ve yerel otoriteler arasında ilişkinin niteliği, milletin politik yaşamında bürokrasinin veya silahlı kuvvetlerin sınırlarının ne olması gerektiği hususundaki, sorunlar gösterilebilmektedir. Demokrasi bilincinin yeni yeni oluşmaya başladığı devletlerdeki meşruiyet sorunu daha yaygın olup, hükümetin birincil amaçlarının neler olması gerektiği konusunda ortak görüş birliği bulunmamaktadır. Bununla birlikte, hepsinden önemlisi, geçiş toplumlarında ciddi bir otorite krizi yaşanmaktadır.⁴³

Sivil yönetimin meşruiyetini yitirmesinin çeşitli nedenleri olabilmektedir. İlk olarak, iktidardaki yönetim kadrolarının toplumdaki sınıfların çıkarlarını temsil niteliği bulunmayabilir. İkinci olarak, iktidarda bulunanların meşruluğunu sağlayan unsurlar önemlerini yitirmiş olabilir. Bunların yanı sıra; ülkedeki iç güvenliğin hükümet tarafından sağlanamaması, aşırı politikleşme, ülkenin önemli konularında partilerin anlaşamamaları ve ekonomik durumun bozulması gibi birçok neden meşruiyetin yitirilmesinde önemli faktör olabilmektedirler.⁴⁴

⁴² Örs, age, s. 93

⁴³ Örs, age, s.57.

⁴⁴ Örs, age, s.58.

Sonuç olarak; disiplin, hiyerarşi, profesyonellik, eğitim gibi ordunun yapısal özellikleri ve bu özellikler ilgili olan, milli çıkar, milli savunma, milli güvenlik gibi dürtülerin, politik kültür, yönetimin meşruiyetini yitirmesi, yönetimde ve ekonomide bozulma gibi nedenlerle bir araya gelmesinden dolayı, askeri müdahale gerçekleşmektedir.

I.2.3. Ordunun Siyasete Müdahale Biçimleri

Askerlerin politik alanda önemli bir güç haline gelmeleri konusundaki sınıflandırmalar farklılık göstermektedirler. Türkiye örneğine uygun düşen veto, muhafız ve hükmedici gibi üç askeri rejim tipi saptanmaktadır. Bu askeri rejim biçimleri, kendi aralarında amaçları, iktidarda kalma süreleri, politik, ekonomik ve toplumsal yapılara etki derecesi ve bunları kontrol etme dereceleri açısından birbirinden ayrılmaktadır.

1.2.3.1 Hakemlik İşlevi veya Veto (riyaset) rejimi

Askerler iktidarı devralmadan hükümet kararları üzerinde veto yetkisini kullanmaktadır. Sivil politikacılar devleti yönetmeye ve sivil politik kurumlar işlemeye devam etmektedir. Fakat sivil yönetimin birçok alandaki kararları silahlı kuvvetler tarafından sınırlandırılmakta veya yönlendirilmektedir. Genelde bu rejimler statükoyu amaçlayan muhafazakar rejimlerdir.⁴⁵

Silahlı kuvvetlerin politik sistemle ilişkisinin hakemlik düzeyinde kaldığı ülkelerde, askerler, politik ve idari kararların alınmasındaki mercii olmamaktadır. Silahlı kuvvetler doğrudan müdahalede bulunma yerine, dolaylı olarak kamu adına alınan kararların yönünün belirlenmesinde etkili olmaktadır. Fakat silahlı kuvvetler pasif gibi görünen bu konumuna rağmen kendi görev anlayışı ve politik ilgisine bağlı olarak, hedeflediği amaçları gerçekleştirmekte, iktidarların ekonomik, kültürel karar ve uygulamalarını *veto* edebilmektedir. Vetonun uygulanma biçimi ise, istenmeyen iktidarların yapılan bir darbe ile görevden uzaklaştırılmasıdır. Silahlı kuvvetlerin politik sistemle ilişkisinin hakemlik düzeyinde kaldığı ülkelerde darbecilerin amacı, mevcut konumlarının devamını sağlayan

⁴⁵ William Hale, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset (1789’dan günümüze)**, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayıncılık, 1994, s. 259.

anayasal düzeni kurarak bu düzene uygun hükümetleri iktidara getirmektedir. Silahlı kuvvetler bu amaçlarını gerçekleştikten sonra politik hayattan çekilmektedirler.⁴⁶

1.2.3.2. Bekçilik İşlevi veya Muhafız Rejimler

Politik rejimin işleyişinde bekçilik işlevi yüklenen silahlı kuvvetler, kurumların tehlikede olduğunu düşündüğünde, politik hayata müdahale etmektedirler. Sivil iktidarı ele geçiren askerler iki ile dört yıl süreyle yönetimde kalarak gerekli düzenlemeleri yapıp, politik önlemleri aldıktan sonra yapılan seçimlerle iktidarı siviller bırakmaktadır. Askerler iktidarda kaldıkları bu süre (2 -4 yıl) içerisinde; yaşanan politik buhrandan sorumlu tuttukları yöneticileri görevden alarak, bozulan bürokratik yapıyı yeniden düzenlemektedirler. Basının faaliyetlerine, politik partilere, toplumsal hareketlere sınırlama getirilmektedir. Askerler iktidarı sivillere devrettikten sonra bile yapılan düzenlemelerin demokratik düzeye getirilmesi uzun zaman almaktadır. Askerlerin politik hayattan çekimlerinden sonra sivil iktidarın olağan politik döneme geçiş aşamasında çok dikkatli olması gerekmektedir. Aksi halde yeniden askeri müdahale gerçekleşebilir.⁴⁷

Bütün askeri rejimler gibi baskıcıdırlar ve sivil hakları sınırlamaktadırlar. Muhafız rejimler, statükoyu korumak istedikleri, fakat bunu gerçekleştirmek için eksiklikleri düzeltmeye de hazır olduklarından ılımlı muhafazakar olarak tasvir edilebilmektedirler.⁴⁸

1.2.3.3. Yöneticilik İşlevi veya Hükmedici Rejimler

Politik rejimin işleyişinde yöneticilik işlevi gören silahlı kuvvetler, politik rejimin yapısını ve işlevini sadece kendi istedikleri gibi düzenlemek için değil, politik iktidara tümüyle hakim olmak için müdahale etmektedirler. Darbeyi gerçekleştiren askerler, uzun süre kullanmaya kararlı oldukları iktidarı bir ideolojinin emrine vererek, ülkenin politik, sosyal, ekonomik yapısında değişiklikler yapmaktadırlar. Değişiklikler kendi iktidarlarını sürekli kılmayı amaçladıkları için kısa zamanda gerçekleştiremeyecek kadar geniş ve kapsamlıdır. Yöneticilik işlevi gören silahlı kuvvetler, yapmış oldukları askeri müdahaleden sonra politik partileri, dernekleri, meslek kuruluşları ve sendikaları ya tamamen kapatır ya da faaliyetlerini

⁴⁶ Şükrü Karatepe, **Darbeler Anayasalar ve Modernleşme**, 3. baskı, İstanbul: İz Yayıncılık, 1999, s. 26.

⁴⁷ Karatepe, age, s. 27.

⁴⁸ Hale, age, s. 260.

kendi amaçları ile çatışmayacak biçimde sınırlamaktadırlar. Sonuçta siviller tamamen politikadan uzaklaştırılmakta ve politika silahlı kuvvetlerin denetimine girmektedir.⁴⁹

Bu tür rejimlerin liderlerinin çok daha büyük tutkuları vardır ve kendilerini devrimci veya radikal modernleştiriciler olarak tanımlamaktadırlar. Mevcut politik kurumları devirerek kendi amaçları ile uyumlu değişiklikler yaparlar.⁵⁰

1945 yılında çok partili yarışmacı politik hayata geçiş kararının alınması ve iktidarın 1950 yılında genel seçimleri kazanan Demokrat Parti'ye devredilmesi, önemli çatışma ve bunalımlar yaşanmadan gerçekleşmiştir. Bundan sonraki dönem için aynı şeyleri söylemek mümkün olmamaktadır. Rekabetçi politik hayata geçiş ile birlikte, Türkiye'de önemli politik bunalımlar yaşanmıştır. Osmanlı döneminde gerek toplumda gerek yönetimde önemli bir konuma sahip olan ve cumhuriyetin kuruluşunda birincil rolü oynayan, ancak daha sonra Atatürk'ün isteğiyle aktif politikadan uzaklaştırılan silahlı kuvvetler, 1960 ve 1980 doğrudan iki kez, 12 Mart 1971'de dolaylı olarak politik hayata müdahale etmiştir.

Türk Silahlı kuvvetleri, 27 Mayıs ve 12 Eylül müdahalelerinde yönetimi doğrudan ele aldığından muhafız rejim oluşturulmuştur. 12 Mart 1971 müdahalesinde silahlı kuvvetler iktidarı fiilen ele almadığından hakemlik işlevi veya veto rejimi uygulanmıştır.

Türkiye'de 1950 yılında yapılan genel seçim, Cumhuriyet Halk Partisi'nin nezdinde temsil edilen devletçi – seçkin cepheye karşı, Demokrat Parti'nin temsil ettiği liberal ve muhafazakâr cephenin zaferi ile sonuçlanmıştır. Demokrat parti döneminde, asker – sivil bürokratik kadroların sosyal statüleri sarsıldığından DP'nin yönetiminden memnun değildir.⁵¹

27 Mayıs 1960'da silahlı kuvvetler ilk kez politikaya doğrudan müdahale etmiştir. 1960 darbesi ile bazı alt rütbeli subaylardan oluşan bir grubun hükmedici bir rejim kurmak istemesine rağmen, sonunda muhafız tipte bir rejim kurmak isteyen (bekçilik işlevi) üst düzey komutanların (geniş bir orta rütbeli subaylar grubunun desteğiyle) baskın bir güç olduğu söylenebilir. Milli Birlik Komitesi'nin Alparslan Türkeş ve Muzaffer Özdağ gibi üyeleri yapacakları değişikliklerin uzun süreli otoriter bir rejim ile gerçekleşeceğini

⁴⁹ Karatepe, age, s. 28.

⁵⁰ Hale, age, s. 260.

⁵¹ Karatepe, age, s.28

düşündüklerinden, hükmedici rejim istemişlerdir. Buna karşılık başta General Cemal Gürsel olmak üzere diğer üyeler ise, daha sınırlı amaçları bulduklarından anayasal ve diğer değişiklikler yapıldıktan sonra seçilmiş bir politik iktidara geçişi önermişlerdir. Amaçlarına uygun olarak muhafız rejimden yana görüş ortaya koymuşlardır.⁵²

27 Mayıs müdahalesiyle, silahlı kuvvetler politikanın içerisine yer almaktadır. Sivil yönetime geçildikten sonra bile, silahlı kuvvetlerin politik hayat üzerindeki etkisi ve kontrolü devam ettiğinden, meclisi ve hükümeti sıkı bir şekilde denetlemiştir.⁵³

12 Mart 1971 müdahalesiyle silahlı kuvvetler yönetimi fiilen kendi üzerine almak yerine, kurduğu partilerüstü hükümetle, hakemlik işlevini yerine getirmiştir. Müdahaleyle sivil yönetim mekanizmasının şeklen yerinde olduğu, fakat hükümetin eylemlerini ve kararlarını silahlı kuvvetlerin yönlendirdiği ya da kısıtladığı *veto rejimi* kurulmuştur.⁵⁴

Öncelikle mevcut düzenin devamını sağlayan ve askerinin bağlı olduğu değerlere önem veren bir politika uygulanmaktadır. Anayasanın temel hak ve özgürlükleri düzenleyen hükümlerinde kısıtlamalara gidilmiştir. Mevcut politik rejime ve onun temel dayanağını oluşturan resmi ideolojiye tehdit olarak görülen partiler kapatılmıştır. Silahlı kuvvetler bu düzenlemeleriyle politik istikrarı kendi isteği yönünde sağlamış ve 1973 yılında politik hayattan çekildikten sonra da “*hakemlik işlevini*” sürdürmüştür.⁵⁵

Silahlı kuvvetler artan terör ve huzursuzluklardan dolayı politik rejime 12 Eylül 1980’de bir kez daha müdahale etmiştir. Darbeciler amaçlarını gerçekleştirmek için gerekli düzenlemeleri yaptıktan sonra yapılacak genel seçim sonucunda iktidarı sivillere bırakacaklarını açıklamışlardır. Bu amaca uygun olarak yeni bir anayasa (1982 Anayasası) yapılarak partiler kapatılmış ve liderlerin geçici olarak politika ile uğraşmaları yasaklanmıştır. Böylelikle silahlı kuvvetler, “*muhafız rejim*” veya “*bekçilik işlevi*” yerine getirmiştir.

12 Eylül’de bekçilik işlevini yerine getiren silahlı kuvvetler sadece politik sistemi değil, toplumsal hayatta kendi düşüncelerine uygun bir hal alması için gerekli düzenlemeleri yapmıştır. Darbecilerin benimsedikleri bekçilik işlevi 1982 Anayasasına da yansımaktadır.

⁵² Hale, age, s. 263.

⁵³ Karatepe, age, s.29.

⁵⁴ Hale, age, s. 264

⁵⁵ Karatepe, age, s.29

Böylelikle silahlı kuvvetler bekçilik işlevi veya muhafız rejim oluşturma düşüncesinin araçlarını, anayasada düzenleyerek kendi düşüncelerine uygun bir politik düzen gerçekleştirmektedir.

Silahlı kuvvetler, bu darbeleri yaparken, müdahalenin biçimi ve nedenleri konusunda fazla zorlanmamaktadır. 1960 ve 1980’de olduğu gibi bekçilik işlevini veya muhafız rejimi tercih ederek, ülkedeki kargaşayı, huzursuzluğu, terörü bitirmek nedeni ile müdahale ederken, 1971 ve 1997’de ise, hakemlik işlevini veya veto rejimini tercih ederek politik hayata müdahalede bulunmuştur .

1.3.Türkiye’de Ordunun Politikaya Müdahalesinin Tarihsel Gelişimi

Osmanlı politik yapısı, politik otoriteyi temsil eden saray, yönetim, ilmiye (ulema, medrese), seyfiye (ordu) ve kalemiye (bürokrasi) den oluşmaktadır. Politik sistemin geçerli olduğu zamanlarda, silahlı kuvvetlerde genellikle politik otoritenin dışında yer almış ve sistemin işleyişinde bir tıkanma meydana gelmemiştir. Gerileme döneminde askeri alanda yenilgiler başlayınca hem politik idare zayıflamış, hem de silahlı kuvvetlerin disiplini bozulmuştur. Bunun üzerine politik idare, silahlı kuvvetleri yeniden yapılandırmaya başlamış, fakat bir sonuç elde edememiştir. Ülkenin kötü gidişatından politik otoriteyi sorumlu tutan muhalif teşekküller kurulmaya başlamıştır. Askerlerin ağırlıkta olduğu “ Genç Osmanlılar”, “Jön Türkler”, “İttihat ve Terakki” gibi politik muhalif gruplar kurulmuştur. 1865’de Genç Osmanlıların kurulmasıyla başlayan, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyetle devam eden bu dönemde silahlı kuvvetler politikayı etkilemektedir.

Cumhuriyetin kurulmasında, meclis’in emri altında kurtuluş savaşını yürütmesinden dolayı silahlı kuvvetlerin çok önemli katkısı bulunmaktadır. Bunun da etkisiyle, Türkiye’de silahlı kuvvetlerin önemli derecede bir saygınlığı bulunmaktadır.

1923 – 1945 arasında silahlı kuvvetler politikaya doğrudan veya dolaylı olarak herhangi bir şekilde müdahalede bulunmamıştır. İkinci dünya savaşında Türkiye tarafsızlığını koruyarak savaşa girmemiş olmasına rağmen, savaş yıllarında İstanbul’da sıkıyönetim ilan edilerek, ordunun hazır hale getirilmesi silahlı kuvvetlerin yönetimdeki etkinliğinin artırmıştır. Bununla birlikte İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanlığı döneminde, Atatürk’ün silahlı

kuvvetlerin sivil politik kuruma sadık kalması gerektiği ilkesi esas olarak devam ettirilmiştir.⁵⁶

1960 yılına kadar silahlı kuvvetlerin politikaya önemli bir etkisi olmamıştır. Silahlı kuvvetler politik kararların onay makamı veya yönlendirici gücü olmamıştır. Parlamentoda, DP - CHP uzlaşmazlığı ve politik ayrılığın giderek artmasıyla, ülkenin genelinde politik şiddet olayları başlamıştır. 27 Mayıs 1960 tarihinde silahlı kuvvetler, bu kargaşaları gidererek ülkede huzuru, güvenliği sağlamak üzere cumhuriyet tarihinde ilk kez doğrudan politikaya müdahale etmiştir.

Türkiye’de askeri yönetim, 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 yıllarında iki kez doğrudan, 12 Mart 1971 yılında ise bir kez dolaylı olarak politik hayata müdahale etmiştir. 1960 – 1961, 1971 – 1973, 1980 – 1983 yılları arasında politik iktidarı elinde bulundurmuştur. Gerçekte, silahlı kuvvetler, tek parti döneminde de gerek yönetici kadrolarda bulunan emekli askerleri ile gerekse de önemli politik kararların alınmasında etkinliği ile kendi varlığını sürekli olarak hissettirmiştir. 27 Mayıs 1960 yılında ilk kez sivil hükümeti devirerek, kısa süreli de olsa, politik iktidarı fiilen ele geçirmiştir.⁵⁷

Üç darbenin hepsinde de silahlı kuvvetler, ülkede politik gerginliğin artması, politik şiddet ve terörün tırmanması ve hükümetlerin başarısızlıkları sonucu politik sürecin tıkanması karşısında, bu sorunları çözerek istikrarlı bir yönetim oluşturmak üzere politik yönetime müdahale etmiştir.⁵⁸

Üç darbenin olduğu dönemlerde ortak bir özellik olarak, dış ticaret açığı, yüksek enflasyon, yatırımların azalması sonucunda istihdamın düşmesi, kişi başına düşen gelirin düşüklüğü, dış borçlanmanın artışı, üretimin azalması gibi ekonomik sorunlar ortaya çıkmıştır. Ülke ekonomisinde sorunların yoğunlaşmasının yanında, politik ve mevcut düzene karşı ideolojik şiddet ve terör gruplarının eylemlerinde artış görülmektedir. 1960, 1971 ve 1980 askeri müdahaleleri öncesinde de, bu tür eylemlerde artış mevcuttur.⁵⁹

⁵⁶Hale, age , s.78.

⁵⁷ Örs, age, s.112

⁵⁸ Örs, age, s. 112

⁵⁹ Örs, age, s. 95,96.

Silahlı kuvvetlerin ülke yönetiminde etkinliği açısından 28 Şubat 1997 tarihli MGK kararları da önem taşımaktadır. 28 Şubat 1997'deki MGK bildiriyle, özü irticaya karşı olan bir program hükümete sunulmuştur. Silahlı kuvvetler bu kararların alınmasında oldukça etkili olmuştur. Kısacası, silahlı kuvvetler 28 Şubat 1997'de anayasal bir organ olan MGK aracılığıyla sivil yönetime alınması gereken kararları bildirmektedir.⁶⁰

Ocak 1997'de kartılan “*Başbakanlık Kriz Yönetim Merkez Yönetmeliği*” ve askerlerin girişimi ile İsrail ile yapılan anlaşmaların hükümete imzalatırılması, askerlerin günlük politikada etkinliğini göstermektedir.⁶¹

⁶⁰ Tefik avdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, 3. Baskı, Ankara, İmge Yayınları, 2004, s. 339.

⁶¹ Mustafa Erdoğan, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, 4. baskı, Ankara; Liberte Yayınları, 2003, ss. 242 - 243

İKİNCİ BÖLÜM: 1960 VE 1980 ASKERİ DARBELERİ VE MÜDAHALELER ÖNCESİ POLİTİK SÜREÇ

II.1. 1950 ‘den 27 Mayıs 1960 Müdahalesine Kadar Politik Süreç

Cumhuriyetin kuruluş tarihi olan 1923’den 1946 yılına kadar, otoriter politikalarla yönetilen tek parti dönemi yaşanmıştır. 1924 – 1925 yıllarında kurulmasına izin verilen ve kısa bir süre sonra kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile bizzat Atatürk’ün teşvikiyle 1930’da kurulan Serbest Cumhuriyetçi Fırka’nın varlık gösterdiği kısa dönem içerisinde sınırlı da olsa çok partili bir döneme geçilmiştir. 2. Dünya Savaşı’ndan sonra tek parti yönetimi dünyanın değişen dengeleri çerçevesinde gerek uluslararası alandan gelen baskılar neticesinde gerekse de CHP’nin içerisinde ortaya çıkan görüş ayrılıklarının zorlayıcı etkisiyle oluşan muhalif grubun yeni bir parti çatısı altında örgütlenerek Demokrat Parti’yi kurmasına ve bu yolla çok partili düzene geçilmesine izin vermek zorunda kalmıştır.

Çok partili hayata geçildikten sonra Türkiye’de 1950’li yılların ortasına kadar özellikle ekonomik yönden olumlu bir durum gözlenebilmektedir. Fakat 1955’den sonra bu olumlu gidişat değişerek yerini parti hizipleşmelerinin, aşırı politikleşmenin ve ekonomik sıkıntıların yaşandığı olumsuz bir döneme bırakmaktadır. Böyle bir dönemde silahlı kuvvetlerin içinde alt rütbeli subayların oluşturduğu gizli örgütlenmelerle başlayan hareketlenmeler sonunda 27 Mayıs 1960 müdahalesine dönüşmüştür.

II.1.1. D.P. İktidarı Dönemi (1950 – 1960)

CHP içerisindeki parti içi muhalefet ilk önemli çıkışını 1945 yılının Mayıs ayında yapılan Toprak Reformu Kanunu tasarısının ve bütçenin görüşülmesi sırasında yapmıştır. Tartışma ve görüşmelerde hükümete yönelik eleştirileriyle öne çıkan Adnan Menderes ile birlikte Celal Bayar, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü önce 29 Mayıs 1945’de bütçe için red oyu kullandılar ve ardından 7 Haziran 1945’de CHP Meclis grubuna “Dörtlü Takrir” olarak anılan ve kısaca anayasaya uygun olarak çoğulcu demokratik bir sisteme geçilmesini ve ekonomi üzerindeki devlet sınırlamalarının kaldırılmasını talep eden bir önerge verdiler. Önergenin parti grubunda reddedilmesi muhaliflerin faaliyetlerini daha yoğun bir şekilde yürütmelerine neden olmuştur. Nihayet 21 Eylül’de Menderes ve Köprülü, daha sonra da Koraltan CHP’den ihraç edilmiştir. Bunun üzerine Celal Bayar önce milletvekilliğinden ardından da 3 Aralık 1945’de CHP’den

istifa etmiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1945’de yaptığı meclisi açış konuşmasında, politik sistemin başlıca eksikliğini hükümeti eleştirecek bir muhalefet partisinin bulanmaması olarak değerlendirmiştir. Cumhurbaşkanı’nın bu konuşmasından yaklaşık bir ay sonra 7 Ocak 1946’da Celal Bayar önderliğinde Demokrat Parti kurulmuştur.⁶²

DP bu dönemde kurulan ilk muhalif parti olmadığı gibi, sonuncusu da olmamaktadır. İlk muhalif parti iş çevrelerinden gelen taleple yine bu çevrenin tanınmış ismi sanayici Nuri Demirağ tarafından 7 Temmuz 1945’de kurulan Milli Kalkınma Partisi’dir. Buna karşılık Türkiye’de 1923’den beri hakim olan devletçi ve tekçi anlayışın sona ermesini sağlayan değişim sürecini, DP’nin kurulması ve geniş bir halk desteğine sahip olması başlatmıştır .

DP savunduğu liberal düşüncelerle kısa bir zamanda yirmi üç yıldan beri tek parti yönetiminin izlediği seçkin ve baskıcı politikalarından hoşnutsuzluk duyan kitlelerin sempati ve desteğini kazanmayı başarmıştır.

DP, liderlik kadrosunu oluşturan yeni müteşebbis ve tüccarlar sınıfı ile alternatif bir seçkinler grubu olarak örgütlenmiştir. II. Dünya savaşı sonrasında beliren yeni işadamları ve profesyoneller grubunun çıkarları, tek parti dönemi seçkinlerinin çıkarlarından daha farklı bir yapıdadır. DP, sadece bu grubun çıkarlarını temsil etmeyen aynı zamanda beklentileri artan köylüler ve yerel seçkinlerin de büyük kısmını temsil etmeyi amaçlayan bir parti olmuştur. CHP döneminin dinsel gruplara karşı katı politikası ve laiklik anlayışına karşın, DP’nin dine daha hoşgörülü yaklaşımı, köylü ve taşralıların bu yeni partiyi desteklemelerini sağlamıştır. DP, aynı zamanda tek parti döneminin otoriter uygulamalarına ve bürokrasiye karşı bir hareket olarak ortaya çıkmış ve bu nedenle de aynı görüşleri paylaşan geniş kitlelerin desteğini sağlamıştır.⁶³

1947’de yapılması gereken genel seçim erken seçim kararı alındığından 1946’da yapılmıştır. Bu kararda CHP’nin, geniş bir halk desteğine sahip olacağından endişe duyduğu DP’yi hazırlıksız bırakmak istediği baskın seçim düşüncesi etkili olmuştur.

DP, 1946’da mevcut olan 63 ilden ancak 16’sının il merkezi ile 36 ilçe merkezinde ve sayısı belli olmayan köylerde şubeler açabilmiştir. Giderek güçlenen DP ilk sınavını 1946

⁶² Erdoğan, age, 2003, ss. 73 -74

⁶³ Örs, age, s. 151.

genel seçiminde vermiştir. Açık oy ve gizli sayımın yapılmasından dolayı sopalı (hileli) seçimler olarak anılan 1946 genel seçiminde DP, 465 sandalyeden 64'ünü kazanmıştır. Ayrıca bu seçimde, M. Kemal'in en yakın arkadaşlarından ve Kurtuluş Savaşında Genelkurmay Başkanlığı yapmış olan Mareşal ünvanlı Fevzi Çakmak'ın, DP'nin oylarını artırmasında önemli katkısı olmuştur.⁶⁴

Seçimleri takiben kurulan Mecliste az sayıda milletvekili olan DP, parlamentoda yer almanın avantajlarını kullanarak iktidara karşı politik ve hukuki düzenin demokratikleşmesi yönünde bir mücadeleye başlamıştır.

Demokrat Parti'nin kullandığı liberal söylemler partiye geniş bir taraftar kitlesi kazandırdığını gören CHP yıllardan beri sürdürdüğü devletçi ve katı laik politikalarını değiştirmeye başlamıştır. Okullara din dersi konulmuş ve ekonomik açılım için önlemler alınmıştır. Lira Eylül'de devalüe edilmiş, ithalat kolaylaştırılmış ve bankalara altın satma izni verilmiştir. Aynı zamanda enflasyon yükselmiştir. Liberalleşme politikası, 14 Mayıs 1950 seçimine kadar devam etmiştir.⁶⁵

14 Mayıs 1950 seçimleri, CHP'nin büyük çoğunluğu oluşturduğu TBMM'den, DP'lilerin nisbi temel sistemi seçim kanunu istemelerine rağmen, her il bir seçim bölgesi kabul edilerek çoğunluk sisteminde ve adli teminat altında tek dereceli genel, eşit, gizli oy ve açık tasnif esasına göre yapılmıştır. Katılım oranı % 89.3 olan 14 Mayıs 1950 seçimlerinde, DP % 53.3 oy oranı ile 401 milletvekilliği kazanırken, CHP % 39.9 oy oranı ile 69 milletvekilliği kazanmıştır. Millet Partisi'nin % 3.1 oy oranı ile 1 milletvekilliği kazanmış ayrıca bu seçimde 9 bağımsız milletvekili de parlamentoya girmiştir.⁶⁶

Meclis 27 Mayıs 1950 tarihinde toplanarak meclis başkanlığına Refik Koraltan seçmiştir. Cumhurbaşkanı seçilen Celal Bayar hükümeti kurmakla Adnan Menderes'i görevlendirmiştir. Adnan Menderes kabinesini 22 Mayıs 1950'de açıklamıştır. Başbakan Yardımcısının, Samet Ağaoğlu, Dışişleri Bakanı'nın Fuat Köprülü, Bayındırlık Bakanı'nın Korgeneral Fahri Belen, Çalışma Bakanı'nın Hasan Polatkan'ın olduğu kabine 29 Mayıs'ta programını meclise sunarak 2 Haziran'da güvenoyu almıştır. DP hükümetinin kurulması ile birlikte ülkede ciddi

⁶⁴ H. Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1967, ss. 141 - 143

⁶⁵ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, 2. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999, ss. 130 – 131.

⁶⁶ Sadettin Bilgiç, **Türkiye'de Seçimler ve Seçim Kanunları**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1995, s. 7

bir iktidar değişikliğinin gerekleştiiğini gösteren ilk uygulama, 6 Haziran'da silahlı kuvvetlerin yüksek komuta kademesinde dönemin Genelkurmay Başkanı, kuvvet komutanları ve bazı generalleri emekliye sevkeden kararların alınması olmuştur.

Politik iktidarlar, silahlı kuvvetlerin desteğini kazanamadıkları durumlarda silahlı kuvvetlerin politik sürece etkisini önlemeye çalışırlar. Zira silahlı kuvvetlerin bu yöndeki bir etkisi dengenin politik iktidarın çıkarlarına aykırı olarak değişmesine ve bundan başka politik partilerin yararlanmasına yol açabilmektedir. DP iktidarı döneminde on beş general ile 150 Albay da 2 – 3 ay içerisinde peyderpey emekliye sevk edilmiştir. Türk ordusunda ilk kez bu çapta ve sadece yüksek kademe de olmak üzere, büyük değişiklikler yapılmaktadır. Bu girişimler ile DP, silahlı kuvvetler üzerinde otoritesini kurmaya çalışmıştır⁶⁷

1946'dan başlayarak Türk politik hayatına hakim olan iki büyük parti DP - CHP çekişmesi Mayıs 1950'de gerçekleşen iktidar değişiminden sonra da tüm şiddetiyle devam etmiştir. Genel seçim sonuçlarından da anlaşılacağı gibi seçmen desteği bu çekişmede sürekli DP'den olmuştur.

3 Eylül 1950'de gerçekleşen belediye seçiminde o zamana kadar, CHP yönetiminde olan 600 belediyeden 560'ını kazanan DP, Ekim 1950'de yapılan il genel meclisi seçimlerinde de toplam 67 ilden 55'inin yönetimini kazanarak 14 Mayıs 1950 genel seçimini takiben merkezi yönetiminde sağladığı üstünlüğe yerel yönetimlerdeki başarısını da eklemek suretiyle, cumhuriyetin kuruluşundan beri ülkeye hakim olan CHP iktidarının yönetimini demokratik yöntemle ülke yönetimin her düzeyinde görevinden uzaklaştırmıştır.⁶⁸

Haziran 1950'de başlayan Kore savaşına Türkiye, Birleşmiş Milletlerin çağırısı üzerine bakanlar kurulunun kararı ile katılmıştır. Türkiye'de bu karar ABD'nin yanında olmak anlamına geldiği savunularak olumlu karşılanmıştır. Muhalefet partisi CHP ise bu kararın alınış biçimine itiraz etmektedir. CHP, kararın savaş ilanı olduğunu ve bundan dolayı TBMM tarafından alınması gerektiğini savunmaktadır. Sonuçta CHP'de kararın içeriğine karşı itiraz etmemiştir. Kore savaşı'nın sonucunda Türkiye 21 Eylül 1951'de NATO üyesi olmaya davet

⁶⁷ Öztürk, age, s. 161.

⁶⁸ Ahmad, age, ss. 135 – 136.

edilmiştir. 13 Ekim 1951’de üyelik için anlaşmayı imzalayan Türkiye, 19 Şubat 1952’de TBMM’nin anlaşmayı onaylaması ile NATO üyesi olmuştur.⁶⁹

Bu arada hükümet, dış ticareti serbestleştirmek, özel girişimcilerinin karşısındaki bürokratik engelleri kaldırmak ve özel girişimcilere geniş kredi olanakları vermek gibi yeni ekonomik düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Böylelikle ekonomik liberalizme yönelik politikalar yürürlüğe konularak ticaretin gelişimine katkıda bulunmak istenmiştir.

Hükümet ticaret burjuvazisinin gelişimine elverişli politikalar yanında devlet elindeki boş toprakları çiftçiye dağıtmak, tarım kesiminde yaygın bir makineleşmeyi gerçekleştirmek, çiftçiye ve köylüye verilen kredi hacmini artırmak suretiyle de bu kesimlere yönelik desteğini sağlamıştır.

Hükümet aynı zamanda sanayi ve altyapı yatırımlarına da ağırlık vermiştir. Yatırımlar uzun vadede gelir getirebilecek nitelikte olduğundan büyüyen bütçe açığını kapatmak için vergi koymak yerine tüketim malları ithalatına sınırlamalar getirilmiştir. Yabancı sermaye de beklenen ölçüde gerçekleşmeyince ekonomik büyüme için gerekli olan kaynak dış borçlanma ile karşılanmıştır. Diğer taraftan hükümet yerli çiftçinin mallarına hem yüksek fiyattan ödemeler yaptığından hem de bu paranın sağlanabilmesi için kısa dönemde çare olarak para basma yöntemini tercih ettiğinden ülkede enflasyonist bir ortam oluşmuştur. Tüccar, işadami, yatırımcı ve çiftçi kesimi yararına izlenen ekonomik politikalar, ilk başta bu kesimlerden DP’ye önemli bir destek sağlasa da, enflasyonun yükselmesi ve ithalatın sınırlanması ile piyasada bazı malların bulunamamasına yol açtığından halkta hoşnutsuzluk oluşmuştur.⁷⁰

1954 genel seçimine doğru Türkiye; katı laiklik politikalarından esnekliğin sağlandığı, komünizm karşıtı politikalara öncelik verildiği, Batı ile ilişkilerde iyi bir düzeyin yakalandığı ve iktisadi liberalizm sağlandığı genel bir canlanma dönemini yaşamaktadır.

1954 genel seçiminden önce iki önemli olay yaşanmıştır. İlki; 1932 yılında halkı ve gençliği CHP ideolojisi doğrultusunda eğitmek amacıyla kurulan halkevlerinin yeniden düzenlenmesidir. Halkevlerinin yönetimini kuruluşundan itibaren CHP’nin merkez ve yerel örgütleri üstlenmiştir. Halkevleri 1947’de hükmi (tüzel) kişiliğe kavuşmuştur. Böylelikle

⁶⁹ Çavdar, age, ss. 32,34

⁷⁰ Örs, age,s. 153, 154.

hukuken de olsa CHP ile olan bağları kesilmiştir. Öteden beri halkevlerinin devletten aldığı yardımın CHP'ye aktarılması hükümeti yeni bir karar almaya sevketmiştir. Hükümet Ağustos 1953'de TBMM'ye verdiği tasarının yasalaşması ile halkevleri üzerinden CHP'ye kaynak aktarımı önlemiştir. İkinci önemli gelişme ise, CHP'nin menkul ve gayrimenkul mallarının hazineye devri konusunda yaşanmıştır. Bu yöndeki tasarı 14 Aralık 1953'de TBMM'de görüşülerek kabul edilmiştir. Türkiye 1954 genel seçimine, iktidar muhalefet gerginliğinin yaşandığı böyle bir ortamda girmektedir.⁷¹

1954 genel seçiminde 1950'deki seçim kanunu aynen uygulanmıştır. Seçimlerde yasal bir zorunluluk olmamasına rağmen katılım yüksek olmuştur. Katılımın % 88.6 olduğu 1954 genel seçiminde DP bir önceki genel seçime göre oylarını artırarak % 56.6 oy oranı ile 490 milletvekili çıkarmıştır. CHP ise % 34.8 oy oranı ile 30 milletvekilliği elde etmiştir. Ayrıca bu seçimde Cumhuriyetçi Millet Partisi % 4.8 oy oranı ile 5 milletvekilliği kazanırken, 10 bağımsız milletvekili de parlamentoya girebilmiştir.⁷²

DP genel seçimden elde ettiği başarının güveniyle birtakım yeni yasalar çıkartmıştır. Tüm memurların emeklilik sürelerini ve yaş hadlerini düzenleyen kanunda, daha önce kendileri için yaş sınırı öngörülmeven öğretim görevlilerinin 65 yaşına kadar çalışabileceklerine ilişkin sınırlandırıcı bir hükme yer verilmektedir. Yine aynı tarihlerde çıkartılan bir başka yasa ile hükümete devlet memurlarını re'sen emekliye sevk etme yetkisi verilmektedir. Yeni yasaların kendisine verdiği yetkiye dayanarak hükümet üç yargıç ve on yedi profesörü emekliye sevk etmiştir.

Türkiye'de 1955 yılında 6 -7 Eylül talanı olarak bilinen olaylar gerçekleşmiştir. 6 – 7 Eylül 1955'de, Kıbrıs ile ilgili olarak Yunanistan'a karşı İstanbul, Ankara ve İzmir'de halk gösterileri düzenlenmiş fakat olaylar kontrolden çıkarak geniş çaplı bir yağma eylemine dönüşmüştür. Hükümet olayları kontrol edemeyince İstanbul, Ankara ve İzmir'de sıkıyönetim ilan etmek zorunda kalmıştır.⁷³

Aynı tarihlerde İngiliz yönetimindeki Kıbrıs'ta ilk başlarda EOKA denilen grubunun bağımsızlık hareketi olarak başlattığı olaylar daha sonra Yunanistan ile birleşmeyi amaçlayan

⁷¹ Çavdar, age, ss. 43 - 45

⁷² Bilgiç, age, s. 8

⁷³ Mete Tuncay, “*Siyasal Hayat / Siyasal Gelişimin Evreleri*”, **Cumhuriyetten Günümüze Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İstanbul: İletişim Yayınları, 1984, s. 1979.

(Enosis) harekete dönüşmüştür. Kıbrıs'taki bu olaylar ilk başlarda Türkiye'nin ve hükümetin dikkatini çekmemiştir. Her gün EOKA'ya bağlı militanların yaptıkları ve Türklerin nasıl kötü muameleye maruz kaldıkları gazeteler aracılığıyla kamuoyuna yansıtılınca Türkiye'de büyük mitingler ve yürüyüşler yapılmıştır.⁷⁴

Bunlara karşılık aynı tarihlerde iç politikada da önemli gelişmeler yaşanmaktadır. DP milletvekilleri arasında on bir kişilik bir grup, TBMM'ye "İspat hakkı"nın tanınmasını isteyen bir önerge sundular. Önergelerine destek verenlerin artmasıyla genişleyen hareket aynı yılın sonunda Hürriyet Partisine dönüşmüştür.⁷⁵

1955 yılında kurulan ve kurucuları arasında, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Prof. Turan Güneş, İbrahim Öktem ve Ekrem Hayri Üstündağ'ın yer aldığı Hürriyet Partisi 1958 yılında kendini feshederek CHP'ye katılmıştır.⁷⁶

1950'lerin ikinci yarısında toplumun büyük bir kesiminde huzursuzluk oluşturan etkenlerden biri de yürütülmekte olan ekonomik politikalar sonucu sabit gelirliler üzerinde oluşan enflasyonist baskılardır. Kalkınmaya yönelik yatırım planlarının ağırlık taşıdığı ekonomik program çerçevesinde toplumun sınıf dengeleri önemli ölçüde değişmiş, sermaye çevreleri ile toprak sahipleri aşırı biçimde zenginleşirken şehirlerde yaşayan aydınlar, asker ve sivil bürokratlarla işçi ve memur kesimleri sahip oldukları yaşam standardını büyük ölçüde kaybetmişlerdir. Sınıf dengeleri sarsılan bu grup, CHP'nin temsil etmiş olduğu aydınlar ve asker – sivil bürokratlardan oluşan yönetici seçkinler sınıfıdır. DP'nin izlediği ekonomik politikalar bu seçkinler grubunun çıkarlarını yıpratmıştır.⁷⁷

Silahlı kuvvetler keyfi hareketlerden, partizan tesirlerin silahlı kuvvetlere girmesinden, seçilen generallerden, gereksiz terfilerden ve iltimaslardan memnun olmamaktadır. Bununla birlikte subaylar ekonomik sıkıntı içerisinde yaşamaktadır.⁷⁸

1960'dan önce, askerlerin çok kötü ve zor şartlar içinde yaşadıkları bir gerçektir. Geçim sıkıntısı, askerlerin çok zor duruma düşürmüştür. Bağımsızlık savaşında çok büyük başarılar

⁷⁴ Çavdar, age, s. 49.

⁷⁵ Tuncay, agm, age., s. 1979

⁷⁶ İlhami Soysal, "Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Siyasal Dernekler, Partiler ve Kurucuları", **Cumhuriyetten Günümüze Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 2017.

⁷⁷ Örs, age, s. 154.

⁷⁸ Fahri Belen, **Demokrasiden Diktatörlüğe**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1960, s. 36.

elde etmesi ve Cumhuriyetin kurulmasında yer alan silahlı kuvvetler içinde bulunduğu bu ekonomik durumu kabullenmemektedir. Bu dönemde askerlerin ciddi anlamda maddi sıkıntıları ve hoşnutsuzlukları bulunmaktadır.⁷⁹

Yine bu dönemde bazı subaylar ek iş yaparken, bazıları da istifa etmektedir. Hükümet bu durum karşısında esaslı tedbirler alamamıştır. Başbakan Adnan Menderes'in, ordu yönetimini hafife alan "ordu yedeklerle de idare ederim" şeklindeki ifadesi silahlı kuvvetler içerisinde son derece olumsuz karşılanmıştır.⁸⁰

Muhalefetin propaganda olanaklarının kısıtlanması, basına hükümet aleyhine yazı ve haberlere yer vermesini önleyecek şekilde sansür uygulanması, toplantı ve gösterilerin yasaklanması, muhalefet partilerinin güçbirliğine karar vermesine neden olmuştur. CHP, Hürriyet Partisi ve Osman Bölükbaşı'nın Cumhuriyetçi Millet Partisi bu güçbirliğini oluşturmaktadır.⁸¹

Partiler 5 Eylül 1957'de bir bildiri ile güçbirliğinin nedenlerini ve amaçlarını kamuoyuna açıkladılar. Bildiride, vatandaş hak ve hürriyetleri ile ilgili anayasa hükümlerinin daha açık hale getirilmesi, Anayasaya aykırı mevzuatın çıkmasının önlenmesi için Anayasa Mahkemesinin kurulması, iki meclisli sistemin kabul edilmesi gibi görüşlere yer verilmiştir. Bildirideki öneriler incelendiğinde 1961 Anayasası'nı ne kadar çok etkilediği anlaşılabilir. Bildirinin yayımlanmasından birkaç gün sonra Fuat Köprülü DP'den istifa etmiştir.⁸²

27 Ekim 1957 tarihinde, liste usulü çoğunluk sistemine göre yapılan genel seçimde DP, % 47, 91 oy oranı ile 424 milletvekilliği kazanarak iktidarını devam ettirdiyse de, bir önceki genel seçime göre oylarında bir düşüş yaşanmıştır. CHP, % 41, 12 oy oranı ile 178 milletvekilliği kazanırken bir önceki genel seçime göre oylarında % 7 düzeylerinde bir artış olmuştur. Osman Bölükbaşı'nın yeni kurulan CMP'si, % 7,08 oy oranı 4 milletvekilliği kazanırken, HP'de aynı sayıdaki milletvekilliğini % 3,8'lik oy oranı ile elde etmiştir.

⁷⁹ Orhan Erkanlı, **Anılar. Sorunlar. Sorumlular**, İstanbul, Baha Matbaası, 1972, s. 376.

⁸⁰ Belen, age, s. 37.

⁸¹ Cumhuriyetçi Millet Partisi, 1954'de, Ankara'da, 1958'de Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne dönüştü. - *Kurucu ve Yöneticiler*: CMP ile Köylü Partisi kurucuları; Osman Bölükbaşı, Fuat Arna, Enver Kök, Ahmet Bilgin, Tahsin Demiray, Yusuf Ziya Eker, Nureddin Ardıçoğlu, Hasan Dinçer, Ahmet Oğuz Enis Akaygen. Ayrıca CMP'nin kurucuları arasında, Ahmet Tahtakılıç, Suphi Batur'da bulunur.

-*Genel Başkan*: Osman Bölükbaşı. Bkz. İlhami Soysal, agm, age, s. 2017.

⁸² Çavdar, age, ss. 65 -66.

27 Aralık 1957’de Meclis İçtüzüğünde yapılan bir değişiklikle muhalefetin meclis içi faaliyetleri önemli ölçüde sınırlanmıştır. İç tüzük değişikliği ile muhalefetin sözlü soru hakkı haftada bir saate indirilirken bakanlara kendilerine yöneltilen sorulara cevap verme hakkı tanınmaktadır. Milletvekilliği dokunulmazlığının kaldırılması kolaylaştırılmıştır.

Adnan Menderes yeni hükümeti yirmi beş günde kurabilmiştir. Hükümetin kurulmasından kısa bir süre sonra basın ve muhalefetin faaliyetlerini incelemek, bu konuda yasa tekliflerini hazırlamak ve uygulanacak tedbirleri karara bağlamakla görevlendirilen Şiddet Tedbirleri Komisyonu kurulmuştur.⁸³

DP’nin muhalif kesimlere karşı izlemiş olduğu politikalar tartışmalara neden olmuştur. DP iktidarının ilk yıllarında, ülke ekonomisinde önemli bir rahatlama ve gelişme olurken, daha sonraki yıllarda bu durum tersine dönmeye başlamıştır. Enflasyonun yükselmesi, maaşlı kesimde olduğu kadar zamanla köylü, çiftçi ve tüccar kesimini de olumsuz şekilde etkilemiştir. Nitekim 1957 genel seçimi sonucunda DP’nin oylarındaki azalmada bunun önemli bir payı vardır.⁸⁴

İktisadi liberalizm politikalarının ekonomideki kötü sonuçları bu dönemde artmaya başlamıştır. Bütçe açık verdiği için denge sağlamak adına yapılan fiyat artışları halkın yaşam düzeyinde önemli bir düşüşe neden olurken enflasyonu da artıran etmen olmuştur. Üretimdeki yetersizlik ise piyasada talep edilen ihtiyaç maddelerinin kıtlığına yol açmıştır. Hükümet yabancı kredi bulmakta zorluk çektiğinden, bu ihtiyacı karşılayabilmek için IMF’nin katı mali politikalarını uygulamak zorunda kalmıştır. 1958’de yaşanan ekonomik kriz sonucunda Türk parasının değerini düşüren yüksek oranlı bir devalüasyon yapıldı, banka kredileri dondurularak devletin ürettiği mallara yeni zamlar yapılmıştır.

Bu arada muhalefet cephesinde de yeni hareketlenmeler meydana gelmektedir. 16 Ekim 1958’de Türkiye Köylü Partisi ile Cumhuriyetçi Millet Partisi birleşmesinden Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi oluşmuştur. Parti 1969’da Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) adını almıştır. 24 Kasım 1958’de de Hürriyet Partisi CHP’ye katılmıştır.⁸⁵

⁸³ Çavdar, age, s. 70.

⁸⁴ Örs, age, s. 156.

⁸⁵ Soysal, agm, age, s. 2017.

DP'nin uygulamaları ile anayasayı ihlal ettiklerini düşünen bazı ihtilalci subaylar gizli örgütlenmeler oluşturmuştur. Gizli örgütlenmelerin toplantılarında hükümet darbesi yapma fikri tartışılmaktadır. Subaylar bu yöndeki fikirlerini anlatmak için öncelikle CHP lideri İsmet İnönü ile görüştüler. Fakat genç subaylar İsmet İnönü'nün, “normal seçimde iktidara CHP'nin geleceğinden bunun yersiz bir hareket olacağı ve şayet bir gün mecburiyet hasıl olursa kendilerine müracaat edileceğini ama böyle bir hareket için zamanın erken olacağını” belirten red cevabıyla karşılaştılar. Bunun üzerine ihtilalci subaylar DP'nin Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin ile görüştüler. Görüşmede bakan kendisine teklif edilen ihtilal liderliği önerisini reddetmiştir. Bakanın bu subayları tutuklatmaması da konunun ilginç diğer bir yanıdır.⁸⁶

Dokuz subayın hazırladığı darbe girişimini, 20 Aralık 1957 Cuma günü Kurmay Binbaşı Samet Kuşçu ihbar etmiştir. Daha sonra ihbar edilen bu dokuz subay tutuklanmıştır. Tutuklanan dokuz subay hükümete karşı komplo kurmakla suçlanmışlardır. Tutuklamalar 16 Ocak 1958'de kamuoyuna açıklanmıştır. Daha sonra savunma bakanlığı ise çok sayıda tutuklamanın ve silahlı kuvvetlerde geniş tasfiyenin olduğu yönündeki haberleri yalanlayan resmi bir açıklama yayınlamıştır.⁸⁷

Bu olayların önemi, hükümetin tepki gösterme tarzındadır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar olay hakkında geniş bir soruşturma yapılmasını isterken, başbakan olayın kapatılarak daha da büyütülmemesini istemektedir. Savunma Bakanı Şemi Ergin ve komutanlar, uzun ve ayrıntılı bir soruşturmaya gerek olmadığını ileri sürmüşlerdir. Böyle bir soruşturmanın silahlı kuvvetler ile hükümeti karşı karşıya getirerek huzursuzluk doğuracağı belirtilmiştir. Kendi tarafında olduğu sürece hükümetin güvencede olduğuna inandığı yüksek rütbeli hiçbir subayın olayın içinde olmaması başbakanı rahatlatmaktadır.⁸⁸

Dokuz subay hakkında dört ay boyunca yapılan sorgulamalar sonucunda herhangi bir kanıt bulunamadığı için subaylar serbest bırakılmıştır. İhbar da bulunan kurmay binbaşı Samet Kuşçu yalan ifadeden dolayı iki yıl ceza almıştır.⁸⁹

⁸⁶ Ersal Yavi, **İhtilâlcî Subaylar**, 1. Kitap, İzmir, Yazıcı Yayınevi, 2003, ss. 209 – 211.

⁸⁷ Yavi, age, 2003, s. 225.

⁸⁸ Yavi, age, 2003, s. 231

⁸⁹ Çavdar, age, s. 72.

Gerçekte bu dokuz subay, silahlı kuvvetler içindeki örgütün bir bölümüdür. Tutuklamaların başlaması üzerine, örgüt üyelerinin faaliyetlerine ara vermeleri, birbirleri ile haberleşmeyi kesmeleri ve dokuz subayın tutuklanmadan önce verecekleri ifade konusunda anlaşmaları, örgütün bütünüyle ortaya çıkmasını önlemiştir. Bu olaydan itibaren silahlı kuvvetleri politik süreç üzerindeki etkinliği giderek artmıştır.⁹⁰

Başbakan Adnan Menderes 6 Eylül 1958’de Balıkesir’de yaptığı konuşmada, ülkenin ihtilâl havası içerisine sokulmak istendiğini CHP’yi kastederek bunu yapan zihniyetin bilindiğini ve bunu yapanların cezasını çeceklerini belirtmiştir. TBMM’de CHP lideri İsmet İnönü başbakanın bu konuşmasına, 9 Eylül günü İzmir’e ordu ile girerlerken boyunlarında padişahın idam fermanını taşıdıklarını belirten cevabını vermiştir. Ülkede politik tartışmalar giderek artmış, daha da önemlisi artık askeri müdahale söz edilmeye başlanmıştır.⁹¹

1958’in sonlarında hükümetin desteklenmesi için “Vatan Cephesi” adıyla bir sivil örgütlenme oluşturulmuştur. Radyolar Vatan Cephesine yeni katılanların listesini vererek cephenin faaliyetlerini duyurmuştur.

1 Mayıs 1959’da CHP lideri Uşak’ı ziyaret ettiğinde bir saldırıya maruz kalmıştır. Olaydan üç sonra 4 Mayıs günü CHP lideri İstanbul’a geldiğinde büyük bir kalabalığın tepkisiyle karşılaşmıştır. 2 Nisan 1960’da Kayseri’ye giden CHP lideri ilin valisi tarafından ile sokulmak istenmemiştir. Uzun tartışmaların ardından İsmet İnönü’nün Kayseri’ye girmesine izin verilmiştir. Ankara’ya dönüşte Kayseri yakınlarında CHP lideri bir kez daha durdurulmuştur. Bütün bu hadiseler sonucunda politik kutuplaşmalar hızla artmıştır.⁹²

Olayların ardından CHP lideri bir grup emekli general ile 17 Nisan 1960’da evinde bir toplantı yapmıştır. Bunun üzerine DP, CHP’nin silahlı kuvvetleri kanuna ve düzene itaatsizliğe teşvik ettiğini ve bu davranışından dolayı soruşturma açılacağını açıklamıştır.

18 Nisan 1960’da DP’den iki milletvekili tarafından, CHP’nin ve basın bir bölümünün faaliyetlerini incelemek üzere soruşturma komisyonunun kurulması için kanun teklifinde bulunulmuştur. Kanun teklifinin görüşmesi sırasında büyük tartışmalar yaşanmıştır.

⁹⁰ Öztürk, age, s. 69.

⁹¹ Yavi, age, 2003,s. 234.

⁹² Hale, age, s. 100.

Tartışmalar esnasında CHP lideri, şartlar mecbur ettiğinde, ihtilal milletlerin meşru hakkıdır, bu yolda devam ederseniz sizi ben bile kurtaramam, ifadesi DP'liler tarafından büyük tepkiyle karşılanmıştır. Görüşmelerin sonunda CHP'li milletvekillerinin tamamı meclisi terk etmiş ve kanun teklifi DP'lilerin oylarıyla yasalaşmıştır.⁹³

Soruşturma komisyonu 15 kişiden oluşturulmuştur. 27 Nisan'da tahkikat komisyonuna araştırma ve tutuklama yetkileri veren yeni bir yasa kabul edilmiştir. Yeni yasaya göre soruşturma komisyonu savcılarının, sulh ve sorgu hakimlerinin ve askeri adli mercilerin tüm yetkilerini kullanabilecek, yayın yasakları koyabilecek, gazete ve dergi toplatabilecek basımevlerine el koyabilecek, her türlü toplantı ve gösteriyi yasaklayabilecek, gerek gördüğü tüm tedbirleri alabilecek ve hükümetin bütün vasıtalarından istifade edebilecektir.

Mecliste yaşanan tartışmalar çok geçmeden sokaklarda kavgalara dönüşmüştür. 28 – 29 Nisan'da İstanbul ve Ankara üniversitelerinde ciddi olaylar meydana gelmiştir. Olaylar üzerine İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilan edildi ve Fahri Özdilek İstanbul, Namık Argüç Ankara sıkıyönetim komutanlığına atanmıştır. Polis ve askere ateş açma yetkisi verecek ölçüde büyüyen olaylar sert önlemlerle kontrol altına alınabilmıştır. Hükümet bu olaylar esnasında silahlı kuvvetlerin yüksek kademesinden gördüğü destek sayesinde rahatlamıştır.⁹⁴

Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel, 3 Mayıs 1960'da yönetimi neredeyse yeniden yapılandırarak muhtıra niteliğinde bir mektubu Savunma Bakanı Ethem Menderes'e göndermiştir. Gürsel mektubunda; Cumhurbaşkanının istifa etmesini, kabineden bazı bakanların çıkartılmalarını, İstanbul, Ankara valileri ve Emniyet Müdürleri'nin görevden alınmalarını, Ankara sıkıyönetim komutanının derhal değiştirilmesini, Tahkikat komisyonunun sonlandırılmasını, gözaltında bulunan gazeteci ve öğrencilerin serbest bırakılmalarını, din istismarcılığında vazgeçilmesini ve silahlı kuvvetlerin sorunlarına çözüm getirilmesini belirtmiştir. Gürsel mektubu yazdıktan bir gün sonra 4 Mayıs günü İzmir'e gitmiştir.⁹⁵

Önlemlere rağmen gösteriler giderek artmıştır. 5 Mayıs 1960'da 555 K (5.ay 5.gün saat 5'de Kızılay'da) olarak bilinen bir miting yapılmıştır. Başbakan Adnan Menderes'in istifa

⁹³ Hale, age, s. 101.

⁹⁴ Yavi, age, 2003 s. 246.

⁹⁵ Yavi, age, 2003 s. 240, 241.

etmesine yönelik sloganların atıldığı miting hükümet üyeleri tarafından büyük bir endişe ile karşılanmıştır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar başbakanlığa giderek Menderes’den, göstericilere karşı ateş emrini verilmesini ister. Böyle bir önlemi Savunma Bakanı Ethem Menderes’in itirazı engellemiştir.⁹⁶

13 Mayıs sabahı yapılan bir ihbar üzerine Harp Okulu’nun yanındaki istihbarat Okulunda beş subay tutuklanmıştır. Bazı kurmay yarbay ve binbaşılardan birtakım doküman ve bildirimleri gizlice teksir edip dağıttıkları ihbar edilmiş ve bunların bir kısmının CHP liderinin meclisteki konuşmalarına ait oldukları anlaşılınca, subaylar tutuklanmıştır. Ertesi gün 14 Mayıs’ta Kızılay’dan Sıhhiye’ye doğru yayılan kalabalık arasında halka bildiri dağıtan üç subay daha tutuklanmıştır. Aynı günlerde Cumhurbaşkanı’na gönderilen bir mektupta açıkça darbenin içerisinde yer alan albay ihbar edilmiştir.⁹⁷

19 Mayıs günü kararlaştırıldığı gibi 21 Mayıs 1960 cumartesi günü, Ankara Orduevi önünden 200 kadar subay ve Harp Okulu öğrencisi toplanarak, Çankaya Köşküne doğru yürüyüşe geçmiştir. Göstericilerin; tutuklanan subay ve öğrencilerin derhal serbest bırakılması, sıkıyönetimin kaldırılması ve hükümetin istifa ederek derhal seçimlere gidilmesi yönünde istekleri bulunmaktadır. Bu sırada hükümet, tutuklanan subayları serbest bırakmıştır. Genelkurmay Başkanı General Rüştü Erdelhun, gösterilerin bir ayaklanma provası olarak değerlendirilmemesi gerektiğini hükümete bildirmiştir. 21 Mayıs yürüyüşü ile Harp Okulu’nun artık fiilen ihtilâl havası içine girmesi, ihtilâlciler için en güvenilir kadro ve kuvvet sağlamıştır. Böylece Harp Okulu yürüyüşü 27 Mayıs darbesinin bir öncü hareketi olmuştur.⁹⁸

Son olarak 25 Mayıs 1960’da Eskişehir havaalanında Başbakan’ı karşılayan hava subaylarının; saygı duruşu sırasında, başbakan’ın aralarına geldiği anda aniden “Geriye dön!” komutu ile tek saf halinde başbakan’a arkalarını dönmeleri ve “dağ başını duman almış” marşını söyleyerek uzaklaşmaları aslında hükümetin oldukça zayıfladığını göstermektedir..⁹⁹

Örgütsüz, lidersiz hareket resmen başlamıştır. Başbakan Eskişehir şehir meydanında yapacağı mitingde bir başka beklenmeyen durumla karşılaşmıştır. Miting alanında

⁹⁶ Yavi, age, 2003, s. 248.

⁹⁷ Yavi, age, 2003, s. 252

⁹⁸ Yavi, age, 2003, s. 249-251

⁹⁹ Öztürk, age, s. 70.

konuşmasının yapacağı sırada hoparlörlerin tellerinin kesilmiş olduğu görülmektedir. Başbakan bunun üzerine yaptığı kısa konuşmasında tahkikat komisyonunun görevini tamamladığını belirtmiştir.¹⁰⁰

Askeri müdahale 27 Mayıs 1960 günü gerçekleşmiştir. Böylece, 1946'da çok partili hayata geçen Türkiye'de, 1950'de ilk kez bir seçim vasıtası ile iktidar değişikliği olmuş, 1950 – 1960 arasında iktidar muhalefet arasında önemli gerginlikler yaşanmış ve bu dönemin sonunda askeri müdahalelerin ilki gerçekleşmiştir.

1961 Askeri Müdahalesinin yapıldığı esnada aktif bir lideri bulunmamaktadır. Daha sonradan müdahalenin lideri olacak Cemal Gürsel darbe gerçekleştiği sırada İzmir'de bulunmaktadır. Darbeyi alt rütbeli subaylar başlatmıştır. Üst rütbeli subayların müdahalenin içerisinde aktif olarak bulunmamaları değişik anlamlara yol açmıştır. İlk anlamı, darbe hem hükümete hem de yüksek komutanın önemli bir kesimine karşı yapılmış olabilirdi. Bu durum, darbeye karşı çıkılması ve hatta silahlı kuvvetler içinde büyük bir gerginliğe yol açma riskini ortaya çıkarmıştır. Üst rütbeli subaylar müdahalenin içerisinde aktif olarak bulunmamalarının diğer bir anlamı ise, generallerin silahlı kuvvetlerin hiyerarşik komuta yapısına ciddi zararlar verebilecek herhangi bir iktidar değişiminden kaçınmak istemeleridir.¹⁰¹

II.1.2. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi ve Askeri Yönetimin Kurumsallaşması

Türkiye askeri müdahaleyi, 27 Mayıs 1960 sabahı silahlı kuvvetlerin yönetime el koyduğunu bildiren radyo anonsu ile öğrenmiştir. Darbe en üst rütbelisi albay olmak üzere, bir grup subay tarafından planlanmıştır. Lider olarak Orgeneral Cemal Gürsel belirlenmiştir. İzmir'de bulunan Gürsel'e haber verilerek uçakla Ankara'ya getirilmiştir. Sabahın ilk saatlerinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar, TBMM Başkanı Refik Koraltan, İçişleri Bakanı Namık Gedik başta olmak üzere DP milletvekilleri gözaltına alınarak Harp Okulu binasına götürülmüşlerdir. Başbakan ise 26 Mayıs gecesi Eskişehir'de bulunmaktadır. Sabahın erken saatlerinde Ankara'da bir hareketlenmenin olduğunu öğrenen başbakan Ege illerine geçerken Kütahya üzerinde durdurularak kendisine askeri müdahalenin yapıldığı haberi iletilmiştir.

¹⁰⁰Yavi, age, 2003, s.264.

¹⁰¹ Hale, age, s. 103, 107.

Başbakan uçakla Ankara'ya getirilmiştir. Böylelikle darbenin ilk aşaması başarı ile tamamlanmıştır.

DP iktidarının esas amacından uzaklaştığı, dini politikaya alet ettiği, zümre tahakkümü kurduğu, vatandaşları birbirine düşürdüğü, seçmenlerin iradesini kötüye kullandığı, parti programını suistimal ettiği, parti tüzüğünün dışına çıktığı ve en önemlisi politik parti olma özelliğini kaybettiği öne sürülerek, 2771 sayılı Ordu dahili Hizmet kanununun 34. maddesi hukuki dayanak yapılarak 27 Mayıs 1960'da silahlı kuvvetler tarafından yönetime el konulmuştur. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi sadece bu belirtilen hususlar dahilinde politik nedenlere dayanan askeri bir çerçevede oluşmamıştır. DP'nin iktidarda kaldığı süre boyunca (1950 – 1960) ekonomik ve sosyal alanda yaşanan gelişmelerde müdahalenin gerçekleşmesinde etkili olmuştur.

Ekonomik alanda DP döneminin başlıca olguları, belli bir liberalleşme ve özel sermaye birikiminin gerçekleşmesi, devlet ve dış yardımlar desteğiyle özel tekellerin oluşması, dış borçların ve iktisadi bağımlılığının artması, tarım kesiminde modernleşmenin başlaması ya da hızlanması şeklinde özetlenebilir.

Sosyal alanda bu politikaya tekabül eden sonuçlar ise, büyük ticaret ve kısmen de sanayi burjuvazisinin güçlenmesine karşılık, çalışan kesimin ve özellikle sabit gelirli orta sınıf mensuplarının güç kaybına uğraması olmuştur. Bunun gibi kırsal alanda da mülkiyet ilişkilerinde değişiklik sağlayacak gerçek bir toprak reformu yapılmadan girişilen makineleşme çabası, işletmelerin büyük toprak sahipleri elinde toplanmasına, bunlar lehine bir servet ve gelir transferine, yoksul ve orta halli köylülerin ise nisbi olarak mülksüzleşmesine ve fakirleşmesine neden olmuştur. Kentli orta ve çalışan sınıfların durumu ise daha da zorlaşmıştır. Küçük zanaat, imalat ve işletme yeri sahipleri yabancı sermayenin ve tekelleşmenin artan vergi ve maliyetlerin baskısı altında bulunmaktaydılar. Bu durum esas olarak dar ve sabit gelirli zümreleri etkilemiştir. Enflasyonun da etkisiyle, 1950 sonrasında gelir dağılımı açısından durumları en fazla bozulan grup memurlar olmuştur. Ekonomik bunalım, orta sınıfın bir kesimini oluşturan silahlı kuvvetler mensuplarının da hayat seviyelerini olumsuz yönde etkilemiştir. Nitekim 27 Mayıs sonrasında bazı resmi ya da yarı

resmi açıklamalarında bu kesimlerin uğradıkları sosyo – ekonomik çöküntü ile askeri müdahale arasındaki ilişki belirtilmiştir. ¹⁰²

Ekonomik ve sosyal alandaki bu hususlar DP'ye karşı muhalefetin ana noktalarını oluşturmaktadır. Ekonomik ve sosyal temelli bu muhalefetin aktörleri ise; aydınlar, memurlar, silahlı kuvvet mensupları ve üniversite gençliğinden oluşmaktadır. Kısacası bu muhalefet, askeri – sivil bürokrasi ve aydınların oluşturduğu seçkinler grubudur. ¹⁰³

27 Mayıs ve sonrası için derlenmiş, tartışılmış, gelecek icra ilkeleri ve amaçları hakkında hazırlanmış bir program bulunmamaktadır. Müşterek bir fikir, ilkeler ve icra sistemine varmak için; ihtilâl öncesinde, merkezi bir komite halinde çalışan ve hedefleri belli olmayan bir aksiyon eksikliğinden dolayı tam bir merkezi örgüt kurulmamıştır İlke, hedef ve emirlerini, uçlara kadar ulaştıran, seçilmiş, teşekkül etmiş, hiyerarşik disiplin altında çalışan bir icra komitesi bulunmamaktadır. Müdahalenin lideri de belirlenememiştir. ¹⁰⁴

Askeri müdahaleyi meşrulaştırma yolunda üç önemli belge bulunmaktadır. Bunlardan ilki, MBK tarafından görevlendirilen anayasa ön projesi hazırlama komisyonunun, iktidarın meşruluğunun yalnız seçimle işbaşına gelmesinden ibaret olmadığı, iktidar süresince de hukuk ve anayasa ilkeleri içinde kalması gerektiğini tespit eden, 28 Mayıs 1960 tarihli rapordur. İkinci belge ise, Ordu Dahili Hizmet Kanunu' nun 34. maddesindeki “Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumak” görevinin Türk Ordusu'na verildiğini tespit eden 12 Haziran 1960 tarihli 1 sayılı kanundur. Üçüncü belge ise, 1961 Anayasası'dır. ¹⁰⁵

II.1.2.1. Milli Birlik Komitesi

Askeri Müdahale, kurmay Albay Alparslan Türkeş'in Türkiye radyolarından, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime el koyduğunu açıklayan bildiriye okumasıyla duyurulmuştur.

TSK'nın yönetime el koyduğunu halka duyuran bildiride müdahalenin, partileri çıkmazdan kurtarmak, partilerüstü bir yönetim kurarak serbest seçimleri yapmak ve politik

¹⁰²Bülent Tanör, **İki Anayasa**, 3. baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 1994, s.s 11, 12

¹⁰³ Tanör, age, s. 12

¹⁰⁴ Hakan Yılmaz, **Tarih Boyunca İhtilaller ve Darbeler**, 3. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2002, s. 360

¹⁰⁵ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**: 1789-1980, 9. baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 366

iktidarı kazanan partiye devretmek amacı belirtilerek, MBK yönetiminin askeri bir diktatörlüğe dönüşmeyeceği, en kısa süre içinde sivil yönetime geçileceği mesajı verilmiştir. Buna karşılık, cumhurbaşkanı, başbakan, bakanlar ve bazı meclis üyelerinin yargılanmadan tutuklanmış olması aksine bir izlenim oluşturmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin, dış politika açısından NATO'ya ve CENTO'ya bağlılığı bildirilmektedir.

Müdahalenin ilk günlerinde askerlerin izleyecekleri politika kendi aralarında dahi belirsiz olup subaylar arasında çeşitli görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı yönetimi İsmet İnönü'ye devretme eğilimi taşıırken diğer bir kısmı ismi çeşitli rüşvet ve yolsuzluk olaylarına karışmış politikacıları eledikten sonra yönetimi tekrar yapılacak seçimleri kazanan sivil politikacılara devretmek düşüncesini savunuyordu; nihayet üçüncü bir grup da yapısal reformları gerçekleştirecek kadar bir süre iktidarda kalmadan parlamenter yönetime geri dönüşü sakıncalı bulmaktadır. Üst rütbeli subayların yer aldığı grup, aralarında en etkin olanıydı ve radyo konuşması da onların görüşünü ifade etmektedir.¹⁰⁶

Devlet Radyosundaki ilk duyuru ile birlikte sokağa çıkma yasağı da ilan edilmiştir. Öğleden sonra Cemal Gürsel Ankara'da radyodan bir konuşma yaparak darbenin gerekçelerini anlatmıştır. 27 Mayıs günü başlayan sokağa çıkma yasağı akşama doğru kısa bir süreliğine kaldırılmıştır.

Müdahaleden bir gün sonra 28 Mayıs 1960'da, Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) 27 numaralı tebliği ile bir hükümet atanmıştır. Hükümet herhangi bir politik partiye resmen mensup olmayan kişilerden oluşmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin 24.hükümet olan bu kabine, 30 Mayıs 1960'dan 5 Ocak 1961'e kadar görev yapmıştır. Hükümette zaman içerisinde değişiklikler yapılmıştır.

Başbakan ve Milli Savunma Bakanı'nın Cemal Gürsel, Devlet Bakanları'nın Amil Artus ve Şefik İnan, Adalet Bakanı'nın, Abdullah Gözübüyük, İçişleri Bakanı'nın Tümgeneral Muharrem İhsan Kızıloğlu, Dışişleri Bakanı'nın, Selim Sarper, Maliye Bakanı'nın, Ekrem Alican, Milli Eğitim Bakanı'nın, Prof. Fehmi Yavuz, Bayındırlık Bakanı'nın, Daniş Koper, Ticaret Bakanı'nın, Cihat İren, Sağlık Bakanı'nın, Prof. Nusret Karasu, Gümrük Bakanı'nın, Fethi Aşkın, Tarım Bakanı'nın, Feridun Üstün, Ulaştırma Bakanı'nın, Tuğgeneral Sıtkı Ulay,

¹⁰⁶ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Hil Yayınları, 1994, s. 194

Çalışma Bakanı'nın, Prof. Cahit Talas, Sanayi Bakanı'nın, Muhtar Uluer, Basın – Yayın ve Turizm Bakanı'nın, Zühtü Tahran ve İmar ve İskan Bakanı'nın, Orhan Kubat olduğu 24. T.C Hükümeti (I.Gürsel Hükümeti) 30.05.1980 tarihinde kurulmuştur.¹⁰⁷

Hükümet programını 11 Temmuz'da sunmuş, fakat haftalar geçtiği halde MBK tarafından onaylanmamıştır. Bunun üzerine 25 Ağustos 1960 tarihinde MBK' da bütün kabinenin görevden alınması yönündeki bir teklif için oylama yapılmıştır. Oylama sonucunda teklif bir oy farkla kabul edilmemiştir. Bunun üzerine komitede uzlaşma sağlamak adına bakanlardan onunun görevden alınması ve diğerlerinin de yerlerinin değiştirilmesine karar verilmiştir. Böylelikle kabine güçsüz ve belirsiz bir konumda kalmıştır.¹⁰⁸

Müdahalenin ilk günlerinde MBK'yı oluşturmak için uzun süre çalışılmıştır. Sonunda sekiz kişilik bir ekip, komite üyelerini oybirliği ile belirlenmiştir. 38 üyeden oluşan MBK'nın başkanı emekli Orgeneral Cemal Gürsel olmuştur. Gürsel aynı zamanda Devlet Başkanı, başbakan, silahlı kuvvetler Başkomutanı, devlet başkanı ve Milli Savunma Bakanı olarak, kağıt üzerinde Atatürk'e bile verilmeyen görev ve yetkilere sahip olmuştur.¹⁰⁹

Orgeneral Cemal Gürsel'in başkanı olduğu MBK, Ekrem Acuner , İrfan Baştuğ, Rıfat Baykal, Emanullah Çelebi, Ahmet Er, Fazıl Akkoyunlu, Refet Aksoyoğlu, Mucip Ataklı, Vehbi Ersü, Orhan Erkanlı, Numan Esin, Suphi Gürsoytrak, Orhan Kabibay, Kadri Kablan, Mustafa Kaplan, Münir Köseoğlu, Kâmil Karavelioğlu, Suphi Karaman, Muzaffer Karan, Osman Köksal, Fikret Kuytak, Sami Küçük, Cemal Madanoğlu, Sezai Okan, Muzaffer Özdağ, Fahri Özdilek, Mehmet Özgüneş, Şükran Özkaya, Selahattin Özgür, İrfan Solmazer, Şefik Soyuyüce, Dünder Taşer, Haydar Tunçkanat, Alparslan Türkeş, Sıtkı Ulay, Ahmet Yıldız ve Muzaffer Yurdakuler'den oluşmuştur.¹¹⁰

Bu listede bazı önde gelen subaylar bulunmamaktadır. İlki, 1950'lerde ordudaki gizli örgütlenmelerde önemli rol oynayan Fahri Güventürk'dür. Liste dışı bırakılan diğer üç kişi, o sıralarda yurt dışında görevde bulunan Talat Aydemir, Dünder Seyhan ve Sadi Koçaş idi. 38 kişilik komiteden sadece beşi - Cemal Gürsel, Fahri Özdilek, Cemal Madanoğlu, İrfan Başbuğ

¹⁰⁷ **Resmi Gazete**, 30.05.1960. Sayı: 10515

¹⁰⁸ Hale, age, s. 114.

¹⁰⁹ Yavi, age, 2003, s. 318,319

¹¹⁰ Meydan Larousse, Cilt: 13, İstanbul, 1998, s. 574.

ve Sıtkı Ulay- tuğgeneral ve daha yukarı rütbelilerdi. Geri kalan 33 üye yüzbaşı, binbaşı, yarbay, albaydan oluşmaktadır.¹¹¹

MBK yönetiminin asıl amacı, ülkeyi içinde bulunduğu zor durumdan çıkaracak hukuki önlemleri yürürlüğe koymak, yeni bir anayasanın hazırlanmasından sonra yapılacak genel seçimleri takiben iktidarı kazanan partiye devrederek sivil yönetime geçişi sağlamaktır.

Müdahalecilerin normal demokratik düzene geri dönüşü sağlamak üzere gerçekleştirdikleri ilk girişim, 30 Mayıs 1960'da yayınladıkları 13 sayılı "Tebliğ"le İstanbul Üniversitesi rektörü Ord. Prof. Sıddık Sami Onar başkanlığında kısaca "İstanbul Komisyonu" adıyla anılan ve Üniversite öğretim üyelerinden oluşan bir bilim kurulunu yeni anayasayı hazırlamakla görevlendirmektir. Sözü geçen komisyonun hazırladığı raporda, politik partilere ve genel oy sistemine karşı beslenen güvensizliğin neticesi olarak genel oydan çıkmayan bir ikinci meclisin oluşturulması gerektiğine değinilerek, yürütmenin görev alanına giren birçok konuda özerk veya yarı- özerk kuruluşlar oluşturmak suretiyle politik iktidarın etkinliğini sınırlandırmaya yönelik bir takım önlemlere yer verilmiştir.

Komisyon raporu toplumun çeşitli kesimlerinde tereddüde ve olumsuz tepkilere yol açmıştır. Bunun üzerine Ankara ve İstanbul Üniversiteleri öğretim üyelerinin katılımından oluşan on kişilik başka bir komisyon yeni bir ön tasarı hazırlamakla görevlendirilmiştir.¹¹²

MBK yeni anayasayı temsil kabiliyeti daha yüksek olan bir organın hazırlaması gerektiğine karar vermiştir. Bunun için de 157 ve 158 sayılı kanunlarla bir Kurucu Meclis'in oluşmasını sağlamaktadır. Fakat Kurucu Meclis'in teşkil edilmesinden önce MBK 12 Haziran 1960'da 1 no'lu kanunla o güne kadar fiili olarak kullandığı yönetim yetkisine yasal bir dayanak sağlamıştır .

1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun bazı hükümlerinin kaldırılması ve diğer bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkındaki 1. no'lu geçici kanun 14 Haziran 1960'da resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Fakat bu kanun 27 Mayıs 1960'dan itibaren geçerli sayılmıştır. Böylelikle 27 Mayıs Harekâtına yasal bir zemin sağlanmıştır. Yasanın ilk biçiminde yer alan geçici ibaresi daha sonra 12 Ağustos 1960 tarih ve 55 sayılı kanun ile

¹¹¹ Hale, age, s. 111.

¹¹² Karatepe, age, s. 221.

kaldırılmaktadır. 55 sayılı yasa ile 1924 Anayasası genel çizgileriyle korunmuş fakat bazı değişiklikler yapılmıştır. Geçici Anayasa olarak da anılan bu kanun, üç öğretim üyesi (H.N. Kubalı, H.V. Velidedeoğlu, M. Aksoy) iki MBK üyesi (M. Özdağ, N. Esin) ve bir bakandan (A. Artus) oluşan komisyon tarafından, 27 Mayıs Müdahalesine özgü olması amacıyla 27 maddeden oluşturulmuştur. Geçici Anayasa dört bölümden oluşmuştur. Birinci bölüm genel hükümler, ikinci bölüm Milli Birlik Komitesi'nin kuruluşu ve görevleri, üçüncü bölüm Devlet Başkanı'nın seçimi ve görevleri, dördüncü bölüm Bakanlar Kurulu'nu tanımlayan, görev ve yetkilerini belirleyen maddelerden oluşmaktadır.¹¹³ Geçici Anayasa'nın Genel Hükümler bölümü, 27 Mayıs 1960'da gerçekleştirilen Müdahalenin meşruiyetini pekiştirerek yasal dayanağını açıklamaktadır.

Bu amaçla genel hükümler bölümünde, iktidar partisinin Anayasayı ihlal ederek, Türk milletinin bütün fert ve insan hak ve hürriyeti ile masuniyetini ortadan kaldırdığını, muhalefeti işlemez hale getirerek TBMM'yi fiilen tek parti grubuna dönüştürdüğü belirtilmiştir.¹¹⁴

Kanunun 1. maddesinde Milli Birlik Komitesi'nin, yeni Anayasa ve Seçim Kanunu, demokratik usullere uygun olarak kabul edip buna göre en kısa zamanda yapılacak genel seçimle yeniden kurulacak olan TBMM'ye iktidarını devredeceği tarihe kadar, Türk Milleti adına hâkimiyeti kullanacağı belirtilmektedir.¹¹⁵

Kanunda yer alan, TBMM'nin Teşkilat-ı Esasiye kanuna göre sahip olduğu bütün hak ve yetkilerin, bu süre içinde, MBK'ya ait olacağı şeklindeki düzenleme ile MBK yönetiminin askeri bir diktatörlük kurmayı amaçlamadığını, bunun aksine iktidar yetkilerini, geçici bir süre kullandıktan sonra, sivil yönetime terk etme niyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Aynı husus kanunun 8. maddesinde, MBK'nın genel seçimlerle kurulacak olan TBMM'nin göreve başlaması ile hukuki varlığını kaybedeceği ve kendiliğinden dağılacağını belirten ifadeye de yer verilerek teyit edilmektedir.¹¹⁶

¹¹³ Cumhurbaşkanlığı terimi ancak doğrudan ya da dolaylı seçimden çıkmış devlet başkanları için kullanıldığından Geçici Anayasa' da da Devlet Başkanı terimi kullanılmaktadır.

¹¹⁴ Şeref Gözübüyük, **Açıklamalı Türk Anayasaları**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1993, s. 93.

¹¹⁵ Gözübüyük, age, s. 94

¹¹⁶ Gözübüyük, age, s. 95.

Kanun ile yasama yetkisi MBK'ya verilmektedir. MBK yürütme yetkisini, Devlet Başkanınca atanan ve Komitece uygun görülen Bakanlar Kurulu aracılığıyla kullanabilecektir. MBK bakanları denetleyebilecek ve gerektiğinde görevinden uzaklaştırabilecektir. Bakanlar Kuruluna, Devlet Başkanı başkanlık edecektir. Böylelikle askeri bir komite olan MBK 1924 Anayasası'ndaki TBMM'nin yetkilerine sahip olmuştur.¹¹⁷

Yargı yetkisi ise, kanun dahilince millet adına tarafsız ve bağımsız mahkemelere verilmiştir. Bu düzenlemeyle olağanüstü bir nitelik taşıyan askeri yönetim koşulları içinde dahi yargı organının bağımsızlığı esasına önem verildiği anlaşılmaktadır. Buna karşılık diğer bir madde de yer alan, eski Cumhurbaşkanı, başbakan ve vekilleri ile eski iktidar partisi mensuplarını ve bunların suçlarına iştirak edenleri yargılaması için kurulan Yüksek Adalet Divanı (YAD) ile de, tabii hakim ilkesiyle bağdaşmayan bir tür olağanüstü mahkeme kurulmaktadır.¹¹⁸

Kanunun diğer bir maddesinde de, Devlet başkanlığı görevini MBK Başkanının yürüteceği ve MBK'nın görüşmelerinin kapalı oturum şeklinde yapılacağı ve tutanaklarının yayımlanmayacağı belirtilmektedir.¹¹⁹

MBK Ağustos ayında iki önemli karar almıştır. İlki, 235 general ve 5 bin subayı emekliye sevk eden karardır.¹²⁰ Gerçekte, MBK'nın kararı ile 42 sayılı kanuna istinaden emekli edilen subayların tasfiyesi 2 Ağustos 1960 ile 27 Şubat 1961 tarihleri arasında tamamlanmıştır. Tasfiyeler asıl olarak, 20 Ağustos – 2 Eylül 1960 tarihleri arasında yapılmıştır. Bu tarihler arasında 5 bin subay emekliye sevk edilmiştir. Albayların % 80'i, yarbayların %50'si, binbaşılardan % 10'u emekli yapılmıştır. Emekliye sevk edilen subayların mağdur olmamaları ve muhtemel tepkilerinin önlenmesi amacıyla, emekli kanununda, iki maaş ikramiye ve emekli maaşının artırılarak % 50'den % 70'e çıkarılmasını sağlayan değişiklikler yapılmıştır. Emekliye ayrılanlar subayların adları 25 Ağustos tarihinde açıklanmıştır. Emekli edilen subaylar aralarında teşkilatlanarak, 6 Eylül 1960 tarihinde, İnkılâp Subayları Derneği'ni (Eminsu) kurarak, bu kararlar ile mücadele etmeye çalıştılsa da herhangi bir sonuç elde

¹¹⁷ Şeref Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, 12.Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, 2003, s. 132.

¹¹⁸ Gözübüyük, age, 1993, s. 94.

¹¹⁹ Gözübüyük, age, 2003, s. 132

¹²⁰ Bunlar, Kara Kuvvetlerinden 5 Orgeneral, 13 korgeneral, 54 tümgeneral, 108 tuğgeneral, Deniz Kuvvetlerinden 1 oramiral, 2 koramiral, 8 tümamiral, 9 tuğamiral, Hava Kuvvetlerinden 4 korgeneral, 7 tümgeneral, 14 tuğgeneral, Jandarma Kuvvetlerinden de 5 tuğgeneraldir. Bkz. Celalettin Güngör, 27 Mayıs ve Partileşme Sorunu, Ankara, Nurel Matbaası, 1992, s.39.

edemediler. Yine aynı tarihlerde alınan diğer bir karar ile de, Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki elli beş toprak ağası Batı illerine göç ettirilmiştir.¹²¹

29.9.1960 tarihindeki DP'nin feshi davasının ikinci duruşması yapılarak parti feshedilmiştir. Mahkemenin fesih gerekçesinde; parti genel Kongresi'nin toplanamaması, partizanlığın devlet idaresine sokulması, dinin politikaya alet edilmesi, anayasanın çiğnenmesi, parti programının dışına çıkılması ve suikast düzenlenmesi gibi nedenler yer almaktadır.¹²²

27 Ekim 1960 günü, 114 sayılı kanun ile 147 öğretim üyesi ve asistan, üniversitelerdeki görevlerinden uzaklaştırılmıştır. Kanunla, Ankara, İstanbul, İzmir ve Atatürk üniversiteleriyle İstanbul Teknik Üniversitesi mensupları, öğretim üyeliği veya yardımcılığı vazifelerinden çıkartılmaktadırlar. Bununla birlikte bazı öğretim üyelerinin de görev yerleri değiştirilmiştir. İstanbul, İstanbul Teknik, Ankara, Ege ve Orta Doğu Teknik Üniversitesinin rektörleri kanunu protesto amacıyla istifa ettiler. Tasfiyeler üniversite camiasında, aydınlar arasında ve basında şaşkınlıkla karşılanmıştır. 147'ler, bu dönemde üniversiteye dönüş mücadelesinin sonuçsuz kalmaya başlaması ile birlikte daha örgütlü mücadele için 147'ler derneğini kurmuşlardır.¹²³

DP'lilerin yargılanmaları bu dönemde MBK'nın tam olarak anlayamadığı konular arasında yer almaktadır. Bu amaçla Geçici Anayasaya Soruşturma Kurulu ve Yüksek Adalet Divanı kurulması yönünde bir hüküm konulmuştur. Duruşmalar Yassıada'da, 14 Ekim 1960'da başlamıştır.

Yüksek Adalet Divanı'nın üyelerini ve başkanını bakanlar kurulunun önerisi üzerine MBK seçmiştir. YAD, suç sayılan olaylar ve sanıkları ortaya çıktıktan sonra kurulan iddia edilen suçun işlendiği sırada mevcut olmayan bir mahkemedir. Dolayısıyla bu mahkeme, kanuni hâkim güvencesi veya doğal yargıç ilkesine aykırı, bir olağanüstü mahkeme niteliğindedir. YAD, çok sayıda ağır hapis, ömür boyu hapis ve ölüm cezası vermiştir.¹²⁴

¹²¹ Çavdar, age, s. 92

¹²² Güngör, age, s. 45.

¹²³ Güngör, age, s. 46.

¹²⁴ Tanör, age, 2002, s. 368.

YAD Başkanlığına Salim Başol, Başsavcılığına da Altay Egesel getirtilmiştir. Duruşmalarda on bir ay süresince beş yüz seksen sekiz kişi yargılanmıştır. Temel dava Anayasanın ihlali ile ilgili olarak açılmıştır. Bu temel davadan önce tamamen DP iktidarını zedelemek ve gözden düşürmek amaçlı yargılamalar yapılmıştır.¹²⁵

Mahkumlar 19 ayrı davadan yargılanmışlardır. Bu davalardan üçü, Cumhurbaşkanı Celal Bayar için köpek davası, başbakan Adnan Menderes için Bebek Davası ve Meclis eski başkanı Refik Koraltan için Hemşire Davası olarak bilinen ve tamamen bu kişilerin itibarını zedeleme amaçlı davalardır. Fakat bu davalar DP'lilerden çok mahkemenin itibarını zayıflatmıştır. Kısacası davalar amaçlandıklarının aksine bir sonuç meydana getirmiştir.¹²⁶

YAD sonuçta anayasayı ihlal suçundan on beş kişi hakkında idam, otuz bir kişi hakkında müebbet hapis, dört yüz iki kişi hakkında da çeşitli cezalar verdi, yüz otuz beş sanıkta beraat etmiştir. YAD'ın idam dışındaki kararlarının kesin olmasına karşılık yalnızca idam kararlarının geçici anayasa hükümlerine göre MBK tarafından onaylanması gerekmektedir. İdam kararları ülke genelinde tepkiyle karşılanmıştır. İdam cezalarının uygulanmaması yönünde baskılar yapılsa da Silahlı Kuvvetler Komitesi, MBK'ya idamları onaylama konusunda görüş bildirmiştir. Bunun sonucunda MBK, Başbakan Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın idam kararını onaylamıştır. Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan, 16 Eylül 1961'de, Adnan Menderes ise, hasta olduğu için 17 Eylül'de tedavi edildikten sonra İmralı adasında idam edilmiştir.¹²⁷

II.1.2.2. On Dörtler'in Tasfiyesi

MBK yönetime el koyduğu ilk günlerden başlayarak izleyeceği politikalara ve iktidarda kalacağı süreye ilişkin bir görüş ayrılığı yaşamaktadır. Üst rütbeli subayların oluşturduğu ılımlılar grubu yeni anayasanın hazırlanması ve yürürlüğe girmesini takiben yönetimi sivillere devretmek gerektiğine inanırken orta ve alt rütbeli subayların oluşturduğu radikaller grubu ise iktidarı kısa bir süre içinde sivillere vermek yerine Atatürk döneminde başlatılan sosyal reformların tamamlanması gerektiğine işaretler, en az dört yıl, ihtiyaç duyulması halinde de daha uzun bir süre iktidarda kalmanın doğru olduğunu savunmaktadır. Bu iki grup arasındaki

¹²⁵ Çavdar, age, s. 96.

¹²⁶ Hale, age, s. 116.

¹²⁷ Çavdar, age, s. 97.

bir başka görüş ayrılığı ise silahlı kuvvetlerin yönetimden çekilirken iktidarı kime devredeceği hususundan kaynaklanmaktadır. İlimliler iktidarı doğrudan doğruya CHP'ye devretmek eğilimindeyken, aynı eğilimi paylaşmayan radikaller, seçimlerde çoğunluğu elde edecek partinin iktidarı devralması gerektiğine inanmaktadır.

Askeri yönetimin izlemesi gereken politikalara ilişkin ilimliler ve radikaller arasında ortaya çıkan görüş ayrılığı zamanla komite içinde çatışmalara dönüşmektedir. Gerginlik kısa bir süre içinde çeşitli alanlara yayılmıştır. Önce Ağustos ayında emekliye sevk edilen subaylar daha sonra Ekim ayında 147 öğretim üyesinin görevine son verilmesi bu görüş ayrılıklarının sonucudur. Yaşanan bu gerilimlerin bir diğer sonucu da Orgeneral Gürsel'in müsteşarlığını yapan Alparslan Türkeş'in görevinden alınmasıdır.

Komite içinde yaşanan görüş ayrılıklarının yarattığı bir başka sorun ise yeni anayasayı hazırlayacak olan kurucu meclisin teşkilini sağlayacak yasanın kabullünde kaynaklanmaktadır. Komitenin böyle bir yasayı yürürlüğe koyması için üyelerin 4/5'nin olumlu oyu gerekli olmasına karşılık, uzun süre iktidarda kalarak sivil yönetime geçişi erteleme eğiliminde olan radikal üyelerin olumlu oyu olmaksızın bu oranın elde edilmesi mümkün olmamaktadır.

İki grup arasında Ekim ayında bir anlaşma sağlanmıştır. Bu anlaşma ile seçimlere kadar önemli reformların gerçekleştirilmesine çalışılacağı, eğer bu mümkün olmazsa seçimlerin dört yıl ertelenmesine yönelik halkoylamasının yapılmasına karar verilmiştir. Ancak gruplar birbirlerine güvenemedikleri için anlaşmanın ömrü kısa olmuştur.¹²⁸

13 Kasım 1960'da aralarında Alparslan Türkeş'in de bulunduğu on dört kişinin Milli Birlik Komitesi'ndeki üyeliklerine Gürsel'in imzaladığı bir emir ile son verilerek yabancı elçilik ve ateşeliklerde çeşitli görevlere tayin edilmişlerdir. Böylece komitenin geri kalan 23 üyesi, kurucu meclisin teşkiline ilişkin yasayı yürürlüğe koyma olanağını buldular.

Alparslan Türkeş Yeni Delhi'ye, Orhan Kabibay Ottawa'ya, Münir Köseoğlu Stockholm'a, Orhan Erkanlı Meksiko'ya, Mehmet Kaplan Lizbon'a, Şefik Soyuyüce Kopenhag'a, Fazıl Akkoyunlu Kâbil'e, Rıfat Baykal Tel- Aviv'e, Dündar Taşer Rabat'a,

¹²⁸ Öztürk, age, s. 73.

Numan Esin Madrit'e, Muzaffer Özdağ Tokyo'ya, Ahmet Er Libya'ya görevlendirilerek MBK üyeliklerine son verilmiştir.¹²⁹

Bu tasfiye sivil güçleri Kurucu Meclis ile birlikte demokratik düzenin yeniden kurulması yönünde harekete yönlendirirken, silahlı kuvvetleri de oldukça olumsuz bir şekilde etkilemiştir. 13 Kasım tasfiye hareketi, MBK'nın aksiyonunun kaybolmasına ve silahlı kuvvetler içindeki ihtilâlcı subayları tatmin etmeyen yeni çözüm arayışlarına sevketmektedir. On dörtler, yurt dışında bulunmalarına rağmen, iktidarın yeniden kazanılması yönündeki girişimlerle yakından bağlantılı olmuşlardır. 22 Şubat darbe girişimine yol açan asıl etken bu tasfiyelerdir. Özetle, 14'ler olayı, demokrasi yönünde önemli bir adım olmakla beraber silahlı kuvvetler içinde hizipleşmelere neden olarak, onu ileri derecede politize etmiştir.¹³⁰

On dörtlerin tasfiyesinin Silahlı Kuvvetlerin tamamına ait bir faaliyet olmadığını belirtmek ve yıpratılmasını önlemek amacıyla İstanbul'da bir araya gelen subaylar, Kasım 1960'da Silahlı Kuvvetler Birliği'ni (SKB) kurdular. MBK, bir bütün olarak silahlı kuvvetleri temsil edememiş kendi içinde iktidar mücadeleleri görüldüğü gibi silahlı kuvvetlerin içinde de iktidar mücadelelerine neden olmuştur.¹³¹

Bunun yanı sıra SKB'nin kurulmasındaki bir diğer etken de, üst rütbeli subayların, alt rütbeli subaylardan kaynaklanabilecek kendi başlarına yapabilecekleri bağımsız herhangi bir müdahale girişimini engellemek istemeleridir. Bu düşüncenin haklılığı 22 Şubat 1962 ve 20 – 21 Mayıs 1963 tarihlerinde Talat Aydemir ve bir kısım subayın başarısız müdahale girişimi ile anlaşılmaktadır. Talat Aydemir 22 Şubat 1962'deki ilk müdahale girişimi sonucunda silahlı kuvvetlerden uzaklaştırılmıştır. Aydemir, 20 – 21 Mayıs 1963'deki başarısız müdahale girişiminden sonra idam edilmiştir. Bu iki müdahale girişiminin de sonuçsuz kalmasında SKB'nin önemli bir payı bulunmaktadır.¹³²

¹²⁹ Güngör, age, s. 54.

¹³⁰ Güngör, age, s. 55, 56

¹³¹ Öztürk, age, s. 74.

¹³² Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 4. baskı, çev. Yasemin Saner Gönen, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s. 355.

II.1.2.3. Kurucu Meclisin Teşkili

Kurucu meclis'in oluşturulması süreci, bu görev için ODTÜ rektörü Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun, Devlet Başkanı Org. Cemal Gürsel tarafından görevlendirilmesiyle başlamıştır. Kurucu Meclis'in yapısını, görev ve sorumluluklarını belirleyen kanunu, Feyzioğlu tarafından oluşturulacak bir kurul hazırlamıştır.

Komisyunun hazırladığı Kurucu Meclis tasarısı, Bakanlar Kurulu'nda, tasarı üzerinde küçük değişiklikler yapılarak üç gün içinde tamamlanmış ve hükümet tasarısı şeklinde MBK'ya sevk edilmiştir. Fakat tasarı yeniden görüşülme isteği ile MBK tarafından geri çevrilmiştir. Bunun üzerine tasarı üzerinde tekrar çalışan hükümet yeniden hazırladığı hükümet tasarsısını tekrar MBK'ya sunmuştur. MBK, hükümet tasarsısını yedi kişilik bir komisyon hazırlayarak incelemeye başlamıştır. Komisyon tasarı üzerinde inceleme yaparken, CHP, CKMP ve BP temsilcilerinin görüşleriyle birlikte Yargıtay, Danıştay, basın ve üniversite temsilcilerinin de görüşlerini almıştır. Yediler komisyonu, Feyzioğlu'nun ve hükümetin hazırladığı tasarıları inceleyerek, bunlardan biraz daha farklı olarak hazırladığı Kurucu Meclis Tasarısı'nı MBK'ya sunmuştur. MBK, kurucu meclis tasarısı üzerindeki incelemelerini kısa süre içerisinde tamamlamıştır. Böylece tasfiye hareketinin ardından en kısa zamanda normal demokratik düzene geçişi sağlamak amacıyla olan MBK, 13.12.1960 tarihinde 157 ve 158 sayılı kanunların yürürlüğe girmesiyle 12 Haziran 1960 tarihli yasada değişikliğe uğramıştır. Bu kanunla kurucu meclisin teşkili ve çalışma usullerine ilişkin esasları hükme bağlamıştır.

Kurucu Meclisin teşkiline ilişkin 157 sayılı kanunun 1. maddesi, anayasayı hazırlayacak olan kurucu meclisin MBK ile Temsilciler Meclisinden oluştuğunu düzenlemiştir. Kanunun 2. maddesiyle, kurucu meclisin demokrasi ve hukuk devleti esaslarını gerçekleştirip teminat altına alacak olan yeni Anayasa ve yeni seçim kanununu tamamlayarak en geç 29 Ekim 1960 tarihinde iktidarı yeni seçilecek TBMM'ye devredeceği ve bu tarihe kadar yasama yetkisi ile yürütme organını denetleme yetkisine sahip olacağı belirtilmektedir. Bu hükümle, öncelikli görevi anayasayı ve seçim kanununu hazırlamak olan kurucu meclisin süresi kısıtlanarak en kısa zamanda sivil yönetime geçişin sağlanması amaçlanmaktadır.¹³³

¹³³ Gözübüyük, age, 1993, s. 100.

157 sayılı kanun, kurucu meclisin yeni anayasaya ilişkin çalışmalarını en geç 27 Mayıs 1961 tarihine kadar tamamlayacağını bunun gerçekleşmemesi halinde bir defaya mahsus olmak üzere 15 gün uzatılacağını, buna rağmen çalışmaların tamamlanmaması halinde ise beklendiği ölçüde süratli ve verimli bir çalışma yapılamamasının müeyyidesi olarak temsilciler meclisinin yeniden seçileceğini düzenlemektedir.

Kurucu meclisin sivil kanadını teşkil eden temsilciler meclisinin oluşumu 157 ve 158 sayılı kanunlara göre belirlenmiştir. Buna göre temsilciler meclisi, nüfusuna göre illerden seçilecek DP hariç olmak üzere CHP, CMKP temsilcilerinden, basın temsilcilerinden, barolar, eski muharipler birliği, esnaf teşekkülleri, gençlik örgütleri, işçi sendikaları, odalar, öğretmen teşekkülleri, tarım teşekkülleri, üniversiteler ve yargı organlarını temsil eden üyelerden oluşmuştur.¹³⁴

Temsilciler meclisinin seçimi 13 Aralık 1960 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan 158 sayılı kanuna göre yapılmıştır. Bu yasaya göre temsilciler meclisine bilim, sanat, eğitim, askerlik, diplomasi, politika, iktisat, ve ticaret gibi alanlarda başarı göstermiş kişiler arasından devlet başkanının on, MBK’nin ise 18 üye seçeceği hükme bağlanmıştır. İl temsilcilerinden yetmiş beş, CHP’den kırk dokuz, CMKP’den yirmi beş, barodan altı, basından on iki, eski muharip birliğinden iki, esnaf birliklerinden altı, gençlik teşkilatlarından bir, işçi sendikalarından altı, odalardan on, öğretmen teşekküllerinden altı, tarım teşekküllerinden altı, üniversitelerden iki ve yargı mensuplarından on iki temsilci, temsilciler meclisini oluşturmuştur. Ayrıca bakanlarda temsilciler meclisinin üyeleri sayılmıştır.¹³⁵

Kanun ile temsilciler meclisi ve üyelerinin hukuki bağımsızlıkları ve teminatları sağlanmaktadır. Buna göre üyeler emir alamaz ve sadece ettikleri yeminlerine bağlı kalmaktadırlar. Üyelerin azledilememeleri ve dokunulmazlıktan yararlanmaları en önemli hukuki güvencelerini oluşturmaktadır. Aynı zamanda kanunda temsilciler meclisinin kapatılamayacağı hükmü de yer almaktadır. Temsilciler Meclisinin, hükümeti denetleme gibi önemli bir yetkisi bulunmaktadır.¹³⁶

¹³⁴ Gözübüyük, age, 1993, s. 101

¹³⁵ Çavdar, age, s. 99.

¹³⁶ Tanör, age, 2002, s. 370.

296 üyeden oluşan temsilciler meclisi demokratik olmayan bir yöntem ile kurulmuştur. Kurucu meclisin temel zayıflığı halkın gözünde CHP'nin hakim olduğu bir meclis gibi algılanmasıdır. CHP'nin doğrudan seçtiği kırk dokuz üyenin dışında, il temsilcisi olarak seçilenlerin veya meslek kuruluşlarının seçtiği üyelerin büyük bir çoğunluğunun CHP'li olduğu bilinmektedir. Bu durum, sivil yönetime dönüşle amaçlananın CHP hükümetine geri dönüş olacağı yönündeki genel beklentiyi güçlendirmektedir.¹³⁷

Bu özellikleriyle kurucu meclis ile onun bir kanadı olan temsilciler meclisi, seçkin bir karaktere sahip milli ve demokratik eğilimleri olan kişilerden oluşturulmuştur. DP'nin temsili söz konusu olmadığı gibi faaliyetleri, yayınları ve davranışları ile 27 Mayıs darbesine kadar anayasaya, insan haklarına aykırı hareket eden ve bunu destekleyenlerinde kurucu meclise seçilmeleri yasaklanmıştır. Bu önemli kısıtlamalar temsil eksikliğine yol açtığı gibi anayasanın milli uzlaşma ile yapılmasına engel olmaktadır.¹³⁸

Kurucu meclisin en başta gelen görev ve yetkisi, halkoyuna sunulacak yeni anayasayı görüşüp kabul etmek ve seçim kanununu hazırlamaktır. Bunun dışında kanunları yapma, değiştirme, yorumlama ve yürürlükten kaldırma, bütçe ve kesin hesap kanun tasarılarını ve eklerini görüşme ve kabul etme, barışa, savaşa, yabancı devletlere karşı silahlı kuvvet kullanılmasına ve zorlama tedbirleri alınmasına karar verme, yabancı devletler ve milletlerarası kuruluşlarla yapılan anlaşmalarla her türlü sözleşmelerin ve bakanlar kurulunca ilan edilen sıkıyönetim kararlarını onaylama yetkileri kurucu meclise ait bulunmaktadır. Böylelikle, MBK 1 sayılı kanuna göre tek başına kullandığı yasama yetkisini kurucu meclisin oluşturulmasından itibaren temsilciler meclisi ile birlikte kullanacaktır.

Kurucu meclis 27 Mayıs 1960 tarihinde anayasayı ve seçim kanunu kabul ederek esas görevini tamamlamaktadır. Bundan sonra da, yasama yetkisi ile yürütme organı denetleme yetkisini kullanan kurucu meclis, 25 Ekim 1962 tarihinde, iktidarın yeni seçilen TBMM'ye devredilmesi ile kendiliğinden dağılmıştır.

¹³⁷ Hale, age, s. 124.

¹³⁸ Tanör, age, 2002, s. 370.

II.1.2.4. Anayasanın Hazırlık Süreci

27 Mayıs müdahalesinden birkaç gün sonra MBK, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden oluşan yedi kişilik bir grubu üç ay içinde yeni bir anayasa hazırlamakla görevlendirmiştir. Bunun sonucunda Sıddık Sami Onar başkanlığında bir bilim heyeti oluşturulmuştur. Anayasa komisyonu olarak bilinen bu ilim heyeti, Anayasa Taslağını 18 Ekim 1960 tarihinde, dört buçuk aylık bir çalışma sonunda MBK'ya sunmuştur.¹³⁹

Bir başlangıç bölümü, 191 madde ve 9 geçici maddeden oluşan bu metin, çok uzun ve ayrıntılıdır. Genel oya ve politik partilere güvenmemesi, yürütme içinde sorumluluk verilmeyen cumhurbaşkanına geniş yetkiler verilmesi, yürütmeyi yasama ve yargı denetimiyle esaslı şekilde sınırlaması, devlet yönetimini yardımcı ve özerk kurumlarla ayırıştırarak içeriden dengelemesi, taslak metnin ana özellikleri arasında yer almaktadır. Başbakan ve bakanların parti grup ve kongreleri dışında parti faaliyetlerine katılmamaları, partilere karşı duyulan güvensizliklerin belirtileridir. Bundan dolayı bu metin yürütmeyi ve partileri zayıflatan yönleri olduğu gerekçesiyle daha çok teorik bulunarak eleştirilmiştir.¹⁴⁰

Bu arada Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde oluşan bir başka komisyon da ikinci bir anayasa tasarısı hazırlamıştır. 109 maddeden oluşan bu taslak metinde ise, devlet iktidarının idari ve anayasa yargısıyla denetlenmesi, yargı bağımsızlığı ve güvencelerini sağlayan hususlar yer almaktadır. İstanbul tasarısından farklı olarak genel oya, politik partilere ve yürütmeye kuşkuyla bakılmayarak özellikle yürütmenin zayıflatılmamasına özen gösterilmiştir.¹⁴¹

İki farklı anayasa taslağından dolayı, Ankara ve İstanbul Üniversiteleri öğretim üyelerinin katılımıyla oluşan on kişilik başka bir komisyon yeni bir ön tasarı hazırlamakla görevlendirilmiştir.¹⁴²

MBK yeni anayasayı temsil kabiliyeti daha yüksek olan bir organın hazırlaması gerektiğine karar vermiştir. Bunun için de 157 ve 158 sayılı kanunlarla bir Kurucu Meclis'in oluşmasını sağlamıştır. Kurucu Meclis 6 Ocak 1961'de çalışmalarına başlayarak aralıksız

¹³⁹ Güngör, age, s.26.

¹⁴⁰ Tanör, age, 2002, s. 370, 371

¹⁴¹ Tanör, age, 2002, s. 372.

¹⁴² Karatepe, age, s. 221.

sürdürmüştür. Temsilciler meclisi üyelerini kendi içinden seçtiği 20 kişilik bir Anayasa Komisyonu oluşturmuştur. Anayasa Komisyonu çalışmalarında, İstanbul Üniversitesi tarafından hazırlanan ön tasarı esas metin, Ankara Komisyonunun hazırladığı diğer tasarımı da yardımcı metin olarak kullanmıştır.¹⁴³

TM Anayasa Komisyonu çalışmalarını 9 Mart 1961'de tamamlayarak TM başkanlığını sunmuştur. TM Genel Kurulu'ndaki görüşmeler bir hayli tartışmalı geçmiştir. TM'deki görüşmeler tamamlandıktan sonra tasarı MBK'de görüşülmüştür. TM ve MBK arasındaki uyuşmazlıkları gidermek için karma komisyon oluşturulmuş ve bu komisyonun itilafları çözen yeni anayasa tasarı metni kurucu meclis tarafından 27 Mayıs'ın yıldönümü olan 27 Mayıs 1961 tarihinde 260 kabul oyuyla, 9 Temmuz 1961'de halkoyuna sunulmak üzere kabul edilmiştir.¹⁴⁴

Kurucu Meclis tarafından hazırlanan bu yasayla Cumhuriyet tarihinde ilk kez halkoylaması yapılmıştır. Yasa ile seçme yeterliliği bulunan her vatandaşın seçmen kütüğüne kayıtlı olmak şartıyla oy kullanabilmesi, politik partilerin de propaganda yapabilmeleri düzenlenmiştir.

Propaganda döneminde, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) Anayasa'nın kabulü için olumlu bir tavır sergilemiştir. Demokrat Parti (DP) çizgisinin asıl izleyicisi Adalet Partisi (AP), "oyların hayırlı olması"ni dilemek gibi anayasanın kabul edilmemesi yönündeki imalı sloganıyla olumsuz bir tavır almıştır. DP çizgisinin kısmi ve geçici temsilcisi sayılan Yeni Türkiye Partisi (YTP) ise kararlı bir tutum sergileyememiştir.

1961 Anayasa'sı için yapılan halkoylaması, 9 Temmuz 1961'de gerçekleştirildi. Yüksek Seçim Kurulu'nun (YSK), 1961 Anayasası halkoylaması sonuçlarına ilişkin kararı 20 Temmuz 1961'de Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

9/7/1961 günü Anayasanın halkoylamasında, 12.735.009 seçmenden, 10.322.169'u halkoylamasına katılmıştır. Katılan seçmenden 10.282.561'in oyu geçerli sayılmıştır. 3.934.370 "hayır" (yüzde 38.3) oyuna karşılık, 6.348.191 "evet" (yüzde 61.7) oyuyla 9 Temmuz 1961 tarihinde anayasaya kabul edilmiştir.

¹⁴³ Karatepe, age, s. 223.

¹⁴⁴ Tanör, age, 2002, s. 375

II.1.3.1961 Anayasası'nın Temel Nitelikleri ve Askeri Otoritenin Kazandığı Yeni Yetkiler

1961 Anayasası, 27 Mayıs harekâtından önce, ülkede karşılaşılan rejim sorunlarına cevap verme ve yeni anayasalardan yararlanarak, demokratik bir anayasa yapma amacını taşımaktadır. Her anayasa gibi, 1961 Anayasası da, yapıldığı dönemde ülkeye egemen olan güçlerin uzlaşmaları sonucu ortaya çıkmıştır. Çok partili döneme geçtikten sonra, özellikle 1950 – 1960 arası karşılaşılan tüm sorunlar basite indirgenerek, bir anayasa sorunu olarak görülmüş, her sorunun çözümü anayasada aranmıştır. Bu nedenle 1961 Anayasası, 1924 Anayasasına göre, daha uzun ve ayrıntılı bir anayasa olmuştur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde anayasalar, kendi yapımçıların amaçlarını da aşan, içinde bulunan düzeyden daha ileri bir düzeye geçişe açık metinlerdir. 1961 Anayasasında da bu eğilim hakimdir.¹⁴⁵

1961 Anayasa'sı felsefe ve amacı bakımından, insan ve bireyi ön plana çıkartarak, bunların ve toplumun hak ve özgürlüklerinin uzlaştırılarak, geliştirilmesine önem vermektedir. Bundan dolayı 1961 Anayasa'sı devlet otoritesini pekiştirmek yerine, özgürlükler ve demokrasiyi kurumlaştırmıştır.¹⁴⁶

Bunun yanı sıra 1961 Anayasası, Batı demokrasilerinden farklı olarak, toplum- devlet ilişkisi bakımından dayanışmacı – milliyetçi bir anlayış ile sosyalist düşüncenin etkisinde kalmıştır.¹⁴⁷

Anayasa, halkoylaması, halkın kanun teklifi veya vetosu gibi yarı doğrudan demokrasi araçlarına yer vermemiş, temsili demokrasi sistemini devam ettirmiştir. Temsili demokrasinin bazı örneklerinde olduğu gibi danışma referandumu veya seçilmişlerin azli gibi etki araçlarına da yer vermeyerek temsili demokrasi saf biçimiyle devam ettirilmiştir.¹⁴⁸

Bir başlangıç bölümü, 157 madde ve 22 geçici maddeden oluşan anayasa o tarihe kadar yapılan Osmanlı – Türk anayasaların en uzun olanıdır. Kapsamlı ve ayrıntılı düzenlemelere gerek duyulduğu için bu şekilde yapılmıştır. Anayasa, 1960 öncesi yaşanan özgürlük ve demokrasi sorununun somut çözümlerle aşılabileceği düşüncesiyle hazırlanmıştır. Ayrıntılı

¹⁴⁵ Gözübüyük, age, 2003, s. 137.

¹⁴⁶ Tanör, age, 2002, s. 378.

¹⁴⁷ Erdoğan, age, 2003, s. 89

¹⁴⁸ Tanör, age, 2002, s. 384

düzenlemelerin çokluğu nedeniyle 1960 Anayasa'sı tepki anayasası olarak adlandırılmıştır. Anayasa sade anlaşılabilir bir dile sahiptir.¹⁴⁹

1961 Anayasasının Genel Esaslar başlığını taşıyan birinci kısmında devletin şekli, cumhuriyetin nitelikleri gibi temel ilkeler düzenlenmektedir. 1924 Anayasasında yer alan Türkiye Devleti'nin Cumhuriyet olduğu hükmü, 1961 Anayasasında da tartışmasız ve görüşmesiz olarak kabul edilmektedir. Cumhuriyetin nitelikleri konusunda 1961 Anayasasında 1924 Anayasasından oldukça farklı bir düzenlemeye gidilmiştir. 1924 Anayasasında devletin temel nitelikleri olarak cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılâpçılık sayılmaktadır. 1961 Anayasası bu altı ilkedен halkçılığı, devletçiliği ve inkılâpçılığı kabul etmemektedir. Anayasa bunların yanında, insan haklarına dayanan, demokratik, sosyal hukuk devleti gibi yeni temel ilkeleri kabul etmektedir. Hukuk devleti ilkesinin özü, yönetilenlere hukuk güvenliği sağlayan devlet düzeni olduğundan 1961 Anayasası da bu yöndeki boşlukları düzenlemeye çalışmaktadır. Hukuk devleti ilkesi gibi bazı ilkelerin temelleri eski anayasalardan mevcut olmasına karşılık sosyal devlet ilkesi tamamen 1961 Anayasası'nın yeniliğidir.¹⁵⁰

Anayasa, sosyal devlet ilkesi sağlanabilmesi için, ekonomik ve sosyal yaşamın, adalete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış düzenine ulaşılması amacıyla düzenlenmesini, kalkınmanın bir plan içinde yürütülmesini ve kişilerin sosyal güvenliğe kavuşturulmasını öngörmektedir. Kısacası anayasa, sosyal devlet ilkesini, sosyal adalet, kişiler ve gruplara tanıdığı sosyal haklar ve devlete yüklediği sosyal ödevler olarak düzenlemektedir.¹⁵¹

1961 Anayasası iktisadi özgürlüklere dayanan bir piyasa mekanizmasının üretkenliğinden faydalanarak refahın artırılmasından daha ziyade, devlet planlamacı, düzenleyici ve yeniden dağıtıcı görevler üstlenmesini zorunlu kılan bir sosyal devlet düşüncesini taşımaktadır. Bu anlayışın bir sonucu olarak, 1961 Anayasası diğer sivil özgürlükler konusundaki yaptığı olumlu düzenlemeleri din ve iktisadi özgürlükler alanında pek göstermemektedir.¹⁵²

¹⁴⁹ Tanör, age, 2002, s. 377

¹⁵⁰ Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, 2. baskı, Bursa: Ekin Yayınları, 2004, s. 43.

¹⁵¹ Gözübüyük, age, 2003, s. 138.

¹⁵² Erdoğan, age, 2003, s. 99.

1924 Anayasasındaki devletin niteliklerinden olan milliyetçi devlet kavramı, 1961 Anayasasında yer almamış buna karşılık Türk milliyetçiliğinden ve milli devletten söz edilmektedir.

Anayasa cumhuriyetin temel niteliklerinden birisinin de hukuk devleti ilkesi olduğunu belirlemektedir. Buna göre, yargı bağımsızlığı, etkili bir anayasa yargısı ve idari yargı hukuk devletini gerçekleştirme düşüncesiyle anayasaya konmuştur.¹⁵³

1961 Anayasası, 1924 Anayasası gibi, egemenliğin kayıtsız şartsız Türk milletine ait olduğunu belirtmektedir. 1961 Anayasasına göre millet, egemenliğini anayasasının koyduğu esaslara göre yetkili organlar eliyle kullanır. Böylelikle meclis, egemenliği kullanan tek organ olmaktan çıkarak, anayasada belirtildiği gibi bu yetkiyi kullanan organlardan biri haline gelmiştir.¹⁵⁴

1961 Anayasası seçmen yaşını belirtmeyerek bu konunun düzenlenmesini yasaya bırakmaktadır. 1961 Anayasası'na göre seçimler; serbest, eşit, gizli oy, açık sayım, tek dereceli ve genel oy ilkelerine uygun olarak yapılacaktır.

1961 Anayasası politik partileri demokratik yaşamın vazgeçilmez ögesi olarak saymaktadır. Anayasa, vatandaşların politik parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve çıkma haklarına sahip olduğunu kabul ederek, politik partilerin önceden izin alınmadan kurulacağını belirtmektedir. Anayasa ayrıca politik partilerin, tüzüklerinin, programlarının ve faaliyetlerinin, insan hak ve özgürlüklerine dayanan, lâik cumhuriyet ilkelerine ve devletin ülkesi ve milleti ile bölünmezliği temel hükmüne uymak zorunda olduğunu ve bunlara uymayan partilerin temelli kapatılacağını belirtmektedir.¹⁵⁵

1961 Anayasası'nın yargı alanında getirdiği en önemli yenilik kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemekle görevli bir Anayasa Mahkemesini kurmasıdır. 1924 Anayasası, çıkarılan yasaların anayasaya uygunluğunu denetleme görevini, doğrudan doğruya meclise vermiştir.

¹⁵³ Tanör, age, 2002, s. 394

¹⁵⁴ Gözübüyük, age, 2003, s. 138.

¹⁵⁵ Gözübüyük, age, 2003, s. 138.

Anayasa Mahkemesinin on beş asıl ve beş yedek üyesi değişik organlar tarafından seçilmektedir. Yargıtay dört, Danıştay üç, Sayıştay bir, millet meclisi üç, Cumhuriyet Senatosu iki ve Cumhurbaşkanı iki üyeyi seçmektedir. Mahkemenin esas görevi yasaların ve meclis içtüzüğünün anayasaya uygunluğunu denetlemektir. Anayasa göre mahkeme istisnai olarak yasama dokunulmazlığının ve üyeliğin kaldırılması kararlarını da anayasaya uygunluk açısından denetlemektedir. Mahkeme bu denetimlerini iptal davası (soyut norm denetimi) ve itiraz (somut norm denetimi) yoluyla gelen davalar üzerine başlatmaktadır. Mahkemenin kararları kesindir ve yasama, yürütme ve yargı organlarını idare makamları ve tüzel kişileri bağlar.

Anayasa Mahkemesinin aynı zamanda, Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu üyelerini, Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay, Yüksek Hakimler Kurulu ve Sayıştay Başkanı ve üyelerini, Cumhuriyet Başsavcısının ve kendi üyelerini görevleri ile ilgili bir suçtan dolayı Yüce Divan sıfatıyla yargılama görevi bulunmaktadır. Politik partileri denetlemesi ve bunlarla ilgili temelli kapatma davaları da mahkemenin en önemli görevleri arasında yer almaktadır.

1961 Anayasası'nın ikinci kısmında düzenlenen temel Hak ve Özgürlükler, kişi hakları, sosyal ve ekonomik haklar, politik haklar olmak üzere üç kümede, ortak kuralları da genel hükümler adı altında toplanmaktadır. 1961 anayasası, 1924 Anayasası'na göre temel hak ve özgürlüklere daha geniş yer vermektedir.¹⁵⁶

1961 Anayasası'nın getirdiği sisteme göre, temel hak ve özgürlüklerin hangi durumlarda sınırlanacağı yine anayasa ile belirtilmektedir. Buna göre sınırlama, ancak yasa ile anayasanın sözüne ve ruhuna uygun, anayasada belirtilen sebeplere bağlı kalınarak özgürlüklerin özüne dokunulmadan yapılmalıdır.

1961 Anayasası, 1924 Anayasası'na göre, güçler birliği ilkesinden biraz daha ayrılarak, parti disiplini ile çalışan parlamenter sisteme uygun düşen bir güçler ayrılığı ilkesini benimsemektedir. Parti disiplinine dayanan parlamenter sistemde güçler ayrılığı, yasama ve yürütmeye karşı yargının ayrılığı biçiminde düzenlenmiştir. Yasama ve yürütme organları üzerinde eksiksiz bir yargı denetimi kurulmaktadır. Anayasa yasama ile yürütme arasındaki ayrımı daha çok görev ayrılığı olarak kabul edilmektedir. Anayasa tam bir parlamenter sistem

¹⁵⁶Gözübüyük, age ,1993, s. 88, 89.

getirmekle beraber, yürütmeyi, yasamanın bir türevi olma durumundan kurtaramamıştır. Anayasa yürütmeyi başlı başına bir görev olarak kabul etmektedir. Bu ise yürütmenin güçsüzlüğünü meydana getirmektedir.¹⁵⁷

1961 Anayasası 1924 Anayasası'nda farklı olarak Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olmak üzere iki meclisli sistemi tercih etmektedir. Millet meclisi, genel oya dayanan nisbi temsil sistemiyle seçilen 450 üyeden oluşmaktadır. Cumhuriyet Senatosu ise üç farklı grup üyeden oluşmaktadır. Birinci grup halk tarafından seçilen 150 üye, ikinci grup cumhurbaşkanı tarafından seçilen 15 üyeden oluşmaktadır. Üçüncü grup ise, kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. İlk grup, 13 Aralık 1960 tarih ve 157 sayılı kanunun altında imzaları bulunan tasfiyeler sonucu MBK'da geriye kalan 23 üyeden oluşmaktadır. İkinci grup ise eski cumhurbaşkanlarından oluşmaktadır. Senatörler altı yıllık bir dönem için seçilmekteydi. Senato üyeliğine seçilme koşulu olarak, kırk yaşını bitirmiş olmak ve yüksek öğrenim yapmış olmak aranmaktadır. Bu nedenle senato'ya "okumuşlar meclisi" adı takılmıştır.¹⁵⁸

Milletvekili seçilebilmek için otuz yaşını doldurmuş olmak ve Türkçe okuyup yazmak koşulları yeterli görülmüştür. Milletvekillerinin görev süresi dört yıldır. Seçimler dört yılda bir yapılır. Cumhuriyet senatosu üyelerinin tabii senatörler hariç görev süresi altı yıldır. Buna karşılık cumhuriyet senatosu seçimleri altı yılda değil, iki yılda bir yapılır. Her seçimde, cumhuriyet senatosu üyelerinin üçte biri yenilenir.

Millet Meclisi'nin yetkileri, Cumhuriyet senatosuna göre daha fazla ve önemlidir. Hükümet millet meclisine sorumludur. Güven oylaması millet meclisinde yapılacaktır, cumhuriyet senatosunun güvensizlik oyu ile hükümeti düşürme yetkisi yoktur, bütçe kanununda ve kanun yapmada en son merci millet meclisidir. Buna karşılık kanun tasarısı ve tekliflerinin görüşülmesinde cumhuriyet senatosu'nun çok önemli yetkileri bulunmaktadır. Anayasanın değiştirilmesi hususunda iki mecliste eşit yetkilere sahiptir. Anayasa değişikliği teklifinin kabulünde her iki meclisin ayrı ayrı üye tamsayılarının üçte iki çoğunluğu gerekmektedir.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Gözübüyük, age, 1993, s. 89.

¹⁵⁸ Çavdar, age, s. 102.

¹⁵⁹ Gözler, age, s. 45.

Yasama organının yasama yetkisinden ayrı bakanlar kurulunu denetleme ve gerektiğinde görevden düşürme yetkileri de bulunmaktadır. Bu denetim yetkisi, gerekli görüldüğünde, bakanların veya bir bütün olarak bakanlar kurulunun cezai sorumluluğuyla sonuçlanabilecek olan meclis soruşturmasına başvurabilmeyi de içermektedir. Buna karşılık yürütmeye parlamentoyu feshetme yetkisini, başbakanın millet meclisi seçimlerinin yenilenmesi yönündeki istemi üzerine cumhurbaşkanına vermiştir. başbakan cumhurbaşkanından millet meclisi seçimlerinin yenilenmesini isteyebilmektedir. Fakat anayasa bu yetkinin kullanılmasını çok zor şartlara bağlamıştır. Buna göre, bakanlar kurulunun güvensizlik oyu yüzünden 18 aylık bir süreçte iki defa düşmesi ve üçüncü defa güvensizlik oyu ile karşılaşılması durumunda başbakanın seçimleri yenileme istemi üzerine cumhurbaşkanı tarafından karar verilecektir. Böylelikle anayasa klasik parlamentarizmin yasama karşısında yürütmeyi dengelemek için öngördüğü fesih yetkisini oldukça çekingen bir şekilde vermiştir. Parlamenter sistemin karşılıklı denetleme ve dengeleme ilkesinin bir gereği olarak yürütmenin yasamaya karşı sahip olduğu diğer bir yetkide güvenoyu istemidir.¹⁶⁰

Yürütme bir yetki değil, görev sayılarak yasama karşısında denk olmayan konuma getirilmiştir. Meclislerin denetim ve millet meclisinin de hükümeti düşürme yetkisi karşısında, yürütmenin yetkileri oldukça etkisiz hale getirilmiştir. Bundaki asıl etken ise tarihi meclis üstünlüğü anlayışı ve yürütmeye karşı duyulan güvensizliktir. Bunun için fesih yetkisi yerine seçimlerin yenilenmesi tercih edilmektedir. Bu nedenler doğrultusunda, 1961 Anayasası'nın yasamaya belli bir üstünlük tanıyan parlamenter rejim veya yumuşak kuvvetler ayrılığı anlayışını benimsediği belirtilebilir. Dahası anayasanın egemenlik kullanılmasına ilişkin anlayışı, bölüştürülmüş bir iktidar yaklaşımıdır.¹⁶¹

Yürütme organı cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulundan oluşmaktadır. Cumhurbaşkanı TBMM tarafından, kırk yaşını doldurmuş ve yüksek öğrenim yapmış kendi üyeleri arasından, üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ve gizli oyla yedi yıllık bir süre için seçilir; ilk iki turda bu çoğunluk sağlanamazsa, salt çoğunluk yeterli olmaktadır. Salt çoğunluğun son turda yeterli görülmesi ileriki yıllarda cumhurbaşkanı seçiminde çok ciddi krizlere yol açarak ülkenin cumhurbaşkanlığı makamının altı yıl boyunca vekili tarafından temsil edilmesine yol açmıştır. Anayasaya göre, bir kişi bir defalığına cumhurbaşkanı olabilirdi. Cumhurbaşkanının Anayasa Mahkemesine iptal davası açmak, kontenjan senatörü seçmek, Milli Güvenlik Kurulu'na

¹⁶⁰ Erdoğan, age, 2003, s. 101, 102

¹⁶¹ Tanör, age, 2002, s. 401, 402

başkanlık etmek gibi yeni birtakım görevleri bulunmaktadır. Yürütme içerisinde cumhurbaşkanının konumu parlamentarizmin gereklerine uygun olarak düzenlenmektedir. Diğer bir ifade ile cumhurbaşkanı yürütmenin daha az etkili ve sembolik yetkilere sahip olan kanadı teşkil etmektedir. Cumhurbaşkanı görevi ile ilgili işlemlerden sorumlu bulunmamaktadır. Yalnız vatan hainliğinden dolayı suçlanabilen cumhurbaşkanı hakkında üye tamsayısının en az üçte birinin teklifi üzerine üye tamsayısının üçte ikisinin kabulü ile yüce divana sevk edilebilmektedir.

Bakanlar kurulu, başbakan ve bakanlardan oluşmaktadır. Başbakan cumhurbaşkanı tarafından TBMM üyeleri arasından atanmaktadır. Bakanlar ise, milletvekilliği seçilme yeterliliğine sahip kişiler arasından başbakanın göstereceği adaylar arasından cumhurbaşkanınca atanmaktadır. Hükümet programının okunmasından sonra bakanlar kurulu millet meclisinden güvenoyu almak zorundadır. Bu yönü ile 1961 Anayasası'nın parlamenter hükümet sistemini kabul ettiği anlaşılmaktadır.

İdarenin kuruluş ve işleyişinin en önemli özelliği merkeziyetçiliğin ve yekpareliğin yumuşatılarak, iç dengelerin sağlanmış olmasıdır. Yerinden yönetim ilkesi, yerel yönetim organlarının seçimle oluşması, seçilenlerin organlık sıfatlarının ancak yargı kararı ile son bulabilmesi ve özerk kurumların oluşturulmasıyla yetkilerin dağılımında bir denge sağlanmaktadır.¹⁶²

1961 Anayasası ile ekonomik anlamda planlama kavramı ilk kez kullanılmaktadır. Bu amaçla Devlet Planlama Kurumu oluşturulmuştur. Kalkınma planları ve bunlara bağlı olarak yıllık programlar oluşturmak kurumun temel görevleri arasında yer almaktadır.¹⁶³

1961 Anayasası, çalışma alanında önemli değişiklikleri içermektedir. Çalışanlar ve işverenler önceden izin almaksızın sendika kurarak bunlara üye olabilmektedirler. Ayrıca işçiye grev hakkı tanınmaktadır.¹⁶⁴

Üniversiteler bilimsel ve idari özerliğe sahip kamu tüzel kişileri olarak düzenlenmiştir. Üniversiteler gibi devlet radyosu da özerk ve kamu tüzel kişiliğine sahip bir kurum olarak

¹⁶² Tanör, age, 2002, s. 399.

¹⁶³ Çavdar, age, s. 104.

¹⁶⁴ Çavdar, age, s. 105.

düzenlenmiştir. Devlet radyosunu iktidarın etkisinden kurtarmak için tarafsızlık ilkesi getirilmiştir.

1961 Anayasası yargı yetkisini Türk milleti adına bağımsız mahkemelere vermiştir. Mahkemelerin bağımsızlığı ve hakim teminatı sağlanmıştır. Hakimlerin azlolunamayacağı ve hiçbir organ, makam, merci veya kişinin, yargı yetkisinin kullanılmasında hakimlere emir veremeyeceği, talimat gönderemeyeceği hükme bağlanmaktadır.

1961 Anayasası'nın yargı alanında getirdiği en önemli yeniliklerden birisi, hakimlerin bağımsızlığını sağlayan, Yüksek Hakimler Kurulu'nun oluşturulmasıdır Anayasa ayrıca, Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay, Uyuşmazlık Mahkemesi gibi yüksek mahkemeleri tek tek düzenlemektedir.¹⁶⁵

1961 Anayasası, TBMM üye tamsayısının en az üçte birinin teklifi ve millet meclisi ile cumhuriyet senatosunun ayrı ayrı üye tamsayılarının üçte iki çoğunluğunun kabulüyle değiştirilebilmektedir. Devlet şeklinin cumhuriyet olduğu yolundaki madde anayasanın değiştirilemeyecek hükmüdür.

1961 Anayasası özellikle 1969 seçimlerinden sonra politik iktidarlar tarafından eleştirilmeye başlanmıştır. Anayasanın özgürlükler düzeninin toplumun gereksinimlerine uymadığı bu yüzden tanınan özgürlüklerin kötüye kullanılmaya elverişli olduğu belirtilmektedir. Anayasanın çift meclis sistemini kabul ederek yasaların çıkmasını geciktirmekte ve güçleştirmekte, ayrıca meclislerin toplantı yetersayıları, toplanmayı ve karar almayı engellemektedir. Anayasanın yürütmeyi güçsüzleştirdiği, Anayasa Mahkemesinin, Yargıtay'ın ve Danıştay'ın da, yürütme üzerindeki denetimi ile iktidarı iş göremez hale getirdiği savunulmuştur. Ayrıca özerk kuruluşların (Üniversite – TRT) devlet içinde devlet gibi hareket ettikleri iddia edilmiştir. Genel çizgileri ile belirtilen bu gibi eleştiriler sonucunda çözüm yine anayasa değiştirilmekte bulunmuştur. Bunun sonucunda anayasada, ilki 1969 ve sonuncusu da 1974 yılında olmak üzere yedi kez değiştirilmiştir. En köklü değişiklikler ise, 1971 – 1973 arasında olmuştur.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Gözler, age, s. 45.

¹⁶⁶ Gözübüyük, age, 2003, s. 140.

II.1.3.1.Yasama Alanında Kazanılan Yeni Yetkiler

DP'nin iktidarı döneminde yaşanan iktidar muhalefet gerginliği ve 27 Mayıs 1960 tarihinde yönetime el koymasıyla sonuçlanan politik deneyimler, 1961 Anayasası'nı hazırlayan Kurucu Meclis'in, iktidar yetkilerini sınırlayarak kişi hak ve özgürlüklerini güvence altına almaya yönelik tedbirler alınmasına yol açmıştır. Bu amaçla, kuvvetler ayrılığı ilkesine bağlı olarak parlamenter rejim esası benimsenmiş, hukuk devleti ilkesinin neticesi olarak yargı denetimine etkinlik kazandırılmış, yasamanın yargı denetimine olanak tanınmış, yasama sürecinde çift meclis sistemi kabul edilmiş ve güçlü güvencelerle donatılmış kişi hak ve özgürlüklerine yer verilmiştir.¹⁶⁷

1924 Anayasası sisteminde yer almayan Cumhuriyet Senatosu 1961 Anayasası'nın Türk politik yaşamına eklediği yeniliklerdendir. Askerlerin yasama alanında elde ettiği yetkilerin anlaşılması bakımından Cumhuriyet Senatosu içindeki tabii senatörlüğün incelenmesi gerekmektedir. Cumhuriyet senatosu bulunan tabii üyeler diğer üyelerden farklı olarak düzenlenmiştir. Buna göre tabii üyelerin seçiminde cumhuriyet senatosu'nun diğer üyelerinde aranan seçilme şartı aranmamış ve üyeliğin yenilenmesi usullerine bağlı kalınmayarak, tabii senatörlüğü ömür boyu sürecek şekilde düzenlenmiştir. Bu statüden yararlananların herhangi bir politik partiye girmeleri halinde tabii senatörlüğün sona ereceği hükme bağlanmaktadır. Cumhuriyet senatosu'nun diğer üyeleri ile karşılaştırıldığında, tabii senatörler için öngörülen görevin ömür boyu sürdürme ayrıcalığı, daha geniş bir çerçevede değerlendirildiğinde anayasanın siviller karşısında askerlere tanıdığı ayrıcalıklardan biri olarak düşünülebilir. Gerçekten de senatonun diğer üyeleri altı yıl gibi bir süreyle göreve başladığı, üçte birinin iki yılda bir yenilendiği halde, MBK 'nın 14'lerin tasfiyesinden sonra kalan 23 üyesi yasama organı üyeliğini bu sıfatla ömür boyu sürdürecektir.

Bütün bunlara 1961 Anayasası'nın yürürlüğü boyunca, görev yapan ve tamamı asker kökenli olan cumhurbaşkanlarının görev sürelerini tamamladıktan sonra, tabii senatör sıfatı kazanarak aynı statüyü ömür boyu koruduğu gerçeği eklenecek olursa, tabii senatörlüğün uygulamada siviller karşısında askerlere tanınan ciddi bir ayrıcalık olduğunu söylemek mümkün olmaktadır. Sağlık koşullarının elverişsiz hale gelmesi nedeniyle, görev süresinin

¹⁶⁷ 1961 Anayasası'nda çift meclis sisteminin benimsenmesindeki bir neden, farklı kompozisyonlara sahip olacağı düşünülen bu iki meclis aracılığıyla yasama sürecinin toplum iradesini daha gerçekçi bir biçimde yansıtarak temsili demokrasinin uygulanır kılınmasını sağlamaktır. Bir diğer neden de, hükümet partisinin sahip olduğu çoğunluğa dayanarak yasama ve yürütme yetkilerini keyfi bir biçimde kullanılmasını önlemektir.

sona ermesinden iki yıl önce cumhurbaşkanlığından ayrılarak anayasanın düzenlediği tabii senatörlük statüsünden yararlanamayan Cemal Gürsel hariç tutulursa, bu olanaktan yararlanabilen sadece Cevdet Sunay ve Fahri Korutürk olmuştur. Ancak bu iki şahsın da Türk Silahlı Kuvvetlerinden gelmesi, yürürlükte kaldığı sürece 1961 Anayasası'nın düzenlediği tabii senatörlüğün salt askerlerin yararlandığı bir statü olduğunu göstermektedir.

Sivil yönetime geçildikten sonra belirli bir ölçüde de olsa MBK üyelerine yasama sürecinde etkinlik sağlayan tabii senatörlük statüsüne ilişkin olarak tartışılması gereken bir başka konu da; tabii üyelere cumhuriyet senatosu'nun diğer üyelerine uygulanan hükümlerin uygulanması tabii senatör sıfatı kazanan MBK üyelerinin dokunulmazlıktan ömür boyu yararlanabilmeleridir. Tabii senatörlüğün oluşturduğu dokunulmazlık güvencesi askeri yöneticilere iktidardan çekilmeleri karşılığında sağlam bir güvence sağlamaktadır.

1961 Anayasası'nın yasama organı yönünden askerlere sağladığı ayrıcalıklar değerlendirilirken, ele alınması gereken bir başka hususun da, anayasanın 70. maddesi gereğince, cumhuriyet senatosu'nun 15 üyesinin cumhurbaşkanı tarafından seçilmesi konusudur. Aslında bahsi geçen bu hüküm, doğrudan doğruya askerler lehine ayrıcalık oluşturmaya yönelik bir içerikte olmadığı halde; parlamento dışındaki asker kökenli kişilerin önce kontenjan seçilebilmek koşuluyla cumhurbaşkanlığına aday olabilmelerinin sağlanmasına hizmet etmesi nedeniyle, uygulamada askeri otoritenin sivil yaşamda etkinlik kazanmasına sebebiyet vermektedir. Cevdet Sunay ve Fahri Korutürk, önce kontenjan senatör seçilebilmek koşuluyla cumhurbaşkanlığına aday olanağını elde etmiş ve ardından cumhurbaşkanı seçilebilmişlerdir. Aynı hüküm Sunay'ın görev süresini takiben 1973 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimi sırasında dönemin Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler için de uygulanmıştır. Genelkurmay başkanlığından ayrılan orgeneral Faruk Gürler; 6 Mart'ta, Milli Savunma Bakanı Mehmet İzmen'in kontenjan senatörlüğünden istifası ile boşalan yere Cumhurbaşkanı tarafından kontenjan senatörü olarak atanmıştır. Böylece kontenjan senatörü seçilerek cumhurbaşkanlığına aday olabilme imkanına kavuşmuştur. Fakat Gürler'in parlamentoda yeterli oy desteğini elde edememesi üzerine Fahri Korutürk'ün Cumhurbaşkanı seçilmesine olanak vermiştir.¹⁶⁸

¹⁶⁸ Öztürk, age, s. 83.

II.1.3.2.Yürütme Alanında Kazanılan Yeni Yetkiler

1961 Anayasası, hazırlandığı dönemde fiili gücün askerlere ait olmasının doğal sonucu olarak silahlı kuvvetlerin sivil yönetim sürecinde demokratik ilkelerle açıklanması zor yetkilere sahip olmuştur. Bunlardan yürütme organına ilişkin olanları cumhurbaşkanlığı makamıyla anayasanın 111. maddesinde düzenlenen MBK ile ilişkilidir.

II.1.3.2.1. Cumhurbaşkanının Seçimi

1961 Anayasası'na göre cumhurbaşkanı, kırk yaşını doldurmuş ve yüksek öğrenim görmüş kişiler arasından seçilmektedir. Anayasa göre bir kişi iki defa cumhurbaşkanı seçilememektedir. 1961 Anayasası'nın düzenlediği parlamenter rejimin gereği olarak yürütme organının sorumsuz kanadını teşkil eden cumhurbaşkanının asker kökenli olması gerekmemektedir¹⁶⁹

Buna karşılık 24 Ekim 1961'de, Çankaya'da genelkurmay Başkanı ile Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları, Jandarma Genel Komutanı ve 1.2. ve 3. ordu komutanlarının da hazır bulunduğu toplantıda bir araya gelen parti liderlerinin imzaladıkları ve Çankaya protokolü diye anılan anlaşma ile politik partilerin Cemal Gürsel'in cumhurbaşkanı seçilmesine yardım etmeleri, emekli inkılâp subaylarının Silahlı Kuvvetlere geri dönmeleri ve DP'lilerin aflarının geciktirilmesi kararlaştırılmıştır. Çankaya protokolünün yapılmasından sonra Cemal Gürsel, cumhurbaşkanlığı seçimlerine tek aday olarak katılmış; seçim sırasında Meclis silahlı kuvvetler tarafından doldurulmuş; Ankara'daki birlikler alarm durumuna geçirilmiş ve sonunda Orgeneral Cemal Gürsel cumhurbaşkanı seçilmiştir.¹⁷⁰

Böylelikle Cemal Gürsel'in yeni anayasa döneminin ilk cumhurbaşkanı olması 24 Ekim protokolünün sivil yönetime geçiş için dayattığı ek koşullardan biri olmuş, bunun sonucunda sivil yönetimin ilk parlamentosu silahlı kuvvetlerin fiili gücüne boyun eğmek zorunda kalmıştır. Bu müdahale liderinin cumhurbaşkanı seçilmesi için bizzat anayasa ile düzenlenmiş bir husus olmasa dahi askerlerin sivil yönetime geçildikten sonra da 7 yıl gibi bir süre için yürütme gücünü sivillerle paylaşması anlamına gelmektedir. Bu fiili gerçeklik anayasanın düzenlediği 7 yıllık görev süresini sağlık sebepleriyle tamamlayamayan Gürsel'in görevden çekilmesi üzerine yeni bir cumhurbaşkanı seçilmesi sırasında da değişmemiştir. TBMM,

¹⁶⁹ Gözler, age, s. 45.

¹⁷⁰ Öztürk, age, s. 75.

Cevdet Sunay ve Fahri Korutürk'ü cumhurbaşkanlığına seçerken adayların askeri kimlik taşımaları nedeniyle herhangi bir duraksama göstermemiştir. Özetle 1961 Anayasası cumhurbaşkanlığı makamını asker kişilere özgüleyecek herhangi bir hükme yer vermediği halde yürürlükte bulunduğu 19 yıl boyunca bu makam asker kökenli kişilere ait olmuştur. Bu bakımdan TSK'nın cumhurbaşkanlığı seçimlerine büyük ilgi duyduğu ve 27 Mayıs müdahalesi ile birlikte asker kökenli kişilerin Çankaya'ya geçiş dönemi geleneğinin başlatıldığı söylenebilir. 1961 Anayasası döneminde bunun tek istisnası, Nisan 1980'de Korutürk'ün görev süresinin sona ermesini takiben 12 Eylül 1980 askeri müdahalesine kadar geçen kısa süre içinde sivil bir şahıs olan İhsan Sabri Çağlayangil'in cumhurbaşkanlığı makamına vekalet etmiş olmasıdır.¹⁷¹

II.1.3.2.2. Genelkurmay Başkanı Anayasal Düzen İçerisindeki Yeri

Genelkurmay Başkanlığı 2 Mayıs 1920 tarih ve 3 sayılı yasa ile, bakanlık olarak düzenlenmiştir. Daha sonra 3 mart 1924 tarihinde çıkartılan 429 sayılı yasa ile Genelkurmay Bakanlığı kaldırılarak Genelkurmay Başkanlığı kurulmuştur. Bundan kısa bir süre sonra kabul edilen 1924 Anayasası da bu yaklaşımı benimseyerek devam ettirmiştir. Bu durum Mareşal Fevzi Çakmak'ın Genelkurmay Başkanlığı yaptığı 21 yıl boyunca devam ettirilmiş, Çakmak'ın etkin ve güçlü yönetimi altında Genelkurmay Başkanlığı hiçbir makam ve kişiye bağlı olmadan çalışmıştır. Mareşal Fevzi Çakmak'ın görevden ayrılmasından sonra 5 Haziran 1944 tarih ve 4580 sayılı yasa ile Genelkurmay Başkanlığı Başbakanlığı bağlanmıştır. Bu kanundan 5 yıl sonra 30 Mayıs 1949 tarihinde kabul edilen 5398 sayılı kanunla, Genelkurmay başkanlığının statüsü tamamen değiştirilerek Milli Savunma Bakanlığına bağlanarak bu bakanlığın bir ünitesi haline getirilmiştir.¹⁷²

1961 Anayasasıyla Genelkurmay başkanlığı başbakanlığa bağlanmıştır. Ayrıca Genelkurmay başkanının Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından atanacağı düzenlenmiştir. Yeni anayasa ile birlikte, Genelkurmay başkanlığını Milli Savunma bakanlığına bağlayan ve bu bakanlığın bir ünitesi haline getiren 5398 sayılı kanun da yürürlükte olduğundan ortaya çelişkili bir durum çıkmıştır. Anayasa Mahkemesi 1966 tarihinde verdiği bir kararla, 5398 sayılı kanunu anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle iptal

¹⁷¹ Öztürk, age, ss. 158 ,159.

¹⁷² Öztürk, age, ss. 136, 137.

etmiştir. 1970 tarihinde çıkarılan 1324 sayılı, Genelkurmay başkanlığının görev ve yetkilerini düzenleyen kanun ile anayasaya uygun olarak başkanlığın statüsü yeniden düzenlenmiştir.¹⁷³

1961 Anayasası, savaş – barış ayrımı yapmadan Genelkurmay Başkanı'nı silahlı kuvvetlerin başkomutanı olarak belirlemiştir. Böylelikle daha önceki düzenlemelerde yer alan, Genelkurmay Başkanı'nın savaş esnasında başkomutan olması durumunun önüne geçilerek önemli bir yenilik yapılmıştır.¹⁷⁴

Anayasanın getirdiği diğer önemli bir değişiklik ise, Genelkurmay Başkanı'nın Milli savunma Bakanı'na değil, doğrudan başbakana yani bakanında üstündeki makama bağlanmasıdır. Böylelikle Genelkurmay'ın statüsü daha kuvvetli bir şekilde vurgulanarak başkanlığın devlet düzeni içerisindeki önemi daha da artırılmaktadır. Genelkurmay Başkanı'nın sivil otorite olan başbakana sorumlu olması askerlerin sivillere bağlılığı esasını devam ettirmektedir.¹⁷⁵

II. 1.3.2.3. Milli Güvenlik Kurulu Anayasal Düzen İçerisindeki Yeri

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra savunma sorunlarını çözmek için sivil otorite ile askeri yetkilileri teknik kurullarda bir araya getirmek adeta zorunluluk haline gelmiştir. Savaş esnasında yaşanan karışıklıklar ve savaş yönetiminin politika ile silahlı kuvvetlerin ortak bir alanını oluşturmasından dolayı, milli savunma hizmetlerinin planlanması ve koordinasyonu için yeni kurullar oluşturulmuştur. Bu dönemde başta ABD olmak üzere Batılı devletlerde savunma ve güvenlik konularında çalışmalar yapmak üzere yüksek kurulların oluşturulmasına başlanmıştır. Türkiye'de de bu amaca yönelik bir kurulun oluşturulma çalışmaları 1944'de Genelkurmay başkanlığı tarafından Başbakanlığı gönderilen tasarıyla başlamıştır. 1949'da 5399 sayılı Mili Savunma Yüksek Kurulu kanunu ile bu yönde bir kurul oluşturulmuştur. 1960 müdahalesine kadar 12 yıl faaliyetlerini yürüten Milli Savunma Yüksek Kurulu, 1960 Anayasası ile kuruluşu ve yetkisi açısından aralarında bir benzerlik olan Milli Güvenlik Kuruluna dönüşmüştür. Böylelikle Milli Güvenlik Kurulu anayasal bir kurum haline gelmiştir.¹⁷⁶

¹⁷³ Öztürk, age, ss. 136 – 138.

¹⁷⁴ Mehmet Ali Birand, **Emret Komutanım**, Milliyet Yayınları: İstanbul, 1986, s.443.

¹⁷⁵ Birand, age, s. 443.

¹⁷⁶ Doğan Akyaz, **Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002,s. 348.

27 Mayıs öncesindeki politik deneyimlerin etkisiyle silahlı kuvvetlerin sivil yönetime karşı gözetme görevini artırmak, aynı zamanda sivil hükümet ile silahlı kuvvetler arasında irtibatı sağlamak amacıyla Milli Güvenlik Kurulu oluşturulmuştur.¹⁷⁷

MGK'nın oluşumu ile Genelkurmay Başkanı ve Başkomutan sıfatını taşıyan cumhurbaşkanının birbirine yakınlaştırılması amaçlanmaktadır. Nitekim cumhurbaşkanlarının seçimi, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından daha duyarlı bir şekilde izlenmeye başlanmış ve asker kökenlilerin tercih edilmesi geleneği başlatılmıştır. Bu anlayışın temelinde ise politikacılara karşı duyulan güvensizlik yer almaktadır.¹⁷⁸

MGK adıyla asker ve sivil üyelerden oluşan karma bir anayasal organın oluşturulması askeri iradeye devletin genel düzeni içerisinde sürekli bir etkinlik sağlamakla beraber kurul kararlarının danışma niteliği taşıması nedeniyle hükümetin izleyeceği politikalarda mutlak bir etkiye sahip olmadığı belirtilmesi gerekmektedir. MGK'nın, milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcı olmak üzere gerekli temel görüşleri Bakanlar Kuruluna bildirmesi, kurulun görüş bildirmek suretiyle açıkladığı kararların, muhatabı durumunda olan bakanlar kurulunu bağlayıcı olmadığı anlaşılmaktadır.

Bunlarda gösteriyor ki, 1961 Anayasası'nın devletin genel düzenine eklediği yeni bir kurum olan MGK ile, TSK'nın ülke sorunları hakkındaki görüşlerini ve hassasiyetlerini en üst düzeyde politik iktidara aktarmasına ve bu suretle silahlı kuvvetlere hükümet kararlarını sürekli olarak etkileme olanağını sunmuşsa da, askeri otoritenin sivil otoriteye bağımlılığı esasını değiştirecek bir neticeye yol açmamıştır. Böyle olmakla beraber, 1961 Anayasası'nın 111. maddesiyle kurulan MGK sayesinde askerlerin sivil otorite karşısında etkinlik alanının genişlediği görülmektedir.¹⁷⁹

Silahlı kuvvetlerin bütünlüğünün sağlanması için, hiyerarşik kademenin en üst noktasının yatay olarak mümkün olduğunca genişletilerek Genelkurmay Başkanı'ndan başka kuvvet komutanlarıyla Jandarma Genel Komutanı da kurul üyesi yapılmıştır. Böylelikle kuvvet

¹⁷⁷ Birand, age, s. 444.

¹⁷⁸ Birand, age, s. 445

¹⁷⁹ Öztürk, age, s. 142.

komutanları açık tehdit ve bildiriye başvurmadan görüş ve isteklerini dile getirecekleri bir kurula sahip olmuşlardır.¹⁸⁰

II.1.3.3 Askeri Yönetime ve Kararlarına Sağlanan Ayrıcalıklar

Müdahale sonrasındaki geçiş dönemlerinde askeri liderlerin elde etmek istedikleri güvencelerden biri de, iktidarları süresince almış oldukları kararlardan dolayı yargılanmayacaklarını sağlayan bir dokunulmazlıktır.

Anayasanın geçici 4. maddesinin, 27 Mayıs 1960 tarihinden itibaren kurucu meclisin toplandığı 6 Ocak 1961 tarihine kadar yasama yetkisini ve yürütme görevini Türk Milleti adına kullanmış bulunan MBK'nın ve hükümetlerin karar ile tasarruflarından ve bunların idarece veya yetkili kılınan organ ve mercilerce uygulanmasından dolayı karar alanlar, tasarrufta bulunanlar ve uygulayanlar hakkında cezai veya mali veya hukuki sorumluluk iddiası ileri sürülemeyeceği ve bu amaçla herhangi bir yargı merciine başvurulamayacağı, hükmü de MBK'ya iktidarda bulunduğu dönemde almış olduğu kararlardan dolayı bir tür dokunulmazlık güvencesi sağlanmıştır.

Askeri yöneticileri iradesine devletin düzeni içerisinde sürekli etkinlik kazandırmak amacıyla MBK ve hükümetleri döneminde çıkarılan kanunların anayasa yargısı dışında tutulması hiç şüphe yok ki hukuk devleti, anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı ilkeleriyle bağdaşmayan bir durumdur.

Anayasanın geçici 4. maddesinin diğer bir fıkrasının, 27 Mayıs hareketinden 6 Ocak 1961 tarihine kadar çıkarılan kanunlar hakkında anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesinde iptal davası açılmayacağı gibi, itiraz yoluyla dahi mahkemelerde anayasaya aykırılığın ileri sürülemeyeceği düzenleyen hüküm de, MBK döneminde çıkartılan kanunların yürürlükte bulunan öteki hukuk kuralları karşısında ayrıcalıklı kılınmış olmaktadır.

1402 sayılı sıkıyönetim kanunu da, belirli dönemlerde TSK'nın politik süreç üzerinde etkinliğini göstermektedir. Kanun ile, sıkıyönetim ilan edilen yerlerde genel güvenlik ve huzurun sağlanmasına ilişkin kolluk kuvvetlerine ait görev ve yetkilerin sıkıyönetim

¹⁸⁰ Akyaz, age, s. 353

komutanlığına geçtiği; sıkıyönetim komutanının, sıkıyönetim bölgesinde genel güvenliği, huzuru ve kamu düzenini korumak ve sağlamak amacıyla bir kısım temel hak ve özgürlüklerin kullanımının kısıtlanmasını veya tamamen durdurulmasını da içeren bir dizi önlem alabileceği ve sıkıyönetim ilan edilen yerlerde işlenen belli bir kısım suçlarda sıkıyönetim mahkemelerinin görevli olduğu dikkate alındığında, TSK'nın zaman içerisinde politik süreç üzerinde etkinliği anlaşılabilir. ¹⁸¹

II.2. 1970'den 12 Eylül 1980'e Kadar Politik Süreç

1971 askeri müdahalesi ve 1971 – 1973 partiler – üstü askeri – sivil yönetimi, politik sistemde olumlu gelişmeler sağlayamamıştır. 1973 yılından itibaren, bir önceki döneme göre daha da artan ideolojik kutuplaşma hem politik partiler hem de halk düzeyinde çatışmalara neden olmuştur. Bunun sonucunda yönetim mekanizmasında bozulma, politik şiddet ve terör olayları başlamıştır. Bu gelişmelerin tümü Türk demokrasi tarihinde üçüncü kez gerçekleşen, 1980 askeri müdahalesinin nedenleri arasında görülebilir.

1977 seçimlerinde oyların % 41'ini CHP alırken, % 37'sini AP almıştır. Ancak iki partide, üniversitelerin ve iş çevrelerinin istediği, CHP – AP koalisyonunu kuramayınca AP, MSP, MHP arasında ikinci milliyetçi cephe hükümeti kurulmuştur. 1. Milliyetçi Cephe hükümetinde olduğu gibi ikinci Milliyetçi Cephe Hükümeti de ortak görüşlere dayanmadığından zayıf bir koalisyondur. AP içinden bazı milletvekillerinin partilerinden ayrılmaları, Demirel'in ve koalisyonun gücünü zayıflatan nedenler olmuştur. Parlamentodaki çoğunluğunu yitiren AP, CHP ile koalisyon hükümetini reddedince CHP, AP'den ayrılanların desteklediği bir azınlık hükümeti kurmuştur. Bu azınlık hükümetini Demirel'in Ekim 1979'da kurduğu bir diğer azınlık hükümeti izlemiştir. Bu azınlık hükümeti de uzun sürmemiş ve 12 Eylül 1980 günü askeri bir darbe ile son bulmuştur.

¹⁸¹ Öztürk, age, s. 144

II.2.1. 1973 Genel Seçimleri ve Sonrası

1966'da sağlık durumunu kötüleşen Cemal Gürsel'in yerine geçen Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın görev süresi 1973 yılında sona ermiş ve silahlı kuvvetler cumhurbaşkanlığı için Genelkurmay Başkanı Orgeneral Faruk Gürler'i teklif etmiştir.¹⁸²

1973 yılında üst rütbeli komutanlar, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler'i cumhurbaşkanı yapmak için anlaşmaya varmışlardır. 1971 Ağustos ayında emekliye ayrılması gereken Gürler'in görev süresi bir yıl uzatılmıştır. Ertesi yıl üst rütbeli komutanlar, Genelkurmay Başkanı Menduh Tağmaç'a emekliye ayrılması için ısrar ettiler. Böylece Gürler'e cumhurbaşkanlığı yolu açılmış olacaktır. Gürler kısa bir süre Genelkurmay Başkanı olarak hizmet ettikten sonra istifa etmiş ve cumhurbaşkanlığı kontenjanından senatörlüğe getirilmiştir. Böylelikle üst düzey komutanlar niyetlerini açıkça göstermekteydiler.¹⁸³

Partiler, cumhurbaşkanlığına genelkurmay başkanının kendiliğinden geçmesinin gelenek haline gelmesinin sivil – politik yönetime zarar vereceği hususunda birleştiler. Hem Gürler'in cumhurbaşkanı olması hem de Sunay'ın görev süresinin uzatılması yönündeki önerileri reddedilen silahlı kuvvetler bu durum karşısında cumhurbaşkanlığı seçimini dikkatli bir şekilde takip etmiştir.¹⁸⁴

13 Mart'ta başlayan politik gerilim cumhurbaşkanlığın seçimi tarihi olan 6 Nisan'a kadar devam etmiştir. Aday çıkarmak bir hayli zor oldu. 15 gizli oylamadan sonra, büyük partilerin sonunda üzerinde anlaştıkları isim senatör ve emekli amiral Fahri Korutürk idi. Yüksek Komuta Kademesi de Fahri Korutürk'ü benimsemiştir. Korutürk, 12 Mart darbesinden sonra yapılacak ilk serbest seçimlere yani Ekim 1973'e kadar geçici hükümeti yönetmesi için ekonomist Naim Talu'yu atamıştır.¹⁸⁵

Politik kampanyalarına 1972 sonbaharında başlanan 1973 Genel seçimi, CHP ile AP arasındaki mücadeleyle geçmiştir. Türkiye seçime, TİP'in kapatılmasıyla birlikte solda tek kalan ve İnönü'nün istifası ile birlikte Satır grubunun ayrılması sonucunda gerileme sürecine girdiği düşünülen bir CHP ile Demirel'in AP'si, Bozbeyli'nin DP'si, Erbakan'ın MSP'si ve

¹⁸²Zürcher, age, s. 379.

¹⁸³ Ahmad , age, 1999, s. 185

¹⁸⁴ Ahmad , age, 1999, s. 185

¹⁸⁵Zürcher, Erik Jan, age, s. 379

Feyzioğlu – Satır ikilisinin Cumhuriyetçi Güven Partisi arasında bölünmüş bir sağ yelpaze ile girmiştir.¹⁸⁶

Ekim 1973 milletvekili genel seçimine, Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi, Demokratik Parti, Milliyetçi Hareket Partisi, Millet Partisi, Milli Selamet Partisi ve Türkiye Birlik Partisi katılmıştır.¹⁸⁷

Katılma oranının % 68.9 olduğu 1973 Genel seçimi sonucunda CHP, oyların % 33.3'ünü alarak, 185 milletvekilliği elde edip seçimi kazanmıştır. Adalet Partisi ise, % 29.8 oy oranı ile 150 milletvekilliği kazanmıştır. Ayrıca bu seçimlerde, Necmettin Erbakan'ın Milli Selamet Partisi (MSP) 48, Ferruh Bozbeyle'nin Demokratik Partisi (DP) 45, Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) 13 ve Alparslan Türkeş'in Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) 3 milletvekilliği kazanmıştır. CHP'nin salt çoğunluğu sağlaması için 41 milletvekilline daha ihtiyacı bulunmaktadır. Seçim sonuçları 1961 Genel seçimleri gibi muğlak olması ve milletvekilliği dağılımının hiçbir partiye tek başına iktidar olma fırsatı tanınması, parti liderlerini koalisyon hükümeti oluşturma görevi ile karşı karşıya bırakmıştır.

Seçimden gerekli çoğunluğu sağlayamasa da birinci parti çıkan CHP lideri Bülent Ecevit 27 Ekim 1973 tarihinde Cumhurbaşkanı Fahri KORUTÜRK tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Anayasanın hükümet kurmak için öngördüğü yeterli çoğunluğu sağlayabilmek amacıyla Ecevit mevcut partilerle uzun bir diyalog sürecine başlamıştır. Kamuoyunun ve özellikle iş çevrelerinin beklentisi, istikrarlı bir yönetim oluşturacağı düşüncesiyle, AP – CHP koalisyonu kurulması yönündedir. Ancak, Demirel'in hükümette yer almak istemeyerek muhalefette kalmayı tercih etmesi ve DP'nin CHP ile koalisyona yanaşmaması MSP'yi beklenmedik bir biçimde kilit parti haline getirmiştir.¹⁸⁸

İlk koalisyon önerisi 6 Kasım 1973'de Erbakan tarafından reddedilen Ecevit azınlık hükümeti kurma düşüncesi de gerçekleşmeyince Cumhurbaşkanı KORUTÜK, 15 Aralık 1974'de Naim Talu'yu hükümet kurmakla görevlendirmiştir. Partilerin böyle bir hükümete destek vermeyeceklerini açıklamaları üzerine Talu, hükümeti kuramayacağını anlayınca görevi iade etmek zorunda kalmıştır. İki ayı aşkın bir süreden beri devam eden hükümet

¹⁸⁶Erdoğan, age, 2003, s. 119.

¹⁸⁷ www.tbmm.gov.tr/secimler/genel seçimler. 23.02.2005

¹⁸⁸ Ahmad, age, 1994, ss. 158 - 159

bunalımı Ecevit'in bir kez daha kabineyi kurma görevini üstlenerek Erbakan'la uzlaşması neticesinde sona ermiştir. CHP'den 17, MSP'den 6 bakanın yer aldığı CHP – MSP koalisyon hükümeti 25 Ocak 1974'de kuruldu, 1 Şubat'ta hükümet programı okuyarak 7 Şubat 1974 tarihinde güvenoyu almıştır. Seçim sonuçlarının açıklanmasından sonra, Türkiye yüz günü aşkın bir süre hükümet bunalımını yaşamıştır. Seçimler 14 Ekim' de yapılmış, fakat CHP – MSP koalisyonu ancak 7 Şubat 1974 günü güvenoyu almıştır.

Hükümeti teşkil eden CHP ve MSP'nin karma ekonomik modeli savunmak, ekonomik kalkınmanın toplumsal adalet ile gerçekleştirilmesine inanmak, küçük ölçekli girişimlerin korunmasını teşvik etmek, milli kaynakların devlet tarafından kontrolünü öngörmek, ağır sanayinin oluşturulmasını amaçlamak gibi ortak özellikleri mevcuttur.¹⁸⁹

235 gün devam eden CHP – MSP koalisyon hükümetinin üç konudaki karar ve eylemleri önemlidir. Bunlardan birincisi, haşhaş ekim yasağının kaldırılmasıdır. İkincisi, Genel Af yasası ve sonuncusu da, Kıbrıs harekâtıdır. 12 mart'tan sonra kurulan Nihat Erim hükümeti, ABD'nin baskıları sonucu haşhaş ekimini yasaklamıştır. ABD, bu yasağı kendi toplumunda yaygınlaşan uyuşturucu kullanımına karşı bir tedbir olarak istemişse de, koalisyon hükümeti bu yasağı kaldırmıştır.¹⁹⁰

Koalisyonun ilk krizi, çıkartılan af kanunundan yararlanacak siyasi hükümlüler üzerine olmuştur. Yirmiye yakın MSP milletvekili affın ceza kanununun 141. ve 142. maddesindeki suçları da kapsamaması yönünde muhalefetle birlikte hareket ederek oy kullanmıştır. CHP ise buna sert bir şekilde karşı çıkmıştır. Sonunda af tasarısı ceza kanunun 141. ve 142. maddelerini kapsamayacak şekilde yasalaşmıştır. Bu tartışmalar üzerine Ecevit istifa etmeyi düşünse de, partisi tarafından ikna edilerek bu fikrinden vazgeçirilmiştir.¹⁹¹

Genel Af Yasası'nın Resmi Gazete'de ilan edilmesinden sonra CHP milletvekilleri, düşünce ve politik suçlarının bazılarının (141 - 142. maddeleri) af kapsamı dışında kalmasına yönelik Anayasa Mahkemesi'ne başvurular. Mahkeme kararında ceza yasasının 141 ve 142.

¹⁸⁹ Ahmad, age, 1999, s. 191.

¹⁹⁰ Çavdar, age, s.237.

¹⁹¹ Hale, age, s. 187

maddelerinin de af kapsamına alınmasına anayasa aykırılık yönünden bir sakınca görmeyerek başvuruyu reddetmiştir.¹⁹²

Kıbrıs olayları Başbakan Ecevit ile silahlı kuvvetler arasında olumlu ilişkilerin gelişmesine olanak sağlarken, koalisyonun diğer ortağının lideri Erbakan'da bu durum rahatsızlık oluşturmuştur. Böyle bir ortamda Başbakan Ecevit'in 13 Eylül 1974 tarihinde İskandinav ülkelerine yapacağı resmi ziyaret öncesinde yerine vekalet etme yetkisini Devlet Bakanı ve CHP Genel Sekreteri Orhan Eyüpoğlu'na vermesi koalisyonun bozulmasına vesile olmuştur. Başbakan yardımcısı olarak vekalet etme yetkisinin kendisinde olması gereken Erbakan buna tepki olarak ziyaret kararnamesini imzalamamıştır. Bu gelişme üzerine Başbakan 18 Eylül 1974'de istifa etmiştir.¹⁹³

İstifanın ardından Türkiye'de uzun bir süre politik kriz yaşanmıştır. Bülent Ecevit'in Kıbrıs olaylarından dolayı toplum nezdinde kazandığı prestij onu erken seçim yapılarak iktidara gelme düşüncesine sevk etmiştir. Buna karşılık 1960 Anayasası'na göre parlamentonun görev süresi dört yıldır. Erken seçime gidebilmek için ise iki ihtimal bulunmaktadır. Birinci ihtimal de, Meclis çoğunluğunun parlamentonun feshi yönünde oy kullanması gerekirken, diğer ihtimal de ise, 18 ay içerisinde bir hükümetin iki kere güvensizlik hali ile düşürülmesi gerekmektedir. Muhalefet partileri de istemeyince erken seçim yapılamamıştır.

Erken seçim tartışmaları devam ederken Ecevit ve Demirel koalisyon hükümeti kurma girişimlerinden sonuç alamadılar. Yaklaşık dört – beş ay boyunca herhangi bir koalisyon hükümeti kurulamamıştır. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı ülkeyi düştüğü bu hükümet krizinden çıkarmak için 12 Kasım 1974'de kontenjan senatör Sadi Irmak'ı kabineyi kurmak ile görevlendirilmiştir. CGP dışında kalan diğer partilerin bakan vermediği 11 parlamenter ve 15 teknokrattan oluşan Irmak kabinesi, 29 Kasım 1974 tarihinde yapılan güven oylamasında 358 olumsuz oya karşılık sadece 17 olumlu oy aldığı halde yeni bir kabinenin teşkil edilememesi nedeniyle, 31 Mart 1975 tarihine kadar parlamento desteği olmadan ülkeyi yönetmek zorunda kalmıştır.¹⁹⁴

¹⁹² Çavdar, age, s. 238.

¹⁹³ Hale, age, s. 189.

¹⁹⁴ Ahmad, age, 1994, s. 165.

AP, MSP, MHP, CGP ve DP'den ayrılan dokuz milletvekilinin destek vermesiyle, Demirel 450 sandalyelik Millet Meclisi'nde, 228 sandalyelik bir çoğunlukla "Milliyetçi Cephe" olarak anılan koalisyon hükümetini 28 Mart 1975 tarihinde kurmuştur. Koalisyon hükümeti göreve otuz bakan ile 31 Mart tarihinde başlamıştır. Hükümette AP'den 16, MSP'den 8, CGP'den 4, MHP'den ise 2 bakan yer almıştır.

Birinci MC hükümetinde küçük partileri bu koalisyonda tutan yegane etken yapılacak erken seçimde CHP'nin iktidara geleceği düşüncesidir. 12 Kasım 1975'de yapılan kısmi senato seçiminde seçmen eğiliminin iki büyük partiden yana olduğu görülmüştür.¹⁹⁵

1975 kısmi senato seçimlerinde CHP oy oranını % 40'ın üzerine çıkararak birinci parti olmuştur. Milliyetçi cephe hükümetinin ortaklarından AP ve MHP oylarını korurken, MSP ve CGP oy kaybına uğramıştır.

Koalisyon içerisinde Devlet Güvenlik Mahkemeleri konusunda çıkan anlaşmazlıktan dolayı hükümet politikalarını yürütememe durumuna gelmiştir. DGM'ye olan protestolar DİSK tarafından başlatılmıştır. Politik ortam giderek gerginleşmiştir.

1 Mayıs 1977'de, Taksim meydanında sonu ölümlerle biten DİSK tarafından düzenlenen bir miting yapılmıştır. Bütün sol grupların katılmasıyla "faşizme karşı" adı altında yapılan bu mitingde çıkan olaylar ve izdiham sonucu yaklaşık 40 kişi ölmüştür.¹⁹⁶

12 Eylül 1977'de yapılan senato seçiminde CHP % 43,9, Adalet Partisi % 40,8 oy oranına ulaşmıştır. Diğer partilerin oylarında ciddi bir düşüş olmuştur. DP % 3,2, MSP % 8,4 ile oy oranlarını düşürürken, MHP % 3,4 ile oy oranını korumuştur. Seçim sonuçları Türkiye'nin iki partili sisteme doğru yöneldiğini göstermektedir.¹⁹⁷

Koalisyon ortaklarının itirazlarına rağmen Demirel'in politik ortamın gerginleşmesinden duyduğu kaygıyla 5 Nisan 1977'de Meclise sunduğu erken genel seçim önerisi CHP'nin desteği ile kabul edilmiştir. Anayasa gereği Ekim 1977'de yapılması gereken milletvekili

¹⁹⁵ Hale, age, s. 190.

¹⁹⁶ Erdoğan, age, 2003 s. 121.

¹⁹⁷ Ahmad, age, 1999, s. 198.

genel seçimi dört ay öne alınarak 5 Haziran 1977'de yapılmasına karar verilmiştir. Erken seçim kararı ile birlikte kamuoyun da tek başına iktidarın çıkabileceği düşünülmüştür.

II.2. 2. 1977 Erken Genel Seçimleri ve Sonrası

1977 seçimlerinde; CHP % 41,4 oy oranıyla 213, AP % 36,9 oy oranıyla 189, Milli Selamet Partisi % 8,6 oy oranıyla 24, MHP % 6,4 oy oranıyla 16, CGP 3 ve DP 1 milletvekilliği kazanmıştır. Dört bağımsız adayda milletvekili seçilmiştir.¹⁹⁸

Bu sonuçlarla hiçbir parti mecliste salt çoğunluk olan 226 milletvekili sayısına ulaşamamıştır. Seçimlere büyük umutlarla giren AP ve CHP umdukları başarıyı elde edememiştir. Bu durum iki parti arasında koalisyonu gösterse de buna her iki parti olumsuz bakmıştır.

Cumhurbaşkanı Korutürk, Mecliste en çok milletvekili olan partinin genel başkanı olarak Bülent Ecevit'e hükümet kurma görevini vermiştir. Bunun üzerine, Bülent Ecevit çeşitli temaslarda bulunduktan sonra CHP azınlık hükümetini kurmuştur. Hükümet meclis dışından (hem işçi hem de işveren temsilcilerinden) destek almasına rağmen, meclis içinden destek görememiştir. AP lideri Süleyman Demirel hükümeti "Çankaya Hükümeti" olarak nitelendirmiştir. Hükümet 3 Temmuz 1977'de yapılan güven oylamasın da yeterli çoğunluğu (226) sağlayamamıştır. Böylece 21 Haziran 1977 tarihinde kurulan bu hükümet 3 Temmuz 1977'de güvenoyu alamayınca görevi sona ermiştir. Hükümet 21 Temmuz 1977'de yeni hükümet kuruluncaya kadar görevini sürdürmüştür. Hükümetin fiilen 28 gün hukuken 11 gün sürmesi belki de o dönemdeki Türk politik hayatının karmaşıklığını ve istikrarsızlığını gösterebilecek en iyi örneklerden biri olmuştur.

Cumhurbaşkanı bunun üzerine mecliste ikinci büyük partinin başkanı olan Süleyman Demirel'e hükümet kurma görevini vermiştir. Kamuoyunun asıl beklentisinin AP-CHP koalisyonu olmasına karşılık, iki partinin uzlaşamaması neticesinde AP, MSP ve MHP'den oluşan ikinci Milliyetçi Cephe koalisyon hükümeti 21 Temmuz 1977'de kurulmuştur. AP'den 17, MSP' den 8 ve MHP' den 5 bankanın yer aldığı koalisyon hükümeti, 1 Ağustos 1977'de 219 olumsuz oya karşı 229 oyla güvenoyu almıştır.¹⁹⁹

¹⁹⁸ Bilgiç, age, 1995, s.20.

¹⁹⁹ Ahmad, age, 1994 , s. 418.

Koalisyon hükümetinin göreve başladıktan sonra karşılaştığı ilk sorun, silahlı kuvvetlerdeki atamalar olmuştur. Dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Semih Sancar'ın görev süresi 1976'da dolmasına rağmen her yılın 6 Mart'ında bu süre hükümetler tarafından birer yıl uzatılmıştır. Hükümetin Genelkurmay Başkanı'nın atanması hususunda önemli bir sorunu olmamasına rağmen, esas sorunu kuvvet komutanlarının atanmaları ile ilgilidir. Deniz kuvvetleri komutanı Oramiral Hilmi Fırat'ın süresi dolmuştu ve bu süre Başbakan Demirel tarafından uzatılmayınca Bülent Ulusu Deniz kuvvetleri komutanı olmuştur.

Kara kuvvetlerine 1977'de süresi dolmadan emekliye ayrılan Namık Kemal Ersun'un yerine Orgeneral Adnan Ersöz vekalet etmektedir. Kara kuvvetleri komutanının atanması çok önemlidir. Zira muhtemelen genelkurmay başkanı atanmış olacaktır. Hükümet ve Genelkurmay Başkanı, Ali Fethi Esener'i önermesine rağmen bu isim hem cumhurbaşkanı tarafından hem de silahlı kuvvetler içinde tepkiyle karşılanmıştır. Cumhurbaşkanı Ali Fethi Esener'in kararnamesini silahlı kuvvetlerin hiyerarşisini bozduğu gerekçesiyle imzalamamıştır. 30 Ağustos 1977'ye kadar cumhurbaşkanı tarafından imzalanmayan kararnamelerden dolayı, Kara Kuvvetleri Komutanlığı (K.K.K) için sıralarını bekleyen üç kuvvet komutanı orgenerallikteki süreleri dolunca emekliye ayrılmıştır. Bu yeni durum üzerine silahlı kuvvetler komutanlıklarına yeni atamalar yapılmıştır. 31 Ağustos 1977'de cumhurbaşkanı Korutürk, Kara kuvvetleri'nin yeni komutanı olarak Kenan Evren'in kararnamesini imzalamıştır. Böylelikle cumhurbaşkanı bilmeden de olsa, 12 Eylül'ün liderini ve yerine geçecek kişinin kararnamesini imzalamış olmaktadır.

İlkine kıyasla çok daha kısa süreli olan ikinci milliyetçi cephe hükümeti göreve geldiği ilk günlerde çok sayıda politik cinayetin ardı ardına işlenmesi hükümetin kamuoyundaki desteğini zayıflatmıştır. Ekonomik durumun ve bunun en önemli göstergelerinden biri olan enflasyon artış hızının bir türlü düzeltilmemesi, gittikçe artan cinayetler ülkenin ve hükümetin durumunu zorlaştırmıştır.

Bunun yanı sıra AP içinde de görüş farklılıkları yaşanmaktadır. Senatör Kâmran İnan hükümetin açıklandığı gün, Orhan Alp ise 16 Ekim 1977'de partisinden istifa etmiştir. 11 Aralık 1977'de gerçekleştirilen yerel seçimlerde AP başarısız sonuç almıştır. 1977 yerel seçiminde büyük illerin belediye başkanlıklarını CHP kazanmıştır. İl genel meclisi seçim sonuçlarında ; CHP %44, AP %39, MHP %7,1 ve MSP %6,6 oy oranına ulaştılar. Seçim sonuçları ve hükümetin icraatları AP'nin içerisinde rahatsızlıklara yol açmıştır. 14 – 21 Aralık

tarikhleri arasında on bir milletvekilli AP'den istifa etmiştir. İstifalar ile hükümetin parlamentodaki çoğunluğu sona ermiştir. Bunun üzerine muhalefetin 26 Aralık 1977 tarihinde koalisyunun izlediği ekonomi politikalarının başarısızlığı ile şiddet olaylarını önlemek üzere aldığı tedbirlerin yetersizliği gerekçelerine dayanarak verdiği gensoru önergesi üzerine 31 Aralık tarihinde yapılan güven oylamasında yeter sayıda olumlu oy alamayan ikinci milliyetçi cephe hükümeti 5 Ocak 1978'de istifasını açıklamıştır.²⁰⁰

Bülent Ecevit ortaya çıkan hükümet boşluğu üzerine bir kez daha kabine kurmakla görevlendirilmiştir. CHP lideri, AP'den istifa eden on bir milletvekili ile bir araya geldiği görüşmelerin sonucunda bu milletvekillerinin çoğuna bakanlık vererek hükümet kurmak için gerekli olan çoğunluk sağlamıştır. Bülent Ecevit'in 3 Cumhuriyetçi Güven Partili, 1 Demokrat Partili ve 11 bağımsız milletvekili ile oluşturduğu hükümet 17 Ocak 1978'de yapılan güven oylamasında 218 olumsuz oya karşılık 229 olumlu oyla güven oyu almıştır. Yapısı itibariyle sağlam olmayan hükümete güvenoyu sağlamak için yeni bakanlıklar kurularak koalisyunun diğer üyelerine de kabinede yer verilmiştir. Devlet bakanlığı sayısı yediye çıkarılarak toplam bakanlık sayısı otuz beş olarak gerçekleştirilmiştir.

Başbakan 15 Ocak 1978 günü hükümetin programını mecliste okurken önemli tartışmalar yaşanmıştır. 1978 yılının ilk on beş gününde politik amaçlı birçok öldürme ve yaralama olayları meydana gelmiştir. Bu arada hükümet Genelkurmay başkanlığına Orgeneral Kenan Evren'i atamıştır.

Yeni hükümet genel bir iyimserlik havası oluşturmuş ve 2. M.C hükümeti gibi ekonomiye çok önem vermiştir. Batılı devletlerden gelecek yardım için katı parasal ve mali önlemleri uygulamaya koyup devalüasyon yaptıktan sonra IMF'ye niyet mektubu gönderilerek 19 Temmuz 1979'da anlaşma sağlanmıştır. Bunun ardından 221 banka ile borç ertelemesi için anlaşma yapılmıştır. Buna rağmen IMF ile olan ilişkiler ekonomik programdan kaynaklanan aksaklıklardan dolayı kısa sürede tekrar bozulmuştur. Bu yüzden ekonomik yardımın faydası tam olarak hissedilememiştir.

Hükümetin ekonomideki temel sorunu döviz rezervlerinin hemen hemen bitmiş olmasıdır. Kıbrıs nedeniyle ABD ambargosu ve onun uzantısı olan dış kredi imkanlarının

²⁰⁰ Hale, age, s. 198.

kısılması, dış ödeme zorluklarını gündeme getirmiştir. Ülkede temel ihtiyaçları karşılayacak düzeyde mal elde edilmemektedir. Bunların yanı sıra elektrik kesintilerinin giderek artması, petrol ihtiyacının günlük alımlarla karşılanmaya başlanması, enerji alanında da doğabilecek krizi haber verir nitelikteki gelişmelerdir.²⁰¹

Hükümetin ekonomi politikasındaki başarısızlığı halk desteğini de ciddi bir şekilde azaltmıştır. Bunun ilk işareti Eylül 1978’de kabineden Turhan Feyzioğlu istifa etmesidir. Kabine de yer alan bağımsız bakanlarda huzursuzluk oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra partiler arası uzlaşmazlık yaşandığı bu dönemde giderek artan politik şiddet olayları hükümete olan güvensizliği daha da artırmıştır. Politik şiddet olaylarının arkasındaki en önemli neden, politik partilerin birbirleri ile en temel konuda bile anlaşamamaları ve kutuplaşmalarıdır.

Özellikle 1976’dan intikal eden huzursuzluk ortamı, 1977 genel seçiminde ve Cumhuriyet senatosu üçte bir yenileme seçimlerinde en üst noktaya ulaşmıştır. Ekonomik yapıdaki bozukluk, politik huzursuzlukla birleşince ülkenin genel durumu daha da kötüleşmiştir. Devlet tarafından alınan tedbirler etkisiz kalmış ve çatışmalar önleneyeğine daha da artmıştır. Partilerin uzlaşmaz bir tutum içerisinde birbirlerine karşı en ağır şekilde suçlamalarda bulunmaları, en önemli devlet politikalarında bile anlaşamamalarına neden olmuştur.

Politik cepheleşme neticesinde ülke çapında girişilmesi gereken büyük sanayi yatırımları ile kalkınma planları arasındaki uygunluk sağlanamamış, yeni plan dönemiyle ilgili program hazırlıkları birkaç güne sığdırılarak aceleye getirilmiş, yasalar belirtilen sürenin ancak son günü Meclise sunulabilmiştir.²⁰²

1971 – 1973 sıkıyönetim idaresiyle politik kaynaklı terörizm geçici olarak bastırılmıştır, fakat 1970’lerin sonlarına doğru daha da artmış bir şekilde yeniden başlamıştır. 1977’de politik şiddet olaylarında 231 kişinin öldürüldüğü belirtilmektedir. Bu rakam 1978’de 832’ye, Aralık 1978 ile Eylül 1979 arası 898’e ve sonraki on iki ayda da 2812’ye yükselmiştir. Günlük ölü sayısı sekiz kişiye yükselmiştir. Yaşamlarını yitirenlerin dışında binlerce kişi yaralanmış, silahlı soygunlar ve adam kaçırmaya olayları artmıştır.²⁰³

²⁰¹ Çavdar, age,s. 252

²⁰² Türk Tarih Kurumu, **12 Eylül Öncesi ve Sonrası**, 2. Baskı, Ankara: TTK Yayınları. 1981, s. 24 - 25

²⁰³ Hale, age, s. 193

Bunun yanı sıra sol – sağ arasındaki ideolojik mücadeleden farklı olarak, etnik ayrımcılık gözetilen terör örgütleri, 1970'lerin ortamında yeniden ortaya çıkmıştır. Esasında Kürt ayrımcılığının kökleri 1925 yılına kadar dayanmaktadır. Bu dönemde Türkiye'nin bölünmesi için Güneydoğu Anadolu bölgesinde devletin bütünlüğüne karşı gelinmiştir. Etnik terör uygulayan PKK ülkeyi bölmek amacıyla dış güçlerinde desteğini önemli ölçüde sağlamıştır.²⁰⁴

Bu noktada Genelkurmay terörün doğu illerine kaymasını çok yakından takip etmektedir. Bu dönemde silahlı kuvvetlere hakim olan düşünce, şikayetlerin giderek artmasına rağmen, politikacıların bu konu üzerinde yeterli duyarlılığı göstermedikleridir. Böyle bir ortamda silahlı kuvvetler, hükümetten durumun biran önce düzeltilmesi için çözüm politikaları istemiştir.

Bütün bu gelişmelere karşılık ülke ekonomisi oldukça sıkıntılı dönem yaşamaktadır. 1973 – 1978 arasındaki dönemde hükümetler bir taraftan tasarruf çağrısı yaparken diğer taraftan da yüksek istihdam ve kamu yatırımlarıyla ekonomik büyüme politikalarını tercih etmektedir. Bu tercihin asıl nedeni, politik gelecek kaygısıdır. Burada ülke ekonomisinin gereklilikleri ikinci planda kalmıştır. Ekonomide giderek artan işgücüne rağmen işsizlik de artmaktadır. İşsizlik özellikle üniversite bitiren gençler arasında yaygınlaşmıştır. Başlangıçta hükümetler ekonomik büyümeyi yurtdışından gelen işçi dövizleri ile karşılamaya çalışmışlardır. İşçi dövizleri 1969'da 169,2 milyon dolar iken, 1973'de iki milyar doların üzerine çıkmıştır. Sonraki yıllarda Avrupa'daki ekonomik krizler nedeniyle işçi dövizlerinde düşüş yaşanmıştır. Döviz miktarındaki bu azalma uzun vadeli borçlanmalarla giderilmeye çalışılmıştır. Ancak Kıbrıs hareketi nedeniyle uzun vadeli borçlanarak kaynak bulma imkanı kaybolunca, bu kez özel bankalardan kısa vadeli yüksek faizle borç almak zorunda kalınmıştır. 1975 – 1977 arasında bu şekilde yedi milyar dolar borçlanılmıştır. Böylelikle ekonominin gelecek dönemlerdeki en önemli sorunu oluşmuştur.²⁰⁵

Şiddet eylemlerinin kamuoyunun yakından tanıdığı bilim adamı ve gazetecileri hedef alarak büyümesi ve 18/19 Nisan 1978'de Malatya'da, Eylül 1978'de Sivas'ta, Ekim 1978'de Bingöl'de ortaya çıkan çatışmalarda çok sayıda kişi ölmüştür. Terör olayları dışında, toplumun huzurunu bozan münferit pek çok şiddet eylemleri de meydana gelmektedir. 6 Eylül

²⁰⁴ Hale, age, s. 195.

²⁰⁵ Ahmad, age, 1999, ss. 209 - 210

1978’de Elazığ, Gaziantep ve Adana’da meydana gelen şiddet olaylarında 12 kişi ölmüştür. 15 Ekim 1978’de Van’da ortaya çıkan aşiret kavgaları 15 kişinin ölümüyle sonuçlanırken, hadiseler Ankara ve İstanbul gibi Büyükşehirlere de sıçramıştır.²⁰⁶

Sıkıyönetim ilanına karşı olan başbakan, 19 Aralık başlayan ve 24 Aralık’a kadar devam eden Kahramanmaraş olaylarında yaklaşık olarak 100 kişinin ölmesi üzerine 25 Aralık 1978’de sıkıyönetim ilan etmek zorunda kalmıştır.

Hükümetin anayasanın tanıdığı hür demokratik düzene, temel hakları ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerinin kesin belirtilerinin ortaya çıkması gerekçesine dayanan sıkıyönetim kararı Adana, Ankara, Bingöl, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, İstanbul, Kahramanmaraş, Kars, Malatya, Sivas ve Urfa olmak üzere 13 ili kapsamaktadır.²⁰⁷

Sıkıyönetime rağmen şiddet eylemlerinin tüm hızıyla devam etmesi karşısında muhalefet, sıkıyönetimin gerektirdiği önlemlerin alınmadığı yolundaki eleştirileri artmıştır. Aralık 1978’de yürürlüğe giren sıkıyönetim kararı silahlı kuvvetlerin hükümete duyduğu güvensizliği değiştirmemiştir. Özellikle de, komutanların tüm eylem ve işlemlerinden dolayı sivil yönetimi bilgilendirerek uygulamalarının tamamı için hükümetten onay almalarını gerektiren eşgüdüm anlayışı silahlı kuvvetlerde ciddi rahatsızlıklara yol açmıştır. Sıkıyönetim uygulamalarının görüldüğü 1971 – 1973 yılları arasındaki deneyim nedeniyle, komutanları olabildiğince hükümete bağlı kılmayı amaçlayan eşgüdüm anlayışı silahlı kuvvetlerin sivil iktidara karşı olan itimatsızlığını artırmıştır.²⁰⁸

Hükümetin terörizm ve ekonomiye bir türlü çözüm bulamaması, seçmenlerin hükümete olan güvenlerini daha da zayıflatmıştır. Sıkıyönetim ilanından sonra bile olayların sürmesi hükümetin silahlı kuvvetler üzerinde sivil denetim kurmaya (eşgüdüm ilkesi) çalışmasına bağlanmaktadır. Bu tutum, muhalefetin komutanlara gerekli yetkilerin verilmediği ve onların etkisiz hale getirildiği yönündeki eleştirilerine yol açmaktadır.²⁰⁹

²⁰⁶ Birand, age, 1984, s. 63.

²⁰⁷ Zafer Üskül, **Siyaset ve Asker; Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları**, İstanbul, Afa Yayıncılık, 1989, s. 191 – 192.

²⁰⁸ Hale, age, s. 202.

²⁰⁹ Ahmad, age, 1999, s. 204

Bu arada TÜSİAD, tüm basın organlarına verdiği tam sayfa ilanlarla hükümetin yürüttüğü ekonomi politikasını eleştirmiştir. TÜSİAD, işçi ücretlerinin denetim altında tutulacağı, kamu iktisadi teşebbüslerinin rasyonel çalıştırılacağı, tam rekabet koşulunun sağlanacağı bir ekonomik düzeni, bunalımdan çıkışın çözümü olarak görmektedir.²¹⁰

Millet meclisi'nde boş bulunan beş milletvekilliği ve Senato'nun üçte birinin yenilenmesi için 14 Ekim 1979 tarihinde ara seçim yapılmıştır. Senato seçimlerinde CHP'nin aldığı oy oranı 1977 genel seçimlerinde aldığı yüzde 41'lik düzeyden yüzde 29'a gerilerken, AP oy oranını %54'e çıkartmıştır. Artan şiddet ve terör olayları, ekonomik olarak "yok"lar listesi, (tüp gaz, yağ ve benzeri tüketim maddeleri) ayrıca Abdi İpekçi gibi tanınmış gazeteci ve ünlü isimlerin öldürülüşü toplumsal ve politik ortamın iyice gerginleşmesine yol açan gelişmeler olmuştur. İnsanların en temel hakkı olan yaşama hakkının sağlanamadığı dolayısıyla toplumda can güvenliğinin olmadığı ve bununla birlikte artan ekonomik sıkıntıların oluşturduğu durum ülkenin tarihinde en kritik dönemlerini yaşamasına sebebiyet vermiştir.²¹¹

Son seçimde AP, meclisteki beş boş sandalyenin tümünü ve senatodaki 50 senatörlükten 30'unu kazanırken CHP'nin sadece 12 senatörlük elde etmiştir. Seçim sonuçlarını halkın güvensizlik oyu olarak değerlendiren Bülent Ecevit, seçimlerin ertesinde 16 Ekim 1979'da istifa etmiştir.

Bunun sonucunda cumhurbaşkanı tarafından Demirel yeni bir kabine kurmakla görevlendirilmiştir. İş çevrelerinin ve kamuoyunun CHP – AP koalisyonu kurulması yönündeki genel beklentisinin aksine, Demirel bir azınlık hükümeti kurmuştur. Tamamen AP'li vekillerden oluşan yeni hükümet 25 Kasım 1979 tarihinde güvenoyu almıştır.

Sıkıyönetimin gerektirdiği tedbirleri uygulamak konusunda komutanların istekleri doğrultusunda hareket edilmesine rağmen hükümet bir türlü terörü önlenememiştir. Sağ ve sol teröristlerin birbirlerine karşı misilleme olarak sürdürdüğü şiddet eylemleri sırasında 12 Mart dönemi başbakanlarından Nihat Erim ve DİSK'in eski Genel başkanı Kemal Türkler gibi kamuoyunun yakından tanıdığı kişilerde öldürülmüştür. 1980'nin başında Çorum da önemli olaylar yaşanmıştır. Silahlı kuvvetler, sıkıyönetim uygulamasına rağmen terörün devam

²¹⁰ Çavdar, age, s. 253

²¹¹ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, 23. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1999, s. 187.

etmesini yürürlükteki anayasal ve yasal düzenin etkili önlemlerin alınmasını engellemesine bağlamaktadır.²¹²

1978 ve 1979 yılları Türkiye'nin hemen hemen her yerinde politik cinayetler yaşanmaktadır. Bu cinayetlerde terör gruplarını destekleyen yabancı ülkelerin gizli servis elemanlarının ajan provokatörler olarak eylemlerde buldukları belirtilebilir. Milli İstihbarat Teşkilatı olaylardaki dış bağlantıları saptamıştır.²¹³

Demirel'in azınlık hükümeti, terör ve şiddet eylemleriyle olduğu kadar, 1970'lerde boyunca sürdürülen yanlış ekonomik politikaların, oluşturduğu kredi sıkıntısı, enflasyon ve özellikle gençler arasında yaygın olan işsizliğin tehdit edici sonuçlarıyla da mücadele etmek zorunda kalmıştır. 1970'li yılların başında tüm dünyayı etkisi altına alan petrol krizinin olumsuz neticeleri henüz aşılmadan Batı ülkelerinin Türkiye'den gelen ucuz iş gücüne gösterdiği talebin neredeyse sona ermiş olması bu ülkelerde çalışan vatandaşların Türkiye ekonomisine önemli bir kaynak sağlayan döviz akışını durdurmuştur. Gelir kaynakları hayli kısıtlı bulunan devlet bütçesinin önemli bir kısmının Kıbrıs müdahalesi üzerine ABD'nin uyguladığı silah ambargosu nedeniyle peşin ödemeli ve yüksek fiyatlı silah alımına harcanması ekonomik sorunların artmasındaki etkenlerden biri olarak gösterilmektedir.

Buna karşılık ülkedeki politik terör artarak devam etmektedir. Ülkenin içerisinde bulunduğu durumdan dolayı rahatsızlıkları giderek artan silahlı kuvvetler, 21 Aralık 1979'da Kenan Evren'in başkanlığında İstanbul'daki Birinci Ordu Karargahında toplandılar. Toplantıda 1960'taki gibi yönetime tümenden el koymak fikri benimsenmemiştir. Evren ve kuvvet komutanları politik liderleri düzeni sağlamada işbirliğine davet eden bir uyarı mektubunu Cumhurbaşkanı Fahri KORUTÜRK'e göndermeye karar verdiler. Sıkıyönetim komutanlarının yetkilerini artıracak yeni yasal ve idari önlemler isteyen bir muhtıra ile uyarı mektubu 27 Aralık 1979 tarihinde Kenan Evren tarafından cumhurbaşkanı Fahri KORUTÜRK'e verilmiştir. Politik partilerin uzlaşmazlığı ve kısır çekişmeleri silahlı kuvvetler tarafından ülkenin önemli sorunlarının çözümsüz kalmasında temel neden olarak görülmüştür.

²¹² Ahmad, age, 1994, s. 424 – 425.

²¹³ Tuncay Özkan, **Bir Gizli Servisin Tarihi (MİT)**, 6.Baskı, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1999, s. 201.

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in, 27 Aralık 1979 tarihli Uyarı Mektubu'nun ön yazısında; politik partilerin kısır tutum ve davranışları yüzünden, Milli Güvenlik Kurulunun muhtelif toplantılarında alınan kararların olumlu sonuçlara götürülemediği, belirtilerek bu tutumdan duyulan rahatsızlık ifade edilmektedir.²¹⁴

Uyarı mektubunda ülkenin içerisinde bulunduğu son derece önemli politik, ekonomik ve sosyal ortamda her geçen gün daha da artan anarşi, terör ve bölücülüğe dikkat çekilerek, milli birlik ve beraberliğin sağlanabilmesi için gerekli olan düzenlemelerin yapılması askeri yönetim tarafından istenmektedir.²¹⁵

Uyarı mektubu bütün bu sorunlara çözüm olarak; politik partilerin bir an önce milli menfaatleri ön plana alarak, anayasanın ilkeleri doğrultusunda ve Atatürkçü görüşle bir araya gelerek gereken tüm önlemleri müştereken almalarını ve diğer anayasal kuruluşların da bu yönde yardımcı olmalarını istemektedir.

27 Aralık 1979 Perşembe günü, Kenan Evren Cumhurbaşkanı Korutürk ile görüşmüştür. Haftalık olağan toplantı olması nedeniyle, Cumhurbaşkanı'nın uyarı mektubundan haberdar değildir. Kenan Evren sıkıyönetim komutanlarının yetkilerinin artırılmasını içeren bir muhtıra ile birlikte uyarı mektubunu bu görüşme esnasında Cumhurbaşkanı'na sunmuştur.

27 Aralık 1979'da Çankaya Köşkü'nde yapılan görüşmede Evren Korutürk'e, müdahale konusunda kararlı olduklarını bildirmiştir. Korutürk uyarı mektubuna karşı çıkmamış fakat müdahale liderliği için yapılan teklifi ise reddetmiştir.²¹⁶

27 Aralık 1979 günü Cumhurbaşkanı'na verilen silahlı kuvvetler uyarı mektubunun 12 Mart muhtirasından farkı, uyarı mektubunun partiyi veya partileri değil, bütün anayasal kuruluşları uyarmasıdır. Başbakan Demirel, bütün politik çevreler ve partiler 27 Aralık 1979'da cumhurbaşkanına sunulan uyarı mektubunu ancak 2 Ocak 1980 günü gazete manşetinde öğrenebildiler. Uyarı mektubu, 12 Eylül askeri müdahalesini önceden haber vermektedir.²¹⁷

²¹⁴ Kongar, age, s. 197

²¹⁵ Kongar, age, s. 187

²¹⁶ Cüneyt Arcayürek, **Demokrasi Dönemecinde Üç Adam**, 3. Baskı, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2000, s.47

²¹⁷ Arcayürek, age, s.46,47.

27 Aralık 1979 günü aynı zamanda Bakanlar Kurulu toplantısı da gerçekleşmektedir. Hükümet anarşi ve ekonomi ile ilgili aldığı kararları açıklamaktadır. 28 Aralık günü Başbakan ile cumhurbaşkanının haftalık olağan toplantısı yapılmıştır. Başbakan toplantıda cumhurbaşkanı'na, seçimin üzerinden 74 gün, meclislerin toplanmasının üzerinden 65 gün, hükümetin kurulmasının üzerinden 46 gün, hükümetin güvenoyu almasının üzerinden ise 32 gün geçtiğini ve hükümetin olağanüstü şartlar altında kurulduğunu belirterek aldıkları önlemleri iletmiştir. Cumhurbaşkanı bu toplantıda Başbakana, uyarı mektubu ile ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir.²¹⁸

Cumhurbaşkanı ülkenin menfaatleri için biraz daha düşünmek (6 gün) ve generallerin hepsinin kararlı olup olmadıklarını anlamak için, 1 Ocak 1980'deki toplantıyı yaptığını, bundan dolayı mektubu liderlere ancak 2 Ocak günü ilettebildiğini açıklamıştır²¹⁹

Cumhurbaşkanı generallerin tümünün aynı kanaatte olup olmadığına karar verebilmek için, 1 Ocak 1980 günü, Genelkurmay Başkanı ve dört kuvvet komutanıyla Çankaya Köşkü'nde bir toplantı yapmıştır. Cumhurbaşkanı müdahalenin daha kötü sonuçlar oluşturacağını komutanlara bildirilmiştir. 2 Ocak günü Başbakan ve Adalet Partisi (AP) Genel Başkanı Süleyman Demirel ile Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Başkanı Bülent Ecevit'i Çankaya Köşküne birlikte davet eden Cumhurbaşkanı Korutürk, iki lidere kendisine sunulan "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Görüşü" başlıklı uyarı mektubunun suretini vermiştir. Cumhurbaşkanı toplantıda, bu işin komplikasyonlara sebebiyet verilmeden mecliste çözülmesini ve parlamentonun yetkili olduğunu belirterek bu mektubun yadırganmamasını istemiştir.²²⁰

Cumhurbaşkanı Korutürk, aynı gün Millet Meclisi Başkanı Cahit Karakaş, Cumhuriyet Senatosu Başkanı İhsan Sabri Çağlayangil, Cumhuriyet Senatosu Milli Birlik Grubu Başkanı Fahri Özdilek, Cumhuriyet Senatosu Kontenjan Grubu Başkanı Zeyyat Baykara ile Milli Selamet Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan, Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Alparslan Türkeş, Cumhuriyetçi Güven Partisi Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu ve

²¹⁸ Arcayürek, age, s. 50

²¹⁹ Arcayürek, age, s. 52.

²²⁰ Cüneyt Arcayürek , **12 Eylül'e Koşar Adım**, 2.baskı, İstanbul: Bilgi Yayınları, 1988, s.279

Demokratik Parti Genel Başkan vekili Faruk Sükan'a da mektubun birer örneğini göndermiştir.²²¹

Silahlı kuvvetlerin görüşünü belirten bu mektup Bakanlar Kurulunda, parti gruplarında, işçi ve işveren çevrelerinde tartışmalara neden olmuştur. Parti liderleri genellikle bu metinde yer alan hususları üzerlerine almaktan kaçınmışlardır.

Ekonomideki sürekli olarak kötüye gidişten dolayı 1979'da uygulamaya konulan IMF önerileri Demirel'in azınlık hükümeti döneminde daha da etkinlik kazanmıştır. Demirel'in ekonomik danışman olarak atadığı Turgut Özal tarafından hazırlanan 24 Ocak 1980 kararları serbest piyasa ekonomisinin kuralları ile ekonomiye yeni devinim kazandırmayı amaçlamıştır.

24 Ocak 1980 kararları, dış ticaret dengesini sağlamak için gerçekçi bir kur politikasına ve ihracatın sübvansiyonuna geçişi, yüksek enflasyon koşullarında tasarrufçuya pozitif gelir sağlamak için faiz oranlarını serbest bırakmayı, kamu kuruluşlarının enflasyonist finansman açığını kapamaya yönelik KİT ürünlerinin fiyatlarının serbest bırakılmasını ve para arzının daha sıkı kontrolü ile yabancı yatırıma desteğini öngörmektedir.²²²

Türk lirasının değerini yabancı paralara göre büyük ölçüde düşürdüktan (devalüasyon) sonra kontrollü bir biçimde dalgalanmaya bırakma, ithalatın serbestleştirilmesi, döviz dahil diğer fiyatların oluşumunun piyasadaki arz ve talep dengesine göre belirlenmesi, ekonomide kamu kesiminin ağırlığının azaltılması ve ücretlerin enflasyonun gerisinde kalacak bir şekilde artırılması, 24 Ocak kararlarının diğer temel unsurlarıdır.²²³

24 Ocak Kararlarının temel amacı, ekonomiyi içte ve dışta piyasa koşullarına açarak ekonomik iyileştirmeler gerçekleştirmektir. % 50 devalüasyondan sonra lira, piyasa koşullarını yansıtacak şekilde belirli aralıklarla devalüe edilmiştir. 24 Ocak Kararlarının ardından hükümet Haziran 1980'de IMF ile anlaşmaya anlaşmıştır.

6 Nisan 1980'de Korutürk'ün görev süresinin tamamlanması ile parlamentonun yeni cumhurbaşkanı seçemeyecek ölçüde kilitlenmesi, sisteme işlerlik kazandıracak yeni bir

²²¹ Kongar, age, s. 190.

²²² Hale, age, s. 216.

²²³ Çavdar, age, s. 258.

anayasal düzenin de gerekli olduğu anlayışının oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu kez, Demirel ve Ecevit ortak bir aday üzerinde anlaşarak 1973'ün başarısını tekrarlayacak durumda değildir. 5 ay boyunca mecliste 115 tur oylama yapılmıştır; fakat hiçbir aday gerekli salt çoğunluğa ulaşamamıştır. Senato başkanı olarak İhsan Sabri Çağlayangil vekaleten cumhurbaşkanlığı görevini yürütmektedir; fakat parlamentonun asıl olarak, cumhurbaşkanını seçememesi, yönetimi fiilen işlemez hale getirmiştir.

Demirel hükümetine askeri müdahale olabileceği yönünden çeşitli vesilelerle haberler verilmiştir. Hatta bir MİT yetkilisi, bu yöndeki gelişmeleri Demirel'e anlatır. Fakat Demirel kendisine MİT tarafından bu yönde resmi bir rapor hazırlanmadığını belirterek anlatılanlara önem vermez. Ancak zaten MİT darbeleri, hiçbir zaman resmi raporlarla bildirmemiştir. Çünkü yasalar silahlı kuvvetlerle ilgili istihbaratı yasaklamıştır. Dolayısıyla MİT'in silahlı kuvvetler içerisindeki darbeci askerleri saptaması ve bunu resmi rapor haline getirmesi suç teşkil etmektedir.²²⁴

16 Haziran 1980'de Ecevit, hükümeti düşürmek için bir soruşturma önergesi vermiştir. 17 Haziran 1980'de Genişletilmiş Sıkıyönetim ve Milli Güvenlik Kurulu toplantısında, Kuvvet Komutanları, Genelkurmay 2. başkanı ve Kenan Evren, Bayrak Harekâtı'nın başlatılması kararını aldılar. Plana göre 11 Temmuz 1980'de iktidara el konacaktır. Ancak Ecevit'in hükümete karşı verdiği önergenin reddedilmesi, hareketin ertelenmesine yol açan etkenler arasında yer almaktadır. Çünkü, Evren, Yüksek Komuta Kademesi'nin, Ecevit'in önergesi başarısız olduğu esnada, hükümeti iktidardan indirerek Ecevit'in yanındaymış gibi bir izlenimin oluşmasını engellemek istemiştir. Ayrıca 4 Ağustos 1980' de Yüksek Askeri Şura toplantısının olması da bu erteleme kararında etkili olmuştur. Çünkü Evren ve kuvvet komutanları, şura toplantısının müdahaleden sonraya bırakılması halinde tayin ve terfileri gerçekleştirmenin zor olacağını düşünmüşlerdir. Bu yüzden 4 Ağustos 1980'den itibaren 11 Temmuz 1980'de yürürlüğe konulması düşünülen Bayrak Harekat Emri iptal edilerek toplatılmıştır.²²⁵

26 Ağustos 1980'de Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Korgeneral Necdet Öztörün' un

²²⁴ Özkan, age, s. 205

²²⁵ Yavi, age, 2005, s. 495 – 496.

katıldığı toplantıda müdahale günü olarak önce 5 Eylül 1980 Cuma günü uygun bulunmuş fakat değerlendirmeler sonucu hareketin 12 Eylül 1980'de yapılmasına karar verilmiştir.²²⁶.

Bütün bu olayların yanı sıra yaşanan bazı hadiseler askeri yetkilileri oldukça rahatsız etmiştir. 30 Ağustos'ta MSP lideri Erbakan Zafer Bayramı kutlamalarına katılmayı reddetmiştir. 6 Eylül'de, Konya'da yapılan İsrail'in Kudüs'ü işgali dolayısıyla yapılan mitingde atılan sloganlar, bir üniversitede İstiklal Marşı okunurken bir bölüm öğrencinin ayağa kalkmaması, bir sendika toplantısında Enternasyonal Marşı söylenmesi, askeri yetkilileri derinden rahatsız etmiştir.²²⁷

II.2.3. 12 Eylül 1980 Müdahalesi ve Askeri Yönetimin Kurumsallaşması

12 Eylül 1980 Cuma günü saat 04:00'de Türkiye radyoları'nda (TRT) İstiklal Marşı'nın çalınmasıyla birlikte yayına geçilerek anons yapılmadan Harbiye Marşı çalınmıştır. Marşın bitimiyle, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, *emir ve komuta zinciri içinde*, ülke yönetimini ele geçirdiğini açıklayan Milli Güvenlik Konseyi'nin bir numaralı bildirisi okunmuştur.

Müdahale, herhangi bir zorlukla karşılaşmadan gerçekleşmiştir. 1980 müdahalesi, 1960 ve 1971 müdahalelerine göre nitelik olarak daha türdeş ve daha muhafazakardır. Ayrıca müdahale emir ve komuta zinciri içinde, yukarıdan aşağıya, yani hiyerarşik bir düzen içinde gerçekleşmiştir. Bu yönüyle de, orta rütbeli subay çoğunluğuna dayalı ve hiyerarşi dışı bir nitelik göstermiş olan 27 Mayıs 1960 müdahalesinden farklıdır. 12 Eylül 1980'de iktidarı ele geçiren askeri yönetim, 6 Aralık 1983'e kadar devam etmiştir.

12 Eylül 1980 müdahalesini gerçekleştiren üst komutanlar grubu Milli Güvenlik Konseyi'ni (MGK) oluşturmuşlardır. MGK, koyduğu kuralları ve kararları Bildiri ve Karar biçiminde adlandırarak numaralandırmıştır.

Milli Güvenlik Konseyi'nin 1 numaralı bildirisi; devletin başlıca organlarıyla işlemez duruma getirildiğini, anayasal kuruluşların tezat veya suskunluğa büründüğünü, politik partilerin kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tutumlarıyla, birlik ve beraberliğin sağlanmadığını

²²⁶ Yavi, age, 2005, s. 499.

²²⁷ Yavi, age, 2005, s.503.

belirterek yıkıcı ve bölücü mihrakların faaliyetlerini alabildiğine arttırdığına ve vatandaşların can ve mal güvenliğinin tehlikeye düşürüldüğü belirtilmektedir. Aynı zamanda bildiri de, Atatürkçülük yerine irticai ve diğer ideolojik fikirler üretilerek, sistemli bir şekilde ve haince, ilkokullardan üniversitelere kadar eğitim kuruluşları, idare sistem, yargı organları, iç güvenlik teşkilatı, işçi kuruluşları, politik partiler ve nihayet ülkenin farklı yerlerindeki en masum yurttaşların dahi saldırı ve baskı altında tutularak bölünme ve iç savaş tehlikesinin bulunduğu yer verilmiştir.²²⁸

Bildiride harekâtın amacı, ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak olarak belirtilmektedir. Milli Güvenlik Konseyi (MGK) bu bildiriyle, parlamentoyu ve hükümeti feshederek, parlamenterlerin dokunulmazlıklarını kaldırmıştır. Bütün yurttaki sıkıyönetim ilan edilerek, yurt dışına çıkış yasağı getirilmiştir. Ayrıca vatandaşların can ve mal güvenliği açısından ikinci bir emre kadar saat 05:00'den itibaren sokağa çıkma yasağı konmuştur.²²⁹

12 Eylül'de MGK'nın 1 no'lu bildiriyle tüm yurttaki sıkıyönetim ilan edilmiştir. Bu sıkıyönetim 1950 yılından itibaren ilan edilen dokuzuncu sıkıyönetim olmuştur. Böylelikle, 1950 ile 1980 arasındaki otuz yıllık çok partili hayatta, her iki yılına karşılık bir sıkıyönetim yılı yaşanmıştır.²³⁰

12 Eylül 1980 tarihinden önce, 26 Aralık 1978'de Kahramanmaraş olayları nedeniyle 13 ilde (Adana, Ankara, Bingöl, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, İstanbul, Kars, Malatya, Kahramanmaraş, Sivas, Şanlıurfa) sıkıyönetim ilan edilmiştir. 13 ilden Sivas (26 Şubat 1980) ve Erzincan'da (20 Nisan 1980) sıkıyönetim daha sonra kaldırılmıştır. Ancak yaygın şiddet olayları nedeniyle, 26 Nisan 1979'da Adıyaman, Diyarbakır, Hakkari, Mardin, Siirt ve Tunceli, 20 Şubat 1980'de Hatay, İzmir, 20 Nisan 1980'de, Ağrı illerinde sıkıyönetim ilan edilmiştir. 12 Eylül 1980'e gelindiğinde 19 ilde sıkıyönetim uygulanmaktadır. 12 Eylül'de diğer illerde de (48 il) sıkıyönetim ilan edilmiştir. Sıkıyönetim uygulaması, 19 Mart 1984 tarihinden başlayarak 19 Temmuz 1987 tarihine kadar tüm illerden kaldırılmıştır.²³¹

²²⁸ Resmi Gazete, 12. 09 1980, Sayı: 17103

²²⁹ Resmi Gazete, 12. 09 1980, Sayı: 17103

²³⁰ Kenan Evren, **Kenan Evren'in Anıları**, 2. Cilt, Milliyet Yayınları: İstanbul, 1991,s.26.

²³¹ [www.belgenet.com/12 Eylül/ 12 sıkıyönetim.html](http://www.belgenet.com/12%20Eylul/12%20sikiyonetim.html). (23.03.2005)

12 Eylül bildirisinin radyoda okunduğu saatlerde, (04.00) parti liderlerine, geçici süreyle ikamet edecekleri yerler tebliğ edilmiştir. Tebliğde, Adalet Partisi (AP) Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel ile Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Başkanı Bülent Ecevit'in Gelibolu-Hamzaköy, Milli Selamet Partisi (MSP) Genel Başkanı Necmettin Erbakan ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in İzmir-Uzunada'da geçici süreyle ikamet edecekleri belirtilmektedir. Politik liderler gerek zorunlu ikametgahlarına götürülürken gerekse evlerine geri dönmelerine izin verildiğinde, politik demeç ve faaliyet yaşayının olduğu hususunda birer yazıyla uyarılmışlardır. Alparslan Türkeş dışındaki parti genel başkanları, tebliğden hemen sonra evlerinden alınarak Etimesgut Askeri Havaalanına götürüldüler. Ecevit ve Demirel, önce uçakla İstanbul'a oradan da helikopterle Çanakkale'ye, Erbakan ise uçakla İzmir'e götürülmüştür.²³²

MHP Genel Başkanı Türkeş ise evinde bulunamamıştır. Milli Güvenlik Konseyi, 13 Eylül'de yayınladığı bir bildiri ile Türkeş'in teslim olmaması halinde suçlu duruma düşeceği bildirilmiştir. Bu bildiriden sonra Türkeş, 14 Eylül sabahı Ankara Sıkıyönetim Komutanlığına kendisine tanınan süre dolmadan teslim olmuştur. Türkeş, aynı gün uçakla İzmir'e oradan da Erbakan'ın yanına Uzunada'ya gönderilmiştir.²³³

Erbakan ve Türkeş'in geçici süreyle ikametleri 9 Ekim 1980, Demirel ve Ecevit'in de 11 Ekim 1980 tarihlerine kadar sürmüştür. Erbakan ve Türkeş, Ankara'ya getirildikten sonra Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı'nca gözetim altına alınmıştır.

Harekat hakkında teferruatlı açıklama, Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren tarafından, saat 13.00'de Türkiye Radyoları ve Televizyonun haber bülteninde yapılmıştır. İlk bildiriden sonra diğer bildirimler de radyodan okunmuştur.

Milli Güvenlik Konseyi'nin (MGK) 2 numaralı bildirisinde, Sıkıyönetim Komutanlıklarına yapılan atamalar açıklanmıştır. Bildiride, Sıkıyönetim Komutanlıklarının, ülkede devlet otoritesinin tesisi, asayiş, emniyet, huzur, can ve mal güvenliğinin sağlanması için, lüzum görecekleri her türlü tertip ve tedbiri almaya yetkili kılındıkları belirtilmiş ve vatandaşlardan alınan kararlara ve yayınlanacak bildirimlere titizlikle uymaları istenmektedir.²³⁴

²³² www.belgenet.com/ 12 Eylül/ 12 sıkıyönetim-07..html. (23.03.2005)

²³³ Evren, age, s. 29

²³⁴ Evren, age, s.11.

12 Eylül'de radyodan okunan Milli Güvenlik Konseyi'nin (MGK) 3 numaralı bildirisinde, gıda ve sağlık hizmetleri konusunda açıklamalar yer almaktadır. Radyodan okunan 4 numaralı bildiride, Milli Güvenlik Konseyi'nin (MGK) kimlerden oluştuğu açıklanmıştır.²³⁵

MGK, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in başkanlığında, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Esin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer, Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun'dan teşekkür etmiştir. Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği'ne Orgeneral Haydar Saltık atanmıştır.²³⁶

12 Eylül'de radyodan okunan Milli Güvenlik Konseyi'nin (MGK) 5 numaralı bildirisinde, ulaşım ve haberleşme konularında alınan önlemlere yer verilmiştir.

Radyodan okunan 7 numaralı bildiriyle, politik parti faaliyetleri yasaklanarak parti bina ve tesislerinin sıkıyönetim ve garnizon komutanlıklarınca emniyet ve kontrol altına alınacağı, kamu düzeni ve genel asayiş gereği olarak DİSK, MİSK ve bunlara bağlı sendikaların faaliyetleri durdurulduğu, bu kuruluşların yöneticilerinin Türk Silahlı Kuvvetlerinin güvencesi altına alınacağı açıklanmıştır. Ayrıca Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay hariç diğer bütün derneklerin faaliyetleri ve bankaların faaliyetleri ikinci bir emre kadar durdurulmuştur.²³⁷

MGK'nın 8 nolu bildiriyle, devlet memurlarının emeklilik işlemleri ikinci bir emre kadar durdurulmuştur. 9 nolu bildiriyle de emniyet teşkilatının Jandarma Genel Komutanlığına bağlandığı açıklanmıştır.

Aynı zamanda devlet ve hukuk düzenini ilgilendiren önemli kararlar alınmaktadır. Bakanlar Kurulu dağıtılmış olduğundan, müsteşarlara bir süre için bakan yetkisi verilmiştir. Bütün yurttaki sıkıyönetim ilan edildiğinden, bu durumun gerektirdiği adli düzenlemeler de yapılarak yeni sıkıyönetim mahkemeleri kurulmuştur. Sıkıyönetim mahkemelerine yargıç ve savcı atama ve görevden alma yetkisi MGK'ya verilmiştir.

²³⁵ Resmi Gazete, 12.09.1980, Sayı: 17103

²³⁶ Resmi Gazete, 12.09.1980, Sayı: 17103

²³⁷ Resmi Gazete, 12.09.1980, Sayı: 17103

Devlet Başkanı Kenan Evren, 12 Eylül'den sonraki ilk basın toplantısını 16 Eylül'de düzenlemiştir. Yerli ve yabancı çok sayıda gazetecinin izlediği basın toplantısında Evren, makul bir sürede yasal düzenlemeleri tamamladıktan sonra sivil idareyi yeniden tesis edeceklerini açıklamıştır. Evren toplantıda 12 Eylül askeri müdahalesinin amaçlarını, Milli birliği korumak, anarşi ve terörü önlemek, can ve mal güvenliğini tesis etmek, devlet otoritesini hakim kılmak ve korumak, sosyal barışı, milli anlayış ve beraberliği sağlamak, sosyal adalete, ferdi hak ve hürriyete ve insan haklarına dayalı laik ve cumhuriyet rejimini işlerli kılmak ve nihayet makul bir sürede yasal düzenlemeleri tamamladıktan sonra sivil idareyi yeniden tesis etmek olarak belirtmektedir.²³⁸

Askeri yönetim ve MGK, parlamentoyu ve ona dayalı meşru bir hükümeti dağıtmış fakat, parlamenter sistemden tamamen uzaklaşmamıştır. Müdahaleden altı gün sonra 18 Eylül 1980'de MGK başkanı ve üyeleri TBMM'de düzenlenen törenle ayrı ayrı yemin ettiler.²³⁹

MGK Başkanı Evren, vatanın ve milletin mutluluğuna, birlik ve beraberliğine çalışacağına, devletin bağımsızlığına, vatanın ve milletin bütünlüğüne yönelecek her tehlikeye karşı koyacağına, milletin kayıtsız şartsız egemenliğine, demokratik ve laik cumhuriyet ilkelerine dayalı yeni bir anayasa düzenlenmesi için çalışacağına, Türkiye Cumhuriyeti'nin şan ve şerefini koruyup yüceltmek ve üzerine aldığı görevi yerine getirmek için bütün gücü ve varlığıyla çalışacağına dair yemin etmiştir. MGK üyeleri de, milletin kayıtsız şartsız egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine dayalı yeni bir anayasa düzeni sağlayacaklarına dair yemin ettiler.²⁴⁰

Askeri yönetimin hukuki yapılanması açısından önemli bir adım yeni bakanlar kurulunun oluşturulmasıdır. MGK'nın, yürütme işlerini bizzat ve tümüyle yerine getirebilmesi mümkün olmamaktadır. Bu nedenle Bankalar Kurulu oluşturulmasına karar verilmiştir.²⁴¹

Başbakanlık için ilk tercih, CGP lideri Turhan Feyzioğlu olmasına rağmen, MGK Başkanı, dört kuvvet komutanı, dokuz sıkıyönetim komutanı, dört üst düzey general ve MGK

²³⁸ Evren, age, s. 40

²³⁹ Sina Akşin, Bülent Tanör ve Korkut Boratav, **Yakınçağ Türkiye Tarihi**, 2. Cilt, Milliyet Yayınları, İstanbul, 2005, s. 34.

²⁴⁰ Evren, age, s. 66.

²⁴¹ Akşin vd, age, s. 34.

genel sekreterinden oluşan Yüksek Askeri Konseyi başbakan adayı olarak Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'ndan emekli olan eski Oramiral Bülent Ulusu da karar kılmıştır. Bu kararda Ulusu'nun üç sene Milli Savunma Bakanlığı müsteşarlığı ve Deniz Kuvvetleri komutanlığı yapmış olması etkili olmuştur.²⁴²

Bülent Ulusu'nun atanmasından bir gün sonra kabine Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır. 21 Eylül'de resmen açıklanan Ulusu kabinesi, hepsi de partisiz teknokratlardan oluşan 27 bakandan oluşmaktadır. Ulusu'dan başka kabinede beş üye daha emekli askerlerden oluşmaktadır. Ekonomik işlerden sorumlu Başbakan Yardımcısı Turgut Özal, Dışişleri Bakanı İlder Türkmen, İçişler Bakanı Selahattin Çetiner Maliye Bakanı Kaya Erdem, Milli Savunma Bakanı'nın Haluk Bayülken'in olduğu kabine 13 Aralık 1983 tarihine kadar görevde kalmıştır.²⁴³

Temel amacı ekonomiyi içte ve dışta piyasa güçlerine açan ekonomi politikası taviz verilmeden uygulanmıştır. 1980 Ocak ayındaki devalüasyondan (% 50) sonra devalüasyonlar belli aralıklarla devam etmiştir. Bu sonucunda ihracat 1980'den 2,9 \$ milyar , 1983'te 5,7 \$ milyar çıkmıştır. 1980'de 3,1 milyar dolar olan dış ticaret açığı 1982'de 1,1 milyar dolar, 1983'te ise, 2,1 milyar dolara ulaşmıştır. İthal ürünlerin kıtlığı ve karaborsa sona ermiştir. Enflasyon, 1980'de % 107 iken, 1981'de % 37, 1982'de %27 ve 1983'de % 30 olarak gerçekleşmiştir. Milli gelir ise, 1980'de %1,1 artarken, 1981 – 1982'de % 4, 1983'de ise, % 3,3 olmuştur. Böylelikle ülke ekonomisinde özellikle enflasyonda belirgin bir iyileşme yaşanmıştır²⁴⁴

Askeri yönetimin ya da geçiş rejiminin temel düzenleyicisi Anayasa Düzeni Hakkında Kanun olmuştur. 27 Ekim 1980 tarih ve 2324 sayılı bu yasa geçici anayasa niteliğini taşımaktadır. Yedi maddeden oluşan bu yasa ile 1961 Anayasası'nın bazı maddeleri değiştirilmiştir.

2324 sayılı kanunun giriş bölümünde 12 Eylül müdahalesinin zorunlu nedenlerle, emir ve komuta zinciri içinde ve Büyük Türk Milleti adına tarihi sorumluluk duygusu ile gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Bu bölümden sonra yedi maddelik kısa metin gelmektedir.

²⁴² Evren, age, s. 66

²⁴³ Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, *TBMM'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1998, s. 421 – 423.

²⁴⁴ Hale,, age, s 216.

1961 Anayasası'nın bu kanunla değiştirilen kısımları dışında yeni bir anayasa yapılana kadar yürürlükte olduğu belirtilmiştir. Kanun, 1961 Anayasası'nın TBMM'ye verdiği görev ve yetkileri 12 Eylül 1980 tarihinden itibaren geçici olarak MGK'ya ve Cumhurbaşkanı'na ait görev ve yetkileri de MGK Başkanı ve Devlet Başkanına devretmektedir (Md.2). MGK'nın karar, bildiri ve yasalarının anayasaya aykırılığının öne sürülemeyeceği hükme bağlanmaktadır (Md.3). MGK'nın bildiri ve kararları ile 12 Eylül 1980'den sonra çıkan Bakanlar Kurulu kararnamelerinin yürütülmesinin durdurulması ve iptali istenemeyecektir (Md. 4). Kanun yayımlandığı tarihten sonra için değil, geriye dönük olarak 12 Eylül 1980'den itibaren geçerli sayılmıştır. (Md. 7)²⁴⁵

MGK bu yasa ile sadece yasama yetkisini değil, anayasada değişiklik yapma yetkisine de sahip olmaktadır. Konsey 1982'de yeni bir anayasa yapma yetkisini tek başına kullanacaktır. Böylelikle MGK hem asli kurucu hem de tali kurucu iktidar olmaktadır.²⁴⁶

2356 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Milli Güvenlik Konseyi Hakkındaki Kanun, Askeri yönetimin hukuki kurumlaşmasının en önemli belgesidir. Kanunun giriş bölümünde MGK'nın oluşumu açıklanmaktadır. Kanuna göre, yeni anayasa hükümlerine göre kurulacak olan TBMM'nin fiilen göreve başlayacağı tarihe kadar MGK üyelerinin görevleri, yetki ve sorumlulukları rütbe ile hizmet sürelerine ve yaş hadlerine bakılmaksızın devam edecektir.²⁴⁷

MGK oldukça basitleştirilmiş yasa yapma usulü (beş kişilik yasama organı) sayesinde, yeni anayasadan önce ve sonra yasalarda köklü değişiklikler yapmıştır. MGK ilk altı ay içerisinde 123, dokuzuncu ayında 175, 1981'in sonuna varıldığında da 51 tanesi yeni yasa olmak üzere toplam 268 yasa çıkarmıştır. 12 Eylül'den itibaren çıkartılan yeni yasalar ve değişiklikleri arasında en önemlileri asayiş, ceza yargılanması ve ölüm cezasının yerine getirilmesine ilişkin olanlarıdır.²⁴⁸

MGK politik partiler hakkında süreç içerisinde tutumunu giderek sertleştirmiştir. 12 Eylül günü açıklanan 7 numaralı bildiriyle politik parti faaliyetlerinin durdurulması kararı alınmıştır. Bu yüzden AP ve CHP'nin kapatılması düşünülmemiştir. Buna karşılık Milliyetçi Hareket Partisi ve Milli Selamet Partisi hakkında MGK'nın 4 Ekim 1980 tarihli genişletilmiş

²⁴⁵ Resmi Gazete, 28.10.1980, Sayı: 17145

²⁴⁶ Akşin - v.d., age, s. 36.

²⁴⁷ Resmi Gazete, 12.12. 1980, Sayı: 17188 (Mükerrer)

²⁴⁸ Akşin - v.d., age, s. 37, 39

toplantısında kamu davası açılmasına karar verilmiştir. Askeri yönetimin daha sonra politik partiler hakkında, MGK'nın 52 no'lu kararı ile partilerin kapatılmasına ilişkin kanunu kabul etmiştir.²⁴⁹

MGK'nın, 2 Haziran 1981 tarihli 52 sayılı kararıyla, parlamentoda üyesi bulunan politik parti mensupları ile her kademede parti yöneticisinin Türkiye'nin geçmiş veya gelecek hukuki veya politik yapısıyla ilgili olarak kendi anlayışları doğrultusunda sözlü veya yazılı beyanda bulunmaları veya makale yazmaları ve bu amaçla toplantı yapmaları yasaklanmıştır. Sıkıyönetim uygulamalarına ilişkin olarak sıkıyönetim komutanlıklarının koyduğu yasakların ve aldığı kararların tartışılması da yasaklanmıştır.²⁵⁰

16 Ekim 1981 tarihinde politik partilerin kapatılmasına ilişkin yasa yayınlanmıştır. Buna göre 12 Eylül 1980 tarihine kadar kurulmuş olan ve faaliyetleri MGK'nın 7 numaralı bildirisi ile yasaklanmış bulunan bütün partiler tüm merkez, il, ilçe ve diğer şube teşkilatları, kadın ve gençlik kolları, temsilcilik, lokal de diğer adlarla kurulan her türlü yardımcı kuruluş feshedilmiştir. Feshedilen politik partilerin taşınır ve taşınmaz bütün malları Hazineye devredilmiştir.²⁵¹

Askeri yönetim süresince yargı ve hukuk devleti ilkesiyle bağdaşmayan kararlar alınmıştır. 12 Eylül öncesinde işlendiği ileri sürülen suçlardan dolayı olağan mahkemeler de yargılanıp suçsuz bulunan veya haklarında takipsizlik kararı alınan birçok kişi, 12 Eylül askeri rejim döneminde kurulan sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanarak ağır cezalara mahkum edilmiştir.²⁵²

12 Eylül döneminde, 650 bin kişi gözaltına alınmıştır. 210 bin dava açılmış ve 230 bin kişi yargılanmıştır. 7 bin kişi için idam istenmiştir. 517 kişiye idam cezası verilmiştir. İdam cezası verilenlerden 50'si idam edilmiştir. İdamları istenen 259 kişinin dosyası meclise gönderilmiştir. 71 bin kişi Türk Ceza Kanunu'nun 141. - 142. ve 163 maddelerine göre yargılanmıştır. Örgüt üyesi olmak suçundan 98 bin 404 kişi yargılanmıştır. 388 bin kişiye

²⁴⁹ Akşin – v.d, age, s. 38,39

²⁵⁰ Resmi Gazete, 05.06.1981, Sayı: 17361.

²⁵¹ Resmi Gazete, 16.10.1981, Sayı: 17486 (Mükerrer)

²⁵² Akşin – v.d., age, s. 40

pasaport verilmemiştir. Sakıncalı olduğu için 30 bin kişi işten çıkartılmıştır. politik mülteci olarak 30 bin kişi yurtdışına gitmiştir. 937 film sakıncalı olduğu için yasaklanmıştır.²⁵³

1980-84 yılları arasında 50 kişi idam edilmiştir. Bunların 18'i sol, 8'i sağ görüşlü ve 23'ü de adli suçtan hükümlü olanlardır. Ölüm cezası infaz edilenlerden biri ASALA adlı Ermeni terör örgütü mensubu Levon Ekmekçiyan idi. (Esenboğa Olayı 1982) Askeri yönetim, idam cezalarının infazında ısrar etmiştir. Kenan Evren, 3 Ekim 1984'te Muş'ta yaptığı konuşmada hainleri asmayıp da besleyecek miyiz? açıklamasıyla bu ısrarlarını belirtmiş olmaktadır. 12 Eylül döneminde sıkıyönetim askeri mahkemelerince 517 sanığa idam cezası verilmiştir. Askeri Yargıtay'ın onayladığı idam kararlarının sayısı 124 olmuştur. Bunlardan, MGK'nın onayladığı ve onay sonrası hemen infazı yapılan 50'si dışındakiler için cezalar fiilen müebbet hapse dönüştürülmüştür. Ölüm cezalarının infazlarına ilişkin onama kararları; 12 Eylül 1980 - 25 Ekim 1981 arası Milli Güvenlik Konseyi döneminde, 25 Ekim 1981 - 14 Ekim 1983 arası Danışma Meclisi döneminde, 6 Kasım 1983 sonrası TBMM döneminde verilmiştir.²⁵⁴

Askeri yönetimin ilk altı haftasında 11.500 kişi tutuklanmış, bu sayı 1980 sonrasında 30,000'e ulaşmıştır. 1981'de tutuklananlar 122.600 olmuştur. Böylelikle siyasal terör % 90'a varan azalma gerçekleşmiştir. Bu arada 300'ün üzerinde akademisyen de tutuklanmıştır.²⁵⁵

Bu önlemler sonucunda resmi rakamlara göre darbeyi izleyen ilk on iki ay içerisinde siyasi cinayet sayısı 282 olurken terör suçlarından dolayı tutuklanan kişi sayısı 43.000 olmuştur. Üç milyona yakın mermi kullanılmış ve 734.000 silah ele geçirilmiştir.²⁵⁶

Bütün bunlar 1980 müdahalesi öncesinde yaşanan şiddet ve terör olaylarını ve toplumda bu durumdan kaynaklanan güvensizliği, huzursuzluğu gidermeye yönelik önlemlerdir. Müdahale sonrası dönemde terör ve şiddet olaylarına karşı alınan tutuklama, hapis cezaları gibi kararlarla toplumda müdahale öncesi döneme (1977- 1980) göre belirli bir güven ortamının oluşturulmaya çalışıldığı söylenebilir.

²⁵³ Yankı Dergisi, 1 – 15 Eylül 2004, Sayı: 1022, s. 17.

²⁵⁴ www.belgenet.com/12eylul/12eylidam.html.(23.03.2005)

²⁵⁵ Zürcher, age, s. 407.

²⁵⁶ Hale, age, s.214.

II.2.3.1. Kurucu Meclis'in Oluşturulması ve 1982 Anayasası'nın Hazırlanışı

MGK Genel Sekreteri Orgeneral Haydar Saltık 1 Kasım 1980 günü basın toplantısı düzenleyerek, demokrasiye geçiş programını genel hatları açıklamıştır. Buna göre ilk önce Kurucu Meclis'in teşkiline imkan verecek ön şartlar tamamlanacaktır. İkinci olarak, kurucu meclis hakkında kanun çıkartılacaktır. Üçüncü olarak, Kurucu Meclis'in oluşmasıyla birlikte yeni anayasa hazırlanacak ve halkoyuna sunulacaktır. Son olarak, yeni anayasa ve politik partiler kanuna uygun olarak kurulacak olan partilerin faaliyetleri başlatılacak ve bunun sonucunda yeni seçim kanunu uyarınca genel seçim yapılacaktır.²⁵⁷

Bu toplantıdan iki ay sonra bu programın takvimi açıklanmıştır. Buna göre, 1982 sonbaharında Anayasa için halkoylaması, 1983 sonbaharında da genel seçim yapılacaktır. MGK'nın ülkeyi yeniden yapılandırma düşüncesinde en önemli araç, yeni bir anayasa hazırlamaktır. Yeni anayasanın hazırlanmasına yönelik olarak öncelikle Kurucu Meclis Hakkında kanun çıkartılmıştır.²⁵⁸

29 Haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkındaki kanuna göre Kurucu Meclis, MGK ve Danışma Meclisi'nden (DM) oluşmaktadır. DM kanunda belirtilen usul ve şartlara göre her il valisinin tespit ve teklif ettiği adaylar arasından MGK tarafından seçilen 120 üye ve doğrudan MGK tarafından seçilen 40 üye olmak üzere 160 üyeden oluşmaktadır. DM üyeleri meclisteki çalışmalarında açıkladıkları görüşlerinden ve kullandıkları oylardan sorumlu değildir. Ayrıca DM üyeleri, DM üye tamsayısının salt çoğunluğu ile verilmiş karar olmadıkça, sanık olarak sorguya çekilemez, tutuklanamaz ve yargılanamazlar. Bunun istisnası ağır cezayı gerektiren suçüstü halidir. Kurucu Meclis kanunu ile DM üyeleri 1982 Anayasası'nın sağladığı milletvekili dokunulmazlığına sahip olmuşlardır.²⁵⁹

DM'nin oluşma biçimi ve yapısı, toplumun tüm katmanlarını temsil etmemektedir. DM üyelerinin, her hangi bir politik partiye üye olmamaları, bürokrat kökenli olmaları ve 160 üyeden üçü dışında tümünün üniversite mezunu olması gibi üç önemli ortak özelliği bulunmaktadır.²⁶⁰

²⁵⁷ Evren, age, s. 136,137

²⁵⁸ Akşin – v.d., age, s. 41.

²⁵⁹ Resmi Gazete, 29.06.1981, Sayı: 17386 (Mükerrer)

²⁶⁰ Gözübüyük, age, 2003 s. 144.

11.640 aday arasından seçilen 160 DM üyesi 15 Ekim 1981’de açıklanmıştır. Danışma Meclisi ilk toplantısını MGK ‘nın 10 Temmuz 1981 gün ve 53 sayılı bildirisine gereğince 23 Ekim 1981 günü yapmıştır.²⁶¹

DM başkanlığına Sadi Irmak seçilmiştir. Seçilen üyeler arasında %50’nin üzerinde devlet memurluğu yapmış olanlar vardır. 50 yaşını geçmiş olanlar % 70, asker kökenli olanların oranı ise %20’dir. MGK, 117 yasa öneri ve tasarısından 63’ünü DM’ye intikal ettirmiştir. DM, faaliyete başladıktan bir ay sonra Danışma Meclisi İçtüzüğü’nü yaparak, çalışmalarını bu metne göre yerine getirmiştir.²⁶²

Kurucu Meclis’in öncelikli görevi yeni Anayasa’yı ve Anayasa’nın halkoyuna sunulmuş kanunu hazırlamaktır. Kurucu Meclis daha sonra politik partiler kanunu ile seçim kanununu hazırlayacak ve TBMM kurulup fiilen göreve başlayana kadar yasama görevini yerine getirecektir.²⁶³

2485 sayılı yasaya göre, MGK üyelerinin, Bakanlar Kurulunun ve en az 10 DM üyesinin kanun teklif etme yetkisi bulunmaktadır. Hükümetten gönderilen kanun tasarıları ile üyelerin kanun teklifleri ilgili komisyonlarda görüşüldükten sonra genel kurulda karara bağlanacaktır. Genel kurulda aynen veya değiştirilerek kabul veya reddedilen kanun tasarı ve teklifleri MGK’ya gönderilir. MGK, DM’den gelen kanun tasarı ve tekliflerini aynen veya değiştirerek kabul veya reddedebilir. MGK tarafından kabul edilen metin Resmi Gazete’de yayımlanarak kanunlaşmaktadır.²⁶⁴

Kanunda belirtilen şekilde oluşturulan DM, görevine 23 Ekim 1981’de başlamıştır. DM anayasa taslağı hazırlamak için kendi üyeleri arasından 23 Aralık 1981’de 15 kişilik bir komisyon seçmiştir. Komisyon başkanlığına anayasa hukuku profesörü Orhan Aldıkaçtı getirilmiştir. Anayasa komisyonu kendi içindeki görev bölüşümünü yaptıktan sonra çeşitli kurum ve kuruluşlardan anayasa konusundaki görüşlerini almıştır. Raporlar halinde alınan bu görüşler anayasa taslağının oluşmasına yardımcı olmuştur. Anayasa komisyonu taslağı epey bir gecikmeden sonra 17 Temmuz 1982’de DM’ye sunmuştur.

²⁶¹ Resmi Gazete, 15. 10 1981, Sayı:17485 (Mükerrer)

²⁶² Akşin – v.d., age, s. 42,43

²⁶³ Resmi Gazete, 29.06.1981, Sayı: 17386 (Mükerrer)

²⁶⁴ Resmi Gazete, 29.06.1981, Sayı: 17386 (Mükerrer)

Anayasa taslağına eleştiriler önceleri basından gelmiş daha sonra DM genel kurulunda devam etmiştir. Tepkiler üzerine MGK 70 no'lu kararını yayımlayarak anayasa tartışmalarına yeni bir düzen vermiştir. Buna göre tartışmalar sadece anayasa taslağını geliştirmek maksadıyla yapılacaktır. Anayasa halkoylamasında halkı etkileyecek şekilde yapılacak yorumlara yasak getirilmiştir.²⁶⁵

DM'de, anayasa taslağı üzerindeki görüşmeler 4 Ağustos 1982'de başlamış, 23 Eylül 1982 de sona ermiştir. Bir ay süren görüşmelerin sonundaki yapılan oylamada 120 kabul, 7 red, 12 çekimser oyla taslak DM'de kabul edilmiştir. DM'de kabul edilen anayasa taslağı MGK'nın ilgili komisyonlarında görüşülerek önemli değişiklikler yapılmıştır. Anayasa tasarısı, MGK'da 18 Kasım 1982 gün ve 2709 sayılı kanun olarak kabul edilmiştir. Anayasa, resmi gazete'de yayımlandıktan sonra, halkoyuna sunulmadan önce, Devlet Başkanı tarafından yapılan konuşmalarla devlet adına resmen tanıtılmıştır.²⁶⁶

Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren, 1982 Anayasası'nı Devlet Adına Tanıtma Programına 24 Ekim 1982'de Radyo-Televizyon (RTV) konuşması ile başlamıştır. İl konuşmalarıyla süren tanıtma faaliyeti yine bir RTV konuşmasıyla sona ermiştir.

MGK Başkanı, tanıtma programı çerçevesinde 12 ili kapsayan yurt gezisine çıkmıştır. Evren, 12 ildeki konuşmalarının yanı sıra 29 Ekim 1982'de Cumhuriyet Bayramı törenleri sırasında Ankara Hipodromu'nda halka hitap etmiştir. Trabzon, Erzurum, Diyarbakır, Ankara, Kayseri, Adana, Antalya, İzmir, İzmit, İstanbul, Edirne, Eskişehir de toplantılar düzenlemiştir.

Anayasanın geçici bir maddesi ile anayasanın kabulü halinde MGK Başkanı'nın Cumhurbaşkanı olacağı düzenlenmiştir. 20 Ekim 1982 tarihli bir karar ile anayasanın geçici maddelerini ve MGK Başkanının “evet oyu” için yaptığı konuşmaların eleştirilmesi yasaklanmıştır. Ayrıca oy atmayanların sonraki beş yıl da oy atamayacaklarını içeren bir karar yayınlanmıştır. Bu önlemlerin sonucunda 7 Kasım 1982'de yapılan halkoyuna katılım % 91,3 olmuştur. Anayasa % 91,4'lük oy oranıyla kabul edilmiştir. 1982 Anayasası 9 Kasım 1982'de Resmi Gazete de yayımlanarak, geçici maddedeki kurallara göre yürürlüğe girmiştir.²⁶⁷

²⁶⁵ Akşin – v.d., age, s. 44.

²⁶⁶ Gözübüyük, age, 2003, s. 145

²⁶⁷ Zürcher, age, s. 410.

1983 seçimlerinden sonra, TBMM'nin 24 Kasım 1983'de toplanması ve Başkanlık Divanınının 6 Aralık 1983'de oluşmasıyla MGK dönemi sona ermiştir. Anayasanın geçici birinci maddesi gereğince, MGK Başkanı ve Devlet Başkanı, yedi yıllık bir süre için Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bununla birlikte MGK'da, altı yıllık bir süre için Cumhurbaşkanlığı Konseyi haline dönüşmüş ve üyeleri de Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyesi sıfatını kazanmışlardır. Altı yıllık sürenin sonunda Cumhurbaşkanlığı Konseyinin hukuki varlığı sona ermiştir.

II.2.3.2.1982 Anayasası'nın Temel Nitelikleri

1982 Anayasası da, her anayasa gibi hazırlandığı dönemin izlerini taşımaktadır. 1982 Anayasası da, 1980 öncesi dönemde karşılaşılan sorunların etkisiyle ile hazırlanmıştır. Ülkeyi içinde bulunduğu sorunlu ortama getiren nedenler arasında, 1961 Anayasası'nın çok önemli bir payı olduğu görüşü benimsenmiştir. Dolayısıyla 1981 Anayasası da 1961 Anayasası'nın hazırlanmasında olduğu gibi, ülkenin karşılaştığı toplumsal, ekonomik, politik sorunların giderilmesi için yapılmış olan bir tepki anayasasıdır.²⁶⁸

1981 Anayasasının hazırlanışında, çerçeve anayasa yerine, düzenleyici anayasa yöntemi tercih edilmiştir. Genel ilkeleri belirlemekle yetinmemiş ayrıntısına kadar düzenlenmiştir. Düzenleyici anayasalar kısa bir süre sonra toplumdaki politik gelişmenin gerisinde kalabilir. Değişen ihtiyaçlara göre yeni bir anayasanın yapılması gerekebilir. Politik istikrarı korumak için yapılan düzenleyici anayasalar sonradan anayasa tartışmalarının sürekli olarak yaşandığı daha istikrarsız politik ortama yol açabilir.²⁶⁹

1982 Anayasası, değiştirilmesi normal kanunlardan daha zor yöntemlere bağlı olan, katı, sert bir anayasadır. 1982 Anayasası'nda değiştirilmeyecek hükümler artırılmıştır. Cumhurbaşkanı, onaylamadığı değişiklikleri halkoyuna sunma yetkisi verilmektedir.²⁷⁰

1982 Anayasası politik sivilleşmede bir geçiş dönemi öngörmektedir. Bu geçiş dönemi, anayasanın altıncı kısmında yer alan geçici hükümlerinde düzenlenmiştir. 1961 Anayasası halkoyuna sunulurken kabul edilmesinden sonra, sivil politik hayata geçiş için başka koşullar aramamıştır. 1982 Anayasası'nın ara dönemi düzenleyen geçici maddelerine göre,

²⁶⁸ Gözübüyük, age, 2003, s. 147.

²⁶⁹ Karatepe, age, 255.

²⁷⁰ Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 2002, s. 59.

anayasanın halkoylamasıyla kabul edilmesiyle birlikte MGK Başkanı cumhurbaşkanı olacak ve yedi yıl için bu göreve seçilmiş sayılmakta, MGK üyeleri de, genel seçimin yapıldıktan sonra TBMM'nin toplanarak göreve başlamasından sonra altı yıl süreyle Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyesi olacaktır. TBMM başkanlık divanı kurulduktan sonra altı yıl süreyle Cumhurbaşkanı isterse anayasa değişikliklerini meclise geri gönderebilecektir. Ayrıca kapatılan politik partilerin yöneticileri ve parlamenterleri değişik sürelerle politik faaliyetlerden yasaklanmışlardır.²⁷¹

1982 Anayasası devlet yapısı içerisinde yürütme organını güçlendirmiştir. Anayasa yürütmenin güçlendirilmesini, bir yandan cumhurbaşkanının diğer yandan da Bakanlar Kurulu içindeki Başbakanın yetkileri artırılarak sağlamıştır. 1961 Anayasası geleneksel yasama üstünlüğüne bağlılık göstermiş, yürütme organına da kuşkulu bakmıştır. Bu durum 1980 müdahalesini gerçekleştirenler tarafından devleti zayıflattığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Bu zaafın giderilmesi için, 1982 Anayasasında yürütme 1961 anayasasında olduğu gibi sadece görev değil, aynı zamanda yetki olarak düzenlenmiştir.²⁷²

1982 Anayasası'nda yargı gücü ve denetimi yürütme karşısında gerilemiştir. Buna göre yürütmenin başı olan cumhurbaşkanına yüksek yargıçları atama yetkisi verilmiştir. Yargıçların özlük işlerine bakan Yüksek Hakimler Kurulu yerine Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu oluşturulmuş, Adalet Bakanı başkanı, Adalet Bakanlığı müsteşarı da kurulun doğal üyesi olmuştur. Anayasa yargısının kapsamı da daraltılmıştır. Anayasa Mahkemesi'nin denetleyebileceği işlemler sınırlanmış ve olağanüstü hal kanun hükmünde kararname ile MGK dönemi yasa ve KHK denetim dışı bırakılmıştır. Anayasa değişiklikleri de ancak şekil bakımından denetlenebilmektedir. Kanun, KHK, Meclis İçtüzüğü'nün şekil ve esas denetimi ile anayasa değişikliklerinin şekil denetimi için iptal davası açma hakkı Cumhurbaşkanı, İktidar ve ana muhalefet partisi ile meclis üye tamsayısının en az beşte birine tanınmıştır.²⁷³

1982 Anayasasıyla merkeziyetçiliğin artırılması ve cumhurbaşkanının güçlendirilmesi yürütmenin iç yapısında yapılan iki önemli değişiklik olmuştur. İdare içindeki özerk kurumlar tasfiye edilerek merkezileşme sağlanmıştır. Özerk kurumlar hakkında devlet içinde devlet olduğu anlayışının geçerli olduğu bu dönemde anayasayla özerklikler esaslı bir şekilde

²⁷¹ Karatepe, age, s. 256.

²⁷² Karatepe, age, s. 257.

²⁷³ Akşin – v.d., age, s. 47.

sınırlandırılmıştır. Bir diğer önemli değişiklik ise Cumhurbaşkanı'nın güçlendirilerek 1961 Anayasası'na göre daha aktif bir statü verilmesidir. Bu anlayışın temelinde 1961 Anayasası'nın Cumhurbaşkanı'na bunalım dönemlerinde daha aktif bir görev vermemesi yatmaktadır. 1961 Anayasası'nda seçimin yenilenmesi için Cumhurbaşkanı'na kullanılması hemen hemen imkansız olan yetkiler, 1982 Anayasası'nda daha kullanılabilir duruma gelmiştir.²⁷⁴

1982 Anayasası, daha az katılımcı bir demokrasi modelini tercih etmiştir. 1982 Anayasası, belli bir ölçüde depolitizasyonu amaçlamıştır. Politik partilerin, gençlik kolu ve benzeri yan kuruluşlar kurmaları yasaklanmıştır. Bununla birlikte politik partilerin dernekler, sendikalar, vakıflar, kooperatifler ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve bunların üst kuruluşları ile politik ilişki ve içinde bulunmaları da yasaklanmıştır. Aynı şekilde derneklerin, meslek kuruluşların politik faaliyette bulunmaları da yasaklanmıştır. Tüm bu yasaklar 23 Temmuz 1995 tarih ve 4121 sayılı kanunla yapılan değişiklikle yürürlükten kaldırılmıştır.²⁷⁵

1982 Anayasası daha az özgürlüktür. 1982 Anayasasını yapanlara göre, 1961 Anayasası, otorite – hürriyet dengesini otorite aleyhine bozarak devleti güçsüz bırakmıştır. Toplumun ve milletin yararlarını kişilerin yararının önüne alan bu anlayış 1982 Anayasası'nı yaparken hak ve hürriyetlerle devlet otoritesi arasındaki dengeyi, devlet otoritesi lehine değiştirmiştir.²⁷⁶

1982 Anayasası politik sistemde ortaya çıkan tikanıkları giderici çözüm yolları düzenlemiştir. Bunun için anayasa cumhurbaşkanına belli şartlar altında TBMM seçimlerini yenileme yetkisini vermektedir. Böylelikle belli bir süre içinde hükümetin kurulamamış olmasından kaynaklanan krizlerin önüne geçilmek istenmektedir. 1982 Anayasası Cumhurbaşkanının seçim usulünü tikanıklığı önleyici bir şekilde belirlemiştir. Buna göre cumhurbaşkanlığı seçiminde dördüncü turda adaylardan biri üye tam sayısının salt çoğunluğunu alamaması durumunda TBMM seçimleri yenilenecektir. Aynı zaman da yeni anayasa TBMM başkanlığı seçimindeki tikanıkları da çözen bir düzenlemeye gitmektedir. Buna göre TBMM başkanlığı seçiminde salt çoğunluktan vazgeçerek son turda basit

²⁷⁴ Akşin – v.d., age, s. 48

²⁷⁵ Gözler, age, s. 51.

²⁷⁶ Karatepe, age, s. 257

çoğunluğu elde eden aday başkan olacaktır. 1982 Anayasası cumhuriyet senatosunu kaldırarak tek meclisli bir parlamentoya tekrar dönmektedir. Bununla birlikte kanun çıkarma süreci kısıtlanmıştır. Yeni anayasa göre toplantı yeter sayısı üye tamsayısının üçte biri, karar yeter sayısı da üye tamsayısının dörde birinin bir fazlasından az olamaz şeklinde düzenlenmiştir. Böylelikle meclisin çalışması kolaylaştırılmıştır. Nihayet, politik partilerin mecliste grup kurlmaları için gerekli milletvekili sayısını 10'dan 20'ye çıkararak, grupların meclis çalışmalarını engelleyici şekilde kullanma olasılığını azaltmaktadır. 1982 Anayasası bütün bu düzenlemelerle, parlamenter sistemin önündeki tikanıkları önlemeyi, meclisin karar vermesini ve çalışmalarını kolaylaştırmayı amaçlamaktadır. Bu durum rasyonelleştirilmiş parlamentarizm olarak adlandırılmaktadır.²⁷⁷

Türk Anayasalarına Başlangıç kısmı eklemeyi 1961 Anayasası başlatmış 1982 Anayasası da bunu devam ettirmiştir. Askeri müdahalenin nedenlerini belirtmek ve anayasaya egemen olan ilkeleri, anayasa yapıcının temel görüşüne açıklık getirmek amacıyla böyle bir yöneme başvurulmaktadır.²⁷⁸

1982 Anayasası'nın ilk haline göre, devlet üstün ve kutsal olarak belirtilmiştir. Anayasa da 23 Temmuz 1995'de yapılan değişiklikle kutsallık ifadesi yücelik ifadesiyle değiştirilmiştir. Anayasaya göre, milletin bölünmez bütünlüğü kişilerin özgürlüklerinin üstünde yer alan temel politik değerdir ve hiçbir faaliyet bu temel değer karşısında koruma görmemektedir. Bu anlayış ülkenin ve milletin bölünmezliğini, merkeziyetçi bir şekilde vurgulamaktadır.²⁷⁹

1982 Anayasası'nın başlangıcına göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkeleri arasında Atatürk Milliyetçiliği de yer almaktadır. Milliyetçilik ilk kez 1924 Anayasasında yer almaktadır. 1961 Anayasası Türk milliyetçiliği ifadesini kullanırken 1982 Anayasası Atatürk milliyetçiliğine yer vermiştir. Atatürk milliyetçiliği, 1961 Anayasası'nda belirtilen şekliyle ırkçılığı reddeden, insancıl, barışçıl, birleştirici, bütünleştirici bir milliyetçiliktir. 1982 Anayasası egemenliği millete vererek milli devlet ilkesini kabul etmiş ve ülkede tek milletin varlığını, ülkenin ve milletin bölünmez bütünlüğü kabul etmiştir.

²⁷⁷ Özbudun, age, s. 62 - 65

²⁷⁸ Gözübüyük, age, 2003, s. 147.

²⁷⁹ Erdoğan, age, 2003, s. 133

1982 Anayasası'nın ikinci maddesine göre, Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen ilkelere dayanan, demokratik, laik, sosyal, hukuk devleti olduğu belirtilmektedir.

Cumhuriyetin temel nitelikleri arasında yer alan demokratik devlet ilkesi; politik çoğulculuk, özgür ve düzenli seçimler, seçilmişlerin üstünlüğü ve çoğunluğun yönetimi olarak düzenlemiştir. Anayasa ayrıca demokratik devlet ilkesi çerçevesinde seçimlerde çoğunluğun oyunu alarak iktidara gelenlere karşı sayısal olarak yeterli oy alamayan azınlığın haklarını da düzenlemiştir.

1982 Anayasası egemenliğin millette olduğunu belirtmiş ve 1961 Anayasasında olduğu gibi egemenliğin anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar tarafından kullanılacağını düzenlemiştir. Buna karşılık 1982 Anayasası 1961 Anayasası'nda farklı olarak TBMM'yi tamamen seçilmiş üyelerden oluşturarak hukuk açısından temsil niteliği tam olan bir organ haline getirmiştir.²⁸⁰

1982 Anayasası, herkese insan onuruna yaraşan asgari bir yaşam hakkı sunmak için; çalışma, adil ücret, sosyal güvenlik, konut, sağlık ve eğitim hakkı tanımaktadır. Anayasa ayrıca sosyal devlet ilkesi gereği, gelir ve servet farklılıklarını azaltmak amacıyla; toprak reformu, devletleştirme, planlama ve mali gücüne göre vergi ilkesi gibi düzenlemelere yer vermektedir.

Cumhuriyetin temel niteliklerinden olan hukuk devleti ilkesi gereği, yasama, yürütme ve yargı organları hukuka bağlıdır. Kanuni hakim güvencesi ve yargıç bağımsızlığı hukuk devleti gereği anayasada düzenlenmiştir.

1982 Anayasasına göre herkesin kişiliğine bağlı, dokunulmaz, vazgeçilmez ve devredilmez temel hak ve özgürlükleri vardır. Temel hak ve özgürlükler, özlerine dokunulmaksızın anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen esaslara bağlı olarak sadece kanunla sınırlandırılabilir. Bu sınırlamalar, anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik, laik cumhuriyet ilkelerine ve ölçülülük esaslarına uygun olmalıdır. Böylelikle anayasanın ilk

²⁸⁰ Gözübüyük, age, 2003, s. 151,152

halinde yer alan genel sınırlama sebepleri kaldırılarak temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasındaki geniş nedenler alanı daraltılmış böylece temel hak ve özgürlüklerin kullanılmasında daha özgürlükçü bir düzenlemeye gidilmiştir.²⁸¹

Anayasa temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmayacağını ve savaş, seferberlik, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde, milletlerarası hükümlerden doğan yükümlülükleri ihlal edilmemek kaydıyla durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin durdurulabileceğini düzenlemiştir. Böyle bir durumda bile anayasa, kişinin yaşama hakkına, maddi ve manevi varlığının bütünlüğüne dokunulamayacağını, kimsenin din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamayacağını ve bunlardan dolayı suçlanamayacağını, düzenlemektedir.

1982 Anayasası'nın ilk şekline göre yasama organı 400 milletvekilinden oluşmaktadır. Bu sayı 1987 değişikliği ile 450, 1995 değişikliğiyle 550 olmuştur. Otuz yaşını dolduran her Türk milletvekili olabilir. Milletvekillerinin yasama sorumsuzluğu ve dokunulmazlığı bulunmaktadır. Seçimler beş yılda bir yapılır fakat anayasada belirtilen şartlar oluştuğunda cumhurbaşkanı tarafından meclis seçimleri yinelenmektedir. Seçimler serbest, genel oy, eşit oy, gizli oy ilkesi, tek dereceli ve açık sayım sistemine göre yapılmaktadır.

TBMM'nin; kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak, bakanlar kurulu ve bakanları denetlemek, cumhurbaşkanını seçmek, anayasayı değiştirmek, bakanlar kuruluna belli konularda KHK çıkarma yetkisi vermek, KHK onaylamak, olağanüstü hal ilan kararını onaylamak ve süresini her defasında dört ayı geçmemek üzere uzatmak, olağanüstü ve sıkıyönetim hallerinde çıkartılan KHK onaylamak, bütçe ve kesin hesap kanun tasarılarını görüşerek kabul etmek, para basılmasına vermek, savaş ilanına karar vermek, milletlerarası anlaşmalarına onaylanmasını uygun olmak, genel ve özel af ilanına karar vermek, ölüm cezalarının yerine getirilmesine karar verme görev ve yetkileri bulunmaktadır.

TBMM, soru, gensoru, genel görüşme, meclis araştırması ve meclis soruşturması yöntemiyle hükümeti denetlemektedir. Soru, genel görüşme ve meclis araştırması hükümetin düşürülmesine yol açmamaktadır. Meclis soruşturması başbakan ve bakanların cezai

²⁸¹ Maddenin ilk şekline göre; temel hak ve özgürlükler devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, milli egemenliğin, milli güvenliğin, kamu düzenini, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacıyla ve ayrına anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen özel sebeplerle, anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak sınırlanabilir.

sorumluluklarıyla ilgilidir. Bu nedenle, TBMM'nin hükümeti politik bakımdan denetlemesi sadece gensoru yöntemiyle gerçekleşmektedir.

Yürütme organı tarafsız ve sorumsuz cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulundan oluşmaktadır. Cumhurbaşkanı yürütmenin sorumsuz kanadını temsil etmektedir. Cumhurbaşkanının; devleti temsil etme, TBMM'de açılış konuşmasını yapmak, TBMM'yi gerektiğinde toplantıya çağırarak, kanunları yayımlamak, kanunları tekrar görüşmek üzere TBMM'ye geri göndermek, anayasa değişikliklerine ilişkin kanunları halkoyuna sunmak, anayasa mahkemesine iptal davası açmak, başbakanı atamak ve başbakanının teklifi üzerine bakanları atamak, yabancı devletlere devlet temsilcilerini göndermek, milletlerarası antlaşmayı onaylamak, TSK'nın başkomutanlığını temsil etmek ve kullanılmasına karar vermek, Genelkurmay başkanını atamak, kararnameleri imzalamak, belli sebeplerden kaynaklanan özel af'a karar verme, Devlet Denetleme Kurulu'nun üyelerini atamak, YÖK üyelerini ve üniversite rektörlerini seçmek ve Anayasa mahkemesi, Danıştay, Askeri Yüksek İdaresi Mahkemesi, Askeri Yargıtay mahkemesi üyelerini, Yargıtay başsavcısını, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyelerini seçme görev ve yetkileri bulunmaktadır. Cumhurbaşkanının bütün bu yetkilerine karşılık hukuki, cezai ve politik sorumluluğu bulunmamaktadır. 1982 Anayasası'na göre cumhurbaşkanının sadece vatana ihanetten dolayı sorumluluğu bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı yedi yıllığına seçilmekte ve iki defa seçilmesi mümkün değildir.

Bakanlar kurulu ülkenin genel politikasından sorumludur. Bakanlar Kurulu; KHK, tüzük çıkarmak, kanun tasarısını hazırlamak, bütçe ve kesin hesap kanun tasarılarını hazırlamak, olağanüstü hal ve sıkıyönetim ilan etmek, milli güvenliği sağlamak, Genelkurmay başkanını seçmek görev ve yetkileri bulunmaktadır. Bakanlar kurulunun parlamentoya karşı politik sorumluluğu bulunmaktadır. 1982 Anayasası bakanlar kurulunun kolektif sorumluluğunu kabul etmektedir. Bakanlar kurulunun kolektif sorumluluğu güven oylamasıyla gerçekleştirilmektedir. Bununla birlikte bakanlar kurulunun cezai sorumluluğu da bulunmaktadır. Bakanlar aynı zamanda başbakana karşı da sorumludur.

1982 Anayasasına göre yargı yetkisi bağımsız mahkemelere aittir. Anayasayla yargıç teminatı ve mahkemelerin bağımsızlığı kabul edilmektedir. 1982 Anayasası da 1961 Anayasasında olduğu gibi, kanunların, khk ve meclis içtüzüğünün şekil ve esas yönünden

anayasa değişikliklerinin ise Şekil bakımından denetimi için anayasa mahkemesini kurmaktadır. Anayasa mahkemesinin kararları kesindir ve bağlayıcıdır.

II.2.3.3. Politik Partilerin Kurulması

Milli Güvenlik Konseyi, 2 Haziran 1981'de, 11 Eylül 1980 tarihinde, parlamento yesi bulunan politik parti mensupları ile her kademedede politik parti yöneticisi ve mensuplarının Türkiye'nin geçmiş veya gelecek politik veya hukuki yapısıyla ilgili olarak kendi anlayışları doğrultusunda sözlü veya yazılı beyanda bulunmaları veya makale yazmaları ve bu amaçlarla toplantı yapmalarını yasaklamıştır.

Yeni anayasa Kasım 1982'de yürürlüğe girmiştir. 12 Eylül 1980'de MGK'ca geçici olarak faaliyetleri askıya alınan politik partiler daha sonra 16 Ekim 1981'de tamamen kapatılmış, 1982 Anayasası'nın kabulünden altı aya yakın bir zaman geçtikten sonra 24 Nisan 1983 tarihli Resmi Gazete'de, politik partilerin kuruluşuna izin veren karar yayınlanmıştır. Bununla birlikte MGK politik faaliyetleri serbest bırakan 76 sayılı kararını almıştır.²⁸²

24 Nisan 1983 tarihli yeni politik partiler kanunu, partilerin kurulmasına olanak vermesine karşılık politik faaliyetlerle ilgili bazı yasaklarda getirmiştir. Buna göre, feshedilen parti mensupları eski partilerini ya da kendilerini savunmaları, yeni partiler feshedilmif partileri suçlayıcı, övücü ya da savunucu beyanda bulunmaları ve MGK'nın, cumhurbaşkanının, sıkıyönetim komutanlarının faaliyetlerinin eleştirilmesi yasaklanmıştır.²⁸³

16 Mayıs 1983 tarihinde, Turgut Sunalp tarafından, Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) kurulmuştur. Askeri yönetim seçimlere meşruluk kazandırmak amacıyla MDP'ye karşılık sol bir parti kurulmasına izin vermiştir. İsmet İnönü ve Cemal Grsel'in özel kalem müdürlüğünü yapmış sivil st düzey devlet görevlisi Necdet Calp, 20 Mayıs 1983 tarihinde Evren ve Ulusu ile görüşerek *Halk Partisi*'ni (HP) kurmuştur. Milli Güvenlik Konseyi HP'nin yedi üyesini veto etmiştir. Daha sonra hazırlanan listede de 89 kişinin adaylığı veto edilmiştir. Hazırlanan yeni milletvekilliği aday listesinden 11 isim daha onaylanmamıştır.

²⁸² Hulusi Turgut, **12 Eylül Partileri**, 2. Baskı, İstanbul, ABC Yayınları, 1986, s. 55.

²⁸³ Akşin – v.d., age, s. 55

Ayrıca Yüksek seçim Kurulu da 2 adayı eski mahkumiyetleri dolayısıyla listeden çıkartmış ve parti 1983 genel seçimine 13 eksik ile katılabılmıştır.²⁸⁴

6 Haziran 1983'de orta düzey CHP'li bürokrat – politikacılardan oluşan Sosyal Demokrasi Partisi, (SODEP) Boğaziçi Üniversitesi'nde fizik profesörü olan Erdal İnönü'nün liderliğinde kurulmuştur. 12 Eylül darbesinin meşruluğunu kabul eden SODEP'e. eski CHP'liler hakim olmuştur. Calp, birleşme önerisinde bulduysa da bu öneri SODEP tarafından kabul edilmemiştir. SODEP' in kurucu üyelerinden, başta Erdal İnönü olmak üzere 21 üyesi, aşırı sol grupların partiye girmesi neden gösterilerek MGK tarafından veto edilmiştir. Bunun üzerine yeni kurucular listesi MGK' ya sunulmuş bu listeden de 13 kurucu üye veto edilmiştir. Bunun üzerine yeni isimler verilmiştir. SODEP, 25 Ağustos 1983 tarihine iki eksik ile, 28 vetosuz kurucu üyeye ulaşmıştır. Fakat parti kurmak için gerekli olan 30 kurucu üyeye ulaşamayan SODEP, 6 Kasım seçimlerine girememiştir.²⁸⁵

20 Mayıs 1983 Cuma günü, Anavatan Partisi, Halkçı Parti, Büyük Türkiye Partisi kurulmuştur. 20 Mayıs 1983 tarihinde, *Büyük Türkiye Partisi*'ni (BTP) kurmuştur. Partinin kurucu listesinde Mehmet Gölhan, Vehbi Parlar, Fuat Yılmaz gibi isimler yer almaktadır. Partinin örgütlenmesinde Hüsametdin Cindoruk ve İhsan Sabri Çağlayangil etkili olmuştur. Partiye daha sonra birçok eski AP'li katılmıştır. Bu katılımlar partinin 31 Mayıs 1983 günü, MGK'nın 79 sayılı Bildirisiyle kapatılmasında etkili olmuştur. Böylece parti politikada sadece 11 gün faaliyette bulunabilmiştir. Aynı karar ile aralarında Deniz Baykal, Hüsametdin Cindoruk, Saadettin Bilgiç ve Süleyman Demirel'in de yer aldığı politikacılar Çanakkale'de eski askeri kampta gözlem altına alındılar ve burada 30 Eylül 1983 tarihine kadar tutuklu kaldılar.²⁸⁶

Doğru Yol Partisi 23 Haziran 1983 tarihinde Ahmet Nusret Tuna başkanlığında, 34 kurucu üye tarafından kurulmuştur. Ancak bu otuz dört kişiden otuzu 7 Temmuz 1983 tarihli MGK kararı ile veto edilmiştir. 11 Temmuz 1983 tarihinde yeni bir liste hazırlanmıştır. 20 Temmuz 1983 MGK'nın 104. nolu kararı ile yeni listeden de 15 kişi veto edilmiştir. Üçüncü

²⁸⁴ Turgut, Hulusi, age, s. 219.

²⁸⁵ Turgut, Hulusi, age, s. 211.

²⁸⁶ Turgut, Hulusi, age, s. 244.

kez bir liste hazırlandıysa da parti kurma için gerekli olan üye sayısına ulaşamayan DYP seçimlere girememiştir. Kapatılan BTP üyeleri de DYP'ye katılmıştır.²⁸⁷

1982 Temmuz ayında kabineden istifa eden Turgut Özal, parti kurma faaliyetlerine başlamıştır. Bunun için ilk olarak yakın arkadaşlarıyla fikir alışverişinde bulunan Özal daha sonra da Evren ile kuracağı parti için görüşmüştür.

20 Mayıs 1983 tarihinde Turgut Özal, Anavatan Partisi'ni (ANAP) kurmuştur. Partinin 37 kişilik kurucuları arasında, Hüsni Doğan, Vehbi Dinçerler, Adnan Kahveci, Veysel Atasoy ve Halil Şıvgın gibi isimler yer almaktadır. Kuruculardan yedisi veto edilmiş olmasına rağmen, 30 kişilik kurucu üye sağlandığından parti genel seçime girebilmiştir.

Parti kurmak isteyen en az 30 üye, kanunun aradığı şartlara sahip olsa bile MGK'nın onayı olmadan kuruculuk sıfatı kazanamamaktadır. Daha sonra milletvekillerinin kesin adaylıkları için yine Konsey'in onayı gerekmektedir

MGK, 26. 7. 1983 tarih ve 99 sayılı kararıyla, en az 30 kurucusu bulunmayan partinin seçimlere giremeyeceğini düzenlemiştir. MGK 118 sayılı kararıyla, Evren'in ve MGK üyelerinin faaliyetleri, gezi ve konuşmalarını seçim yasakları dışında bırakmıştır. 21 Eylül 1983 tarihinde MGK, 475 bağımsız, 89 Halkçı Parti, 81 ANAP, 74'ü MDP' den olmak üzere 719 milletvekili adayını veto edilmiştir. Veto edilenler arasında 5 Danışma Meclisi üyesi ve 101 eski parlamenter de bulunmaktadır. Bunun nedeni, askeri yönetimin güvenmediği adayların parlamentoya girişini engellemek ve partiler arasında ayırım yapılmadığını göstermektir. MGK 155 sayılı kararıyla veto edilen üyelerin yerine yeni aday gösterebilme hakkını sağlamıştır.²⁸⁸

Bu koşullar altında seçim kampanyası sönük başlamıştır. Seçim kampanyalarında televizyon oldukça etkili propaganda aracı olmuştur. MDP lideri Turgut Sunalp sert üslubu ve sadece teröre karşı önlemleri belirtmiştir. Özal'ın ekonomi için liberal politikaları İle Necdet Calp'ın Halkçı Partisi'nin sosyal adalet ve kamu sektörünün daha da güçlendirilmesi hususundaki görüşleri halk tarafından olumlu karşılanmıştır.²⁸⁹

²⁸⁷ Turgut, age, s. 327.

²⁸⁸ Akşin – v.d., age, s. 58, 59

²⁸⁹ Hale, age, s. 228.

Bu dönem içerisinde on beş parti kurulmuş ancak 12'si kurucular listesinde yapılan bazı değişikliklerden sonra bile, MGK tarafından kabul edilmemiştir. MGK tarafından 24 Ağustos 1983 tarihine kadar, MDP, ANAP ve HP onay almıştır. Yüksek Seçim Kurulu 25 Ağustos 1983 tarihinde 265 sayılı kararı ile 6 Kasım 1983 seçimlerine MDP, ANAP ve HP katılacağını duyurmuştur.²⁹⁰

Seçimlerden iki gün önce Kenan Evren yaptığı TV konuşmasında, MGK'nın isabetli kararlar alarak ülkeye huzur getirme yönünde önemli adımlar attığını ve bu huzurun bozulmaması için halkın eski günleri yeniden yaşatacak kişileri görevlendirmemesi için çok önemli bir görev üstlendiğini belirtmiştir.

6 Kasım 1983 genel seçimi, 10.6.1983 tarihli ve 2839 no'lu Milletvekili Seçimi Kanununa göre yapılmıştır. Buna göre nisbi temsil seçim sisteminin uygulandığı genel seçimde, biri seçime girilen bölgede verilen oyların çıkacak milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilen bölge barajı (seçim çevre), diğeri de % 10 ülke barajı olan iki türlü seçim barajı uygulanmıştır.²⁹¹

Katılım oranının % 92 olduğu 6 Kasım 1983 genel seçiminde, oyların % 45.2'sini alan ANAP, 212 milletvekilliği kazanarak tek başına iktidar olmuştur. Bu oy oranıyla ANAP Türkiye tarihinde Demokrat Parti'nin ilk iktidarında aldığı oy oranından sonra en yüksek oranı elde ederek tek başına iktidar olmuştur. Halkçı Parti % 30.5 oy oranıyla 117 milletvekilliği elde ederek ikinci, MDP ise % 23.3 oy oranı karşılığında 71 milletvekilliği elde ederek üçüncü parti olmuştur.²⁹²

Yeni meclis 24 Kasım 1983 tarihinde toplanmıştır. Askeri rejim 6 Aralık 1983 tarihinde resmen sona ermiştir. Turgut Özal, 21 kabine üyesi ile birlikte 13 Aralık tarihinde Başbakanlığa atandı ve yaklaşık üç yıl sonra (1980 – 1983) Türkiye'de tekrar sivil yönetime dönülmüştür.

²⁹⁰ Zürcher, age, s. 410

²⁹¹ Akşin – v.d., age, s. 60.

²⁹² Hale, age, s. 229.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: 1960 VE 1980 ASKERİ MÜDAHALELERİNİN POLİTİKAYA DOLAYLI VE DOĞRUDAN ETKİLERİ

III.1. 1960 Askeri Müdahalesinin Politika Dolaylı Etkisi

27 Mayıs 1960 Müdahalesiyle ilk kez silahlı kuvvetler politikaya doğrudan müdahalede bulunmuştur. Silahlı kuvvetler müdahaleden sonra devlet yönetiminde yeni oluşumlara yönelmiştir. 1961 Anayasası ve kanunlarla gerçekleştirilen bu yenilikler içerisinde politikaya ait olan bölüm, oldukça önem taşımaktadır. Politik katılımı, örgütlenmeyi, politik partileri yeniden şekillendirmeye çalışmıştır. Silahlı kuvvetlerin politik hayatı yeniden şekillendirmeye çalışan bu düzenlemelerinin dışında, müdahale sonrasında yargının ve sivil iradenin denetiminden oluşan sivil denetimden kendisini uzak tutmak için yaptığı değişiklikler de politikayı oldukça etkilemiştir. Böylece politik iktidar, yapılan tüm bu uygulamaların sahiplerine karşı gerek yargı yolunu açacak yasal düzenlemeler yapamamakta, gerekse de kendisi bir sorumluluk işletmemektedir. Sivil yönetimin uygulamalarına karşı yapılan müdahaleler politik iktidarı etkileme kabiliyeti dolayısıyla sivil toplumu da etkilemektedir. 1960 müdahalesinden sonra ön plana çıkan sivil toplum kuruluşları 1980 müdahalesinden sonra ise sınırlandırılmıştır. Müdahalelerin silahlı kuvvetlerin sivil denetimine ve sivil topluma etkilerinin bilinmesi onun politikaya doğrudan olmayan etkilerinin bilinmesine ve böylece daha iyi anlaşılması için gerekli olmaktadır.

III.1.1. Silahlı Kuvvetlerin Sivil Denetimine Etkisi

Askeri müdahaleyi gerçekleştirenlerin öncelikli amaçlarından biri, kurum olarak silahlı kuvvetleri sivil denetimden mümkün olduğu kadar uzaklaştırmaktır. Gelişmiş toplumlarda silahlı kuvvetlerin politik iktidara bağlılığını sağlayan en önemli öge, sivil denetimdir. Sivil denetim, silahlı kuvvetlerle sivil iktidar arasındaki ilişkiyi kuran en önemli öge durumundadır. Sivil denetimin başarıya ulaşmasıyla, silahlı kuvvetlerin politik etkisi azalmaktadır.

Sivil denetimin öznel ve nesnel olmak üzere iki türü bulunmaktadır. Öznel sivil denetim, sivil otoritenin son derece güçlü duruma gelmesini ifade etmektedir. Öznel sivil denetim, anayasal yöntemlerden yararlanılarak kurumlar tarafından gerçekleştirilir. İkinci tür sivil denetim ise, nesnel sivil denetimdir. Nesnel sivil denetim, askerlik mesleğinin gelişmesiyle gerçekleşmektedir. Silahlı kuvvetler ile sivil gruplar arasındaki yetki bölümü,

subaylar arasındaki mesleksi eğitim davranışlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Nesnel sivil denetim öznel sivil denetimin tersidir. Öznel sivil denetimin başarılı olması, silahlı kuvvetlerin sivilleşmesinin sonu olup, devletin aracı durumuna gelmektedir. Nesnel sivil denetimin karşı tezi, silahlı kuvvetlerin politikleşmesidir. Politikleşme anayasal ya da kurumsal biçimde olabilmektedir. Askerlik mesleğinin özerkleşmesi nesnel sivil denetimin kurulmasıyla mümkün olabilmektedir. Nesnel sivil denetimle silahlı kuvvetler, meslekleşebilir ve politik yönden tarafsız duruma getirebilmektedir.²⁹³

Türkiye askeri müdahalelerle karşılaşan bir ülke olduğundan, nesnel sivil denetim başarılı olmamakta ve sivil politik iktidarın silahlı kuvvetler üzerinde denetleme yetkisi engellemektedir. Türkiye’de askeri müdahaleler sonucunda silahlı kuvvetlerin politik iktidarı denetlediği tersi bir durum yaşanmaktadır. Silahlı Kuvvetler politik iktidarın denetiminde olmamak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Silahlı kuvvetlerin bu yöndeki girişimlerinden en önemlisi Milli Güvenlik Kurulu’nu oluşturmak olmuştur.

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesiyle, Milli Güvenlik Kurulu oluşturularak silahlı kuvvetlerin politik iktidarı denetlemesi mümkün kılınmaktadır. MGK’nın kurulmasıyla ayrıca silahlı kuvvetlerin politikada etkin olma dönemi de başlamıştır. MGK, milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonunda yardımcılık etmek üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu’na bildirmekle görevlendirilmiştir. Bu madde 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askeri müdahalelerinden sonra daha da güçlendirilmiştir. Bu maddenin yanı sıra Türk Silahlı Kuvvetler Birliği kurularak silahlı kuvvetlerin politik belli dönemlerde iktidarı kontrol etmesi sağlamıştır.²⁹⁴

1961 Anayasası’nın geçici 4. maddesi, 27 Mayıs 1960 tarihinden itibaren kurucu meclisin toplandığı 6 Ocak 1961 tarihine kadar yasama yetkisini ve yürütme görevini Türk Milleti adına kullanmış bulunan MBK’nın ve hükümetlerin karar ile tasarruflarından ve bunların idarece veya yetkili kılınan organ ve mercilerce uygulanmasından dolayı karar alanlar, tasarrufta bulunanlar ve uygulayanlar hakkında cezai veya mali veya hukuki sorumluluk iddiası ileri sürülemeyeceği ve bu amaçla herhangi bir yargı merciine başvurulamayacağını

²⁹³ Ertunç, age, ss. 398, 399.

²⁹⁴ Çavdar, age, s. 109.

düzenlemiştir. Böylece, MBK'ya iktidarda bulunduğu dönemde almış olduğu kararlardan dolayı bir tür dokunulmazlık güvencesi sağlanmıştır.²⁹⁵

Anayasanın geçici 4. maddesinin diğer bir fıkrası da, 27 Mayıs hareketinden 6 Ocak 1961 tarihine kadar çıkarılan kanunlar hakkında anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesinde iptal davası açılmayacağı gibi itiraz yoluyla olsa dahi mahkemelerde anayasaya aykırılığın ileri sürülemeyeceğini düzenlemektedir. Böylelikle, MBK döneminde çıkartılan kanunların yürürlükte bulunan öteki hukuk kuralları karşısında ayrıcalıklı kılınmış olmaktadır. Bu durum hukuk devleti, anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı ilkeleriyle bağdaşmamaktadır.

1402 sayılı sıkıyönetim kanunu ile, sıkıyönetim ilan edilen yerlerde genel güvenlik ve huzurun sağlanmasına ilişkin kolluk kuvvetlerine ait görev ve yetkilerin sıkıyönetim komutanlığına geçtiği; sıkıyönetim komutanının, sıkıyönetim bölgesinde genel güvenliği, huzuru ve kamu düzenini korumak ve sağlamak amacıyla bir kısım temel hak ve özgürlüklerin kullanımının kısıtlanmasını veya tamamen durdurulmasını da içeren kararlar alabilmesini ve bu kararlardan dolayı yargılanamamasını sağlamaktadır. Böylelikle sıkıyönetim komutanları, sıkıyönetim halinde yargılanmayarak ayrıcalıklı bir konum elde etmişlerdir.²⁹⁶

Ayrıca 1961 Anayasası'nın geçici 22. maddesiyle, sıkıyönetimin kaldırdığı tarihte sıkıyönetim mahkemelerinde görülmekte bulunan dâvaların sonuçlandırılıncaya kadar bu mahkemelerin görev ve yetkilerinin devam edeceği düzenlenmiştir.

III.1.2. Sivil Topluma Etkisi

Sivil toplum, bireyin toplumsal ve ilahi kaynaklara bağlı olmaksızın, özgürce yaptığı anlaşmalar, kurduğu vakıf, dernek, iktisadi, kültürel ve benzeri kuruluş ve ilişkilerdir. Sivil toplum 18. yüzyılda Avrupa'da beliren bir kavramdır. Orta Çağ'ın feodal toplumlarında ve patrimonyal sistemlerin geleneksel yapılarında bireyin bir değer olarak öne çıkmasını düşünmek mümkün değildir. Kapitalizm öncesi toplumlarda birey yerine topluluk temel politik ve toplumsal birimdir. Bunun için, bireyin gönüllü girişimiyle oluşturduğu bir oluşuma

²⁹⁵ Ertunç, age, s. 428.

²⁹⁶ Öztürk, age, s. 144

rastlamak olası değildir. Böyle bir girişim ancak kapitalizmin gelişmesi ile birlikte olmuştur. Çünkü Kapitalizm bireyi cemaat kültürünün etkisinden kurtararak onun sosyo – politik önemini artırmaktadır. Bu da gönüllü kuruluş sayısının ve uygulamalarının giderek artmasına neden olmuştur. Bireylerin gönüllü katılımı ile oluşan bu kuruluşlar, daha özgür bir biçimde örgütlenen bir politik ortam oluşturmuştur.²⁹⁷

Bu gelişmelerle birlikte devletin faaliyet alanı daralmıştır. Kapitalist gelişme ile birlikte devlete karşı politik ve toplumsal hayatta dernekler, sendikalar gibi gönüllü kuruluşların faaliyetleri ve etkinlikleri artmıştır. Devletin gücünü denetleyen ve dengeleyen kurum ve kuruluşlara bireylerin gönüllü katılımı ile birlikte hem kitlesel politik hayat hem de sivil toplum gelişme göstermiştir.²⁹⁸

Sivil toplum; gönüllü bireylerin bir araya gelerek, yasal düzen çerçevesinde, kendi kendini finanse eden, devletten özerk örgütsel sosyal alana denir. Sivil toplumun bu özelliklerini göz önüne alarak diğer sosyal gruplardan farklarını şu şekilde sıralayabiliriz; sivil toplum özel çıkarlar yerine kamu çıkarları ile ilgilenir, sivil toplumun devletle ilişkisi iktidarı ele geçirmeğe yönelik değil onu etkilemeye yöneliktir, sivil toplum bünyesinde çoğulculuğu barındırır ve sivil toplum içinde farklı çıkarlar temsil edildiği için hiçbir grup diğer tüm grupları da temsil edemez.²⁹⁹

Yasama organına egemen olan parti çoğunluğunun dengelenememesiyle 1950’lerde çoğunluk diktası yaşanmıştır. Buna engel olmak için 1961 Anayasasıyla, yasama ve yürütmeden bağımsız bir yargı ve Anayasa mahkemesi oluşturulmuştur. Ayrıca, radyo ve televizyonla üniversiteler gibi çeşitli kurumlar özerk hale getirilerek yürütmenin dengelenmesine ve denetletmesine çalışılmıştır. Bu aynı zamanda devlet ile sivil toplum arasındaki dengenin korunmasına ve sivil toplumun geliştirilmesi için gerekli olan düzenlemelerde yapılmasına olanak sağlamıştır. Bununla birlikte, geniş bir özgürlük alanı dernekleşmenin gelişimine temel hazırlamıştır. Böylelikle, sosyo - politik ve ekonomik bireysel girişim ortamı oluşmuştur. Türkiye’de gönüllü politik katılım sağlanmıştır. Gönüllü bireysel girişimle kurulan kültürel, iktisadi ve politik dernek sayılarında büyük bir artış

²⁹⁷ Ersin Kalaycıoğlu, “Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Siyaset”, *Global Yerel Eksende Türkiye*, Der. Keyman, Fuat – Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul: Alfa Yayınları, 2000, s. 120.

²⁹⁸ Kalaycıoğlu., agm, s. 121

²⁹⁹ Filiz Başkan, “Küreselleşme, Sivil Toplum ve Fethullah Gülen”, *Global Yerel Eksende Türkiye*, Der. Fuat Keyman – Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul: Alfa Yayınları, 2000, s. 283.

sağlanmıştır. Politik yetkililerin aldıkları kararları etkilemek üzere bireysel ve gönüllü girişimler hızla artmıştır.³⁰⁰

1961 Anayasasıyla aynı düşüncedeki ya da benzer konumdaki bireylerin bütünleşmeleri sağlanmıştır. Toplu hak ve özgürlüklere getirilen güvencelerle hem dernek, sendika gibi sivil toplum örgütlenmelerinin öne açılmış hem de toplantı – gösteri yürüyüşü, grev, toplu sözleşme gibi haklar elde edilmiştir.³⁰¹

1961 Anayasası ve kanunlarla sivil toplumun gelişmesine yönelik düzenlemelerin yanı sıra sınırlamalarında getirildiği görülmektedir. Sivil toplum kuruluşlarına ve kolektif haklara getirilen sınırlandırmalar idari ve yargı denetimleriyle gerçekleştirilmiştir. Sendikaların uluslararası kuruluşlara katılma kararının Bakanlar Kurulu tarafından iptal edilmesi, hükümetin izni olmaksızın uluslararası dernekler kuran ve katılanların cezalandırılması, derneklerin idarece her zaman denetlenebilmesi, yabancı derneklerin Türkiye’de şubesinin açılmaması ve uluslar arası faaliyet gösteren derneklerin kurulamaması, yüksek öğretim kurumlarında birden fazla dernek kurulamaması, derneklerin silahlı kuvvetler hizmetleri ve personelinin haklarıyla ilgili faaliyetlerde bulunamamaları, sivil toplum kuruluşlarına getirilen bazı sınırlandırmalardır. Ayrıca, yabancı ülkelere veya Türkiye’ye dernek üyesi veya temsilcisi sıfatıyla yapılacak ziyaretlerin izne bağlı olması, memurlar için grev yasağı getirilmesi ve sadece toplu iş sözleşmeleriyle bağlı işçi kuruluşunun greve gidebilmesi, sivil toplum anlayışını engelleyici diğer düzenlemelerde mevcuttur.³⁰²

1960 Askeri müdahalesi sonrası yapılan 1961 Anayasası ve birtakım yasalarla sivil toplum anlayışının gelişme gösterdiği söylenebilmektedir. Bu hem sivil toplum kuruluşlarının sayıca artmasıyla hem de faaliyetlerindeki artan yoğunlukla anlaşılmaktadır.

³⁰⁰Ersin Kalaycıoğlu, “Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Siyaset”, *Küreleşme Sivil Toplum ve İslam*, Der. Fuat Keyman – Ali Yaşar Sarıbay, Ankara ;Vadi Yayınları, 1998, s. 119.

³⁰¹ Tanör, age, 1994, s. 83.

³⁰² Tanör, age, 1994, s. 89.

III.2. 1980 Askeri Müdahalesinin Politikaya Dolaylı Etkisi

1980 Askeri müdahalesi politika üzerindeki etkisi hali derin olmuş ve günümüzde de bu etkiler yaşanmaktadır. 1970'lerden sonra yaşanan politik şiddet olayları, cinayetler ve toplumun aşırı derece de kutuplaşması, 1980 müdahalesi sonrasında yapılan değişiklikler de kendisini göstermiştir. Bunun için de, 1980 müdahalesini gerçekleştiren askeri otorite politik katılıma, örgütlenmeye ve sivil toplum kuruluşlarına fazla olumlu bakmamıştır. Bu durum yeni düzenlemelerini beraberinde getirmiş ve gerek politik katılıma, örgütlenme ve faaliyetlerine gerekse de sivil toplum kuruluşlarına ve faaliyetlerine bazı sınırlamalar getirilmiştir.

III.2.1. Silahlı Kuvvetlerin Sivil Denetimine Etkisi

Askeri müdahalelerde sivil otoriteyi tasfiye eden, Anayasa'yı askıya alan askeri otorite, bütün uygulamalarının ve yapacaklarının sorumluluğunu almamak için bu yönde gerekli bulduğu tedbirleri almıştır. 1980 Askeri müdahalesinden sonra askeri otorite sivil denetimden istisna olmak için öncelikle 1982 Anayasası'nın geçici 15. maddesi ile 122. maddesi düzenlenmiştir. Milli Güvenlik Kurulu, Devlet Denetleme Kurulu ve Sayıştay denetimleri de konuyla ilgili diğer düzenlemelerdir.

2324 sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanun askeri otoritenin yaptıkları uygulamalardan dolayı sorumluluk almamak için gerçekleştirdiği düzenlemelerden biridir. Buna göre; Milli Güvenlik Konseyi'nce kabul edilerek yayımlanan bildiri ve karar hükümleri ile yayımlanan ve yayımlanacak olan yasaların 1961 Anayasası'na aykırılığı iddiasının ileri sürülemeyeceği, Milli Güvenlik Konseyi'nin bildiri ve kararlarında yer alan ve yer alacak hükümlerle, 12 Eylül 1980 tarihinden sonra çıkan ve çıkarılacak olan Bakanlar Kurulu kararnamelerinin yürütülmesinin durdurulması ve iptali isteminin ileri sürülemeyeceği, 12 Eylül 1980 tarihinden sonra, Bakanlar ile Bakanların yetki verdiği görevlilerce kamu personeli hakkında uygulanan ve uygulanacak olan işlemlerin ve alınan kararların yürütülmesinin durdurulması isteminin ileri sürülemeyeceğini hükme bağlamıştır.³⁰³

³⁰³ Ertunç, age, s. 428.

1982 Anayasası'nın geçici 15. maddesi, MGK rejimi sona erdiği ve normal demokratik düzene geçildiği halde silahlı kuvvetlerinin Türk hukuk düzeni içerisinde etkisini devam ettirmesine olanak sağlamıştır.

1982 Anayasası'nın geçici 15. maddesi, 12 Eylül 1980 tarihinden, ilk genel seçim sonucu toplanacak TBMM'nin Başkanlık Divanını oluşturuncaya kadar geçecek süre içinde, yasama ve yürütme yetkilerini Türk milleti adına kullanan, 2356 sayılı Kanunla kurulu MGK'nın ve bu konseyin yönetimi döneminde kurulmuş hükümetlerin, 2485 sayılı Kurucu Meclisi Hakkında kanun görev ifa eden Danışma Meclisinin her türlü karar ve tasarruflarından dolayı haklarında cezai, mali veya hukuki sorumluluk iddiası ileri sürülemeyeceğini ve bu maksatla herhangi bir yargı merciine başvurulamayacağını, düzenlemiştir. Ayrıca yine bu maddenin 2. fıkrasıyla da, idarece veya yetkili kılınmış organ, merci ve görevlilerce uygulanmasından dolayı, karar anlalar, tasarruflarda bulunanlar ve uygulayanlar hakkında da herhangi bir yargı merciine başvurulamayacağı, hükme bağlanmıştır.³⁰⁴

Geçici 15. maddenin 1. ve 2. fıkrasında yer alan düzenleme MGK'nın, bu konseyin yönetimi döneminde kurulmuş hükümetlerin ve Danışma Meclisi üyelerinin, 12 Eylül 1980 tarihinden, ilk genel seçimler sonucu toplanacak TBMM'nin Başkanlık Divanı Oluşturuncaya kadar geçecek süre içinde hiçbir karar ve tasarrufların cezai, mali veya hukuki açıdan sorumluluk doğuracak bir iddiaya konu teşkil edemeyeceğini hükme bağlamaktadır.³⁰⁵

Geçici 15. maddenin 3. fıkrasında yer alan düzenleme ise, 12 Eylül 1980 tarihinden, ilk genel seçimlere sonucu toplanacak TBMM'nin Başkanlık Divanını oluşturuncaya kadar geçecek süre içinde, çıkarılan kanunlar, kanun hükmünde kararnameler ile diğer karar ve tasarrufların anayasaya aykırılığının iddia edilemeyeceğini hükme bağlamaktadır. Bu fıkra hükmüyle, Anayasaya aykırılık iddiasına konu teşkil edemeyecek olan bu yasalar, yürürlükte bulunan diğer yasal düzenlemelere kıyasla daha üstün kılınmakta, buna karşılık kaldırılmaları veya değiştirilmeleri bakımından özel parlamento çoğunlukları gerekmeyerek diğer yasalarla aynı usullere tabii olduklarından Anayasaya eşdeğer olmadıkları da anlaşılmaktadır.

Anayasanın Sıkıyönetim, Seferberlik ve Savaş halini düzenleyen 122. maddesi de, silahlı kuvvetleri sivil denetimden istisna tutan diğer bir düzenlemedir.

³⁰⁴ T.C. 1982 Anayasası , Turhan Kitabevi, Yayın No: 1, Ankara, 2004.

³⁰⁵ 1982 Anayasası, 2004.

Anayasanın 122. maddesinde yer alan, Anayasanın tanıdığı hür demokrasi düzeni veya temel hak ve hürriyetlerini ortadan kaldırmaya yönelik ve olağanüstü hal ilanını gerektiren hallerden daha vahim şiddet hareketlerinin yaygınlaşması veya savaş hali, savaşı gerektirecek bir durumun baş göstermesi, ayaklanma olması veya vatan veya cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışmanın veya ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren şiddet hareketlerinin yaygınlaşması, gibi nedenlere dayanmak suretiyle sıkıyönetim ilan edilecektir. Sıkıyönetimin ilan edilmesi halinde uygulanan 1402 sayılı kanun uyarınca idari ve yargı hizmetlerinin bir kısmı askeri makamlara geçeceğinden, sıkıyönetimin ilanına bağlı olarak askeri gücün etkinliği artmaktadır.

1982 Anayasası, sıkıyönetim ilanına bağlı olarak askeri makamlara devletin genel düzeni içinde 1961 Anayasasına kıyasla daha geniş yetkiler vermektedir. Askeri makamların sıkıyönetim dönemlerinde kullanacakları yetkilerin genişlemesi 1982 Anayasası'nın 122. maddesi kadar 1402 sayılı sıkıyönetim kanunu'nun Milli Güvenlik Konseyi rejimi içinde uğradığı köklü değişikliklerden de kaynaklanmaktadır.³⁰⁶

1982 Anayasası 1961 Anayasası'ndan farklı olarak sıkıyönetim ilanına ve sıkıyönetim uygulamasının uzatılmasına ilişkin süre şartı getirmektedir. 1961 Anayasası'nın ilk metninde sıkıyönetimin en fazla bir ay için ilan edileceğini hükme bağlamıştır. 1971 yılındaki değişiklikle sıkıyönetim yönetim süresi iki ay çıkartılmıştır. 1982 Anayasası'nda ise sıkıyönetim süresi altı ay olarak belirlenmiştir. Böylelikle 1982 Anayasası sıkıyönetim süresinin altı aya çıkartarak askeri otoriteye sıkıyönetim yoluyla elde ettiği yetkileri daha uzun süreli kullanmasına olanak tanımıştır. Sıkıyönetimin uygulamasının uzatılmasına ilişkin olarak, 1961 Anayasası her defasında en fazla iki ay için uzatılabileceğini düzenlerken 1981 Anayasası aynı süreyi dört ay belirlemiştir. Sıkıyönetim ilanına ve sıkıyönetim uygulamasının uzatılmasına ilişkin süreler göz önüne alındığında, 1982 Anayasasıyla askeri otoritenin devlet düzeni içerisinde 1961 Anayasasına göre daha geniş yetkiler elde ettiği anlaşılır.

1982 Anayasası 1961 Anayasası'ndan farklı olarak sıkıyönetim kararının alınmasında, Milli Güvenlik Kurulu'nun görüşünü başvurulacağını öngörerek sıkıyönetim uygulamasının karar aşamasında sınırlı da olsa askeri otoriteye etkinlik kazandırmıştır.

³⁰⁶ Serap Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, Ankara, Yetkin Yayınları, 1997, s. 196.

1982 Anayasası'nın 122. maddesinin altıncı fıkrasıyla sıkıyönetim komutanlarının Genelkurmay başkanlığına bağlı olarak görev yapacağı düzenlenmiştir. Bu düzenlemeyle askeri otoritelerin sivil denetime tabi olmayacağı düşünülse de, Genelkurmay Başkanının da 117 . maddenin 4. fıkrasıyla Başbakanı karşı sorumlu tutulması sivil otoritenin sıkıyönetim dönemlerinde askeri otoriteyi denetlediği görülmektedir.

1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununda yapılan değişiklikle, sıkıyönetim komutanlarının yetkilerini kullanmasına ilişkin idari işlemler hakkında iptal davasının açılmayacağı, şahsi kusurları sebebiyle hukuki sorumluluklarının ileri süremeyeceği kabul edilmiştir. Böylelikle askeri otoritelerin sıkıyönetim hallerinde denetime tabi tutulamayacağı belirtilerek yargı bağımsızlığı düzenlenmiştir.³⁰⁷

1402 sayılı kanunda yapılan bir başka değişiklikle de, sıkıyönetim Askeri Mahkemelerinin el koyduğu herhangi bir suçla, genel ve ortak amaç doğrultusunda ilişkili bulunan suçları işleyenlerin davalarına, suç sıkıyönetim bölgeleri dışında dahi olsa, Sıkıyönetim Askeri Mahkemelerinde görüleceği karara bağlanmıştır. Böylelikle sıkıyönetim dönemlerinde askeri yargının sivil yargı lehine genişlemesi sağlanmıştır.³⁰⁸

1402 sayılı kanunda yapılan diğer bir değişiklikle de, sıkıyönetim halinin kaldırılması durumunda, Sıkıyönetim Askeri Mahkemelerinde görülmekte bulunan davaların sonuçlandırılincaya kadar bu mahkemelerin görev ve yetkilerinin devam edeceği kararlaştırılmıştır.³⁰⁹

1982 Anayasası silahlı kuvvetlerin yetkilerini sıkıyönetim dönemlerinde 122. maddeyle sınırlı bir şekilde olsa artırmaktadır. 1402 sayılı sıkıyönetim kanununda Milli Güvenlik Konseyi döneminde (1980 – 1983) yapılan köklü değişikliklerle hem silahlı kuvvetlerin yetkisi artırılmış hem de yargı denetiminden istisna tutulmuştur. 1402 sayılı kanunda yapılan değişiklikler MGK döneminde gerçekleştiğinden 1982 Anayasası'nın geçici 15. maddesi gereğince bu değişiklikler için, Anayasa Mahkemesine iptal davası açılmamıştır³¹⁰.

³⁰⁷ Yazıcı, age, s. 199.

³⁰⁸ Yazıcı, sge, ss. 199- 200

³⁰⁹ Yazıcı, age, s. 200.

³¹⁰ Yazıcı, age, s. 201.

Milli Güvenlik Kurulu 1982 Anayasası'nın ilk düzenleniş halinde, Cumhurbaşkanı, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Kara, Hava, Deniz Kuvvet Komutanları, Jandarma Genel Komutanı, İçişleri, Dış İşleri ve Milli Savunma Bakanlarından oluşmaktadır. Kurul milli güvenlikle ilgili politikanın tespit edilmesinde ve uygulamasıyla ilgili kararların alınmasında görüşlerini Bakanlar kuruluna iletir, bakanlar kurulu da bu kararları öncelikle dikkate almaktadır. Cumhurbaşkanı dahil beş sivil üye ve beş askeri üyeden oluşan kurulda kararlar oyçokluğuyla alınmaktadır. Cumhurbaşkanı dışında oylamalar, 4'e 5 asker üyelerinin çoğunluğu olmaktadır. Cumhurbaşkanı başkan olarak ancak sivil üyelerle birlikte oy kullanırsa çoğunluk sivil üyelere geçmektedir. Çünkü kurul kararlarında eşitlik halinde başkanın bulunduğu taraf çoğunluğu sağlamış kabul edilmektedir. Kurul kararlarında alanı oldukça geniş tutulmuş milli güvenlik gibi silahlı kuvvetlerin uzmanlık alanına giren bir konuda asker üyelerin görüşlerinde azınlığa düşmesi oldukça zordur. Dolayısıyla TBMM'ye ve diğer herhangi bir kuruma karşı hiçbir sorumluluğu bulunmayan kurulda asker ağırlıklı bir yapının olduğu söylenebilir.³¹¹

03.10.2001 tarih ve 4709 sayılı kanunun 32. maddesiyle anayasanın MGK ile ilgili 118. maddesinde değişiklik yapılmıştır. Buna göre kuruldaki mevcut üyelere Başbakan yardımcıları ve Adalet bakanı dahil edilmiştir. Yeni düzenlemeyle kurulda sivil üyelerin sayısı artırılarak askeri üyelere karşı çoğunluk sağlanmıştır. Yine aynı düzenlemeyle kurulun "tavsiye niteliğindeki kararlarının Bakanlar kurulunca değerlendirileceği" belirtilerek, maddenin ilk halinde yer alan "öncelikle dikkate alınır" ibaresi yumuşatılmıştır.

Silahlı kuvvetleri sivil denetimden istisna tutan bir diğer düzenlemede 1982 Anayasası'nın Devlet Denetleme Kurulunu düzenleyen 108. maddesinde yer almaktadır. Devlet denetleme kurulu anayasanın 108. maddesine göre, tüm kamu kurum ve kuruluşlarında ve sermayesinin yarısından fazlasına bu kurum ve kuruluşların katıldığı her türlü kuruluştaki, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarında, işçi ve işveren meslek kuruluşlarında, kamuya yararlı derneklerle vakıflarda, her türlü inceleme, araştırma ve denetleme yapabilmektedir. Silahlı kuvvetler ve yargı organları ise devlet denetleme kurulunun görev alanı dışında tutulmuştur. Böylelikle silahlı kuvvetler sivil idari denetimin dışında tutulmuştur.

³¹¹ Yazıcı, age, s. 185.

1982 Anayasası'nın 125. maddesi tüm idari işlem ve eylemlerin yargı denetimine tabi olduğunu düzenlemiştir. Cumhurbaşkanının tek başına yaptığı işlemler ve Yüksek Askeri Şura kararları ise bu düzenlemenin dışında bırakılmıştır. Böylelikle içerisinde askeri yetkilerin ağırlıkta olduğu kurulun kararları bu kez yargı denetiminden istisna tutulmuştur.

1982 Anayasası'nın 160. maddesiyle Sayıştay'ın görev alanı düzenlenmektedir. Buna göre Sayıştay, genel ve katma bütçeli kuruluşların bütün gelir ve giderleri ile mallarını TBMM adına denetlemektedir. Silahlı kuvvetlerin elinde bulunan devlet mallarının denetimi, milli savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uygun olarak yapılmaktadır. Böylelikle Sayıştay açıktan silahlı kuvvetlerin mallarını denetlememektedir. Ancak bu düzenleme 07.05.2004 tarih ve 5170 nolu kanunun 10. maddesi ile yürürlükten kaldırılmıştır.³¹²

III.2. 2. Sivil Topluma Etkisi

Demokratik hakların var olması sivil toplum için gerekli, yegane bir şart değildir. Özellikle 80 öncesi Türkiye bunun örneğini oluşturmaktadır. Demokratik alanın görece olarak geniş olmasına rağmen, sivil toplumun varlığından söz etmek bir hayli güç olabilmektedir. Bu nedenle sivil toplumu demokratik hak ve özgürlüklere indirgememek gerekmektedir. Sivil toplum sadece devletle olan ilişkisinde değil, toplumsal aktörlerle de olan ilişkisinde ortaya çıkmaktadır. Sivil toplumun devletten özerk bir alana sahip olması onun varlığı için gereklidir.³¹³

Sosyal farklılıklarla, uzlaşmayı bir arada taşımayan toplumlarda sivil toplumun oluşması zordur. 80 öncesi Türkiye'de ideolojik çelişkiler uzlaşma arayışlarından baskın çıkmış ve sosyal aktörler arası şiddete varmış ve toplumsal alan bozulmuştur. Bu dönem politik ideolojilerin sivil toplumları olumsuz etkilediği bir dönem olmuştur. 1980 askeri müdahalesi politik sistemin özerkliğini yok etme pahasına toplumun iradesi ile kendi gücünü özdeşleştirmeye çalışması sivil toplumun gelişmesi açısından olumsuz bir gelişme olmuştur.³¹⁴

³¹² 1982 Anayasası, 2004.

³¹³ Nilüfer Göle, "80 Sonrası Politik Kültür", *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Der. Ersin Kalaycıoğlu, – Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 428

³¹⁴ Göle, Nilüfer, agm, s. 433.

Türkiye’de sivil toplum kuruluşları nicelik olarak 1961 Anayasası’nın getirmiş olduğu haklardan dolayı artmıştır. Fakat sivil toplum kuruluşları özellikle politik gerginliğin arttığı dönemlerde uzlaşmacı niteliğinden daha çok çatışmacı niteliğini ön plana çıkarmıştır. Türkiye’de 1975 – 1980 arasında sivil toplum kuruluşlarının uzlaşmaz, çatışmacı tavrı ülkede bu örgütler hakkında olumsuz bir izlenim oluşmasına sebebiyet vermiştir.

1980 askeri müdahalesi ile sivil toplum Türkiye’de gerileme dönemine girmiştir. 1980 – 1983 arasında sivil toplum örgütleri kapatılmıştır. 1983 yılından sonra sivil toplum örgütleri tekrar kurulmaya başlamışsa da, sivil toplumun 1980 öncesi takındığı uzlaşmaz, çatışmacı tavrın sonucu olarak bireyler sivil toplum kuruluşlarının üyeliklerine olumlu bakmamışlardır.

Türkiye’de sivil toplum örgütleri olarak dernek, vakıf, sendika, kooperatif, odalar ve meslek kuruluşları bulunmaktadır. 1980 müdahalesinden sonra sendika, dernek ve meslek kuruluşlarına önemli sınırlandırmalar getirilmiştir. 1980 müdahalesinden sonra sivil toplum anlayışının getirilen kısıtlamalar ve yasaklamalardan dolayı gerilediği söylenebilir.

1980 askeri müdahalesinden sonra kamu düzeni ve genel asayiş gereği olarak DİSK, MİSK ve bunlara bağlı sendikaların faaliyetleri durdurulmuştur. Ayrıca, Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay hariç diğer bütün derneklerin de faaliyetlerinin durdurulduğu açıklanmıştır. Müdahaleden sonra, grevler, toplantı ve gösteriler yasaklanmış, gazete ve diğer yayın organlarının yayınları durdurulmuştur.

1982 Anayasası ile meslek kuruluşlarının (Barolar - Odalar) kuruluş amaçları dışında faaliyet gösteremeyecekleri hiçbir politik parti, dernek ya da sendika ile birlikte hareket edemeyeceği ve politikanın dışında kalacağı hükme bağlanmıştır. Böylece sivil toplum örgütü olan meslek kuruluşları denetim altına alınmıştır. Dernekleşmenin hiç beklenmedik alanlarda oluşması ve kutuplaşmalara yol açması, 1982 Anayasası’nda dernek kurma özgürlüğünün kısıtlanmasına yol açmıştır. Aynı şekilde 12 Eylül öncesi kargaşa ortamının bir sonucu olarak, 1982 Anayasası toplantı ve gösteri yürüyüşlerini sınırlandırmıştır. Bütün bunlar 1982 Anayasası’nın sivil toplumu sınırlayarak denetim altına aldığını göstermektedir.³¹⁵

1980’li yılların başlarında yasal düzenlemelerle faaliyetlerine sınırlamalar getirilen birliklerden bir diğeri de meslek kuruluşlarıdır. Politik partilerin meslek kuruluşlarının ve üst

³¹⁵ Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasa’nın Anlamı**, 6. Baskı, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1986, s. 224.

kuruluşlarının organ seçimlerinde aday göstermeleri ve milletvekillerinin meslek kuruluşlarında görev almaları yasaklanmıştır. Meslek kuruluşları devlete bağımlı ve denetimi altında olmaları sebebiyle, potansiyel demokratik sivil toplum kuruluşu olmaları zorlaşmaktadır.³¹⁶

Dernekleşme bir sivil toplum ölçütü olarak ele alındığında, Türkiye'nin sivil toplum yapısının gelişmediği söylenebilir. Türkiye'de dernekleşme oranı birçok Avrupa ülkesinden daha düşüktür. Bunda özellikle dernekçilik kavramının bir tür bozgunculuk gibi algılandığı 1980 – 1983 askeri hükümetinden sonra, dernekleşmenin bir hayli gerilediği söylemek mümkündür.³¹⁷

Sivil toplum kuruluşlarından biri olan sendikalar, 1980 öncesi nispeten özerk bir yapıya sahipken, 1982 Anayasası ile faaliyetlerine yasal sınırlamalar getirilmiştir. Sendika ve konfederasyonların, herhangi bir politik faaliyette bulunmaları yasaklanmıştır. Bununla birlikte sendikalar, ekonomik ve sosyal konularda üyelerinin menfaatlerini ve kendi varlıklarını ilgilendiren konularda çeşitli davranışlarda bulunabilecekler, parlamento ve partiler üzerinde bir baskı grubu olarak faaliyet gösterebileceklerdir.³¹⁸

Ekonomik alanda gerçekleşen bireysel, özgür, gönüllü politik ve toplumsal girişimler diğer alanlarda arzu ve teşvik görmeyen bir nitelik kazanmıştır. Devlet, bireysel girişim sonucu oluşan tüm gönüllü kuruluş ve teşkilatlanmalara olumlu bakmamıştır. Ekonomik alandaki sivil toplum gelişimi, büyüyen şirketlerin halkla ilişkilere önem vererek, değer verdikleri hususlarda faaliyet gösteren dernekleri desteklemeleri ile olmuştur.³¹⁹

III. 3. 1960 ve 1980 Askeri Müdahalelerinin Politikaya Doğrudan Etkisi

1960 ve 1980 Askeri müdahalelerinin politikaya etkisi, politik katılım ve örgütlenme üzerinde olmuştur. Ülkedeki tüm bireylerin farklı düzeylerde politikaya etkilerini belirten politik katılımıla örgütlü bir politik aktör olan partiler müdahaleleri gerçekleştiren askeri yönetim tarafından her defasında farklı şekillerde düzenlenmişlerdir.

³¹⁶Mehmet Kocaoğlu, **Kolektif Sendika Özgürlüğü ve Faaliyetlerinin Hukuksal Çerçevesi**, Tühis Yayınları, Ankara, 1997, s. 94.

³¹⁷ Kalaycıoğlu, agm, 1997, s. 127

³¹⁸ Kocaoğlu, age, s. 87.

³¹⁹ Kalaycıoğlu, agm, s. 121

Politik katılım, toplum üyesi kişilerin politik sistem karşısında durumlarının, tutumlarının ve davranışlarının belirlenmesidir. Katılım, basit bir meraktan yoğun bir eyleme kadar uzanan, oy kullanmak veya kullanmamaktan bir politik partinin üyesi olup aktif şekilde faaliyette bulunmak gibi geniş bir tutum ve faaliyet alanını kapsamaktadır.³²⁰

Politik katılımın dar anlamda tanımı ise, “vatandaşların politik sistem içinde doğrudan veya dolaylı olarak yöneticilerinin seçimini ve kararlarını etkilemek amacıyla yaptığı eylemlerdir.” Geniş anlamda tanımı ise, “merkezi veya yöresel devlet organlarının her düzeyinde politikaların seçimi ve kamu yönetimini ya da politik yöneticilerin seçimini etkilemek amacıyla yasal ya da yasal olmayan araçlara başvuruyu benimseyen, örgütlü ya da örgütsüz, süreli ya da devamlı başarı ya da başarısızlıkla son bulan tüm iradi eylemlerdir.”³²¹

Bu tanımlar çerçevesinde politik katılımın, ilgi, önemseme, bilgi ve eylem düzeyinde dört boyutunun olduğu söylenebilmektedir. İlgi, politik olayları izlemeyi; önemseme politik olaylara önem vermeyi; bilgi, olaylar ve sorunlar hakkında bilgi sahibi olmayı; eylem ise politik olaylara aktif olarak katılmayı ifade etmektedir.³²²

Politik faaliyete katılma değişik düzeylerde ve çeşitli biçimlerde olabilmektedir. Bunlar arasında yoğunluk bakımından bir kademelenme, bir hiyerarşiden söz etmek mümkün olabilmektedir. En alt düzeyde, gazete, dergi, radyo ve televizyon yoluyla politik olayları izleme, dinleyici olarak mitinglere katılma, özel temaslarda politik konuları tartışmak gibi faaliyetler yer almaktadır. Bunlara “seyirci faaliyetler” denmektedir. Bu kategoriye giren insanlar, bir nevi politik haber tüketicisi olarak edilgen bir durumdadırlar. Bunun daha ötesinde, orta kademedede, politik olaylar ve sorunlar karşısında gazetelerde yazı yazmak, radyoda ve televizyonda konuşmak, politik liderle konuşarak onları etkilemeye çalışmak gibi eyleme geçebilmektedir. Son olarak, politik katılımın en ileri kademesi, partide faal üye olmak veya yöneticilik yapmak, seçim kampanyalarında fiilen çalışmak gibi doğrudan doğruya politik olaylara katılarak aktif rol almayı kapsamaktadır.³²³

Yasalar gereği vergi ödemek zorunlu katılımı, bazı politik eylemlerin bireyin verdiği bağımsız kararlarla olması bağımsız katılımı, sadece seçim zamanında gerçekleşmesinden

³²⁰ Münici Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, 8. bası, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1996, s. 131.

³²¹ Çam, age, s. 169.

³²² Kapani, age, s. 131.

³²³ Kapani, age, ss. 131,132

dolayı oy vermenin geçici katılımı, partiye üyeliğin devamlı katılımı, herhangi bir politik konuyu çeşitli toplantılarda konuşmak sözlü katılımı, protesto yürüyüşünde bulunmak veya mektup yazmak gibi eylemler ise sözsüz katılımı oluşturmaktadır.³²⁴

Kurulu düzeni değiştirmek için zora başvurma, her türlü şiddet eylemleri ve askeri müdahale gibi girişimler politik sonuç elde etmeye yönelik olsalar da normal katılım sürecinin dışında kalmaktadırlar.³²⁵

III. 3. 1. 1960 Askeri Müdahalesinin Politikaya Doğrudan Etkisi

27 Mayıs 1960 askeri müdahalenin politik katılma ve örgütlenme üzerindeki ilk etkisi DP üzerinde görülmektedir. Müdahale sonrasında DP kapatılmış ve tüm partilerin 14.000 bucak, 140.000 ocak örgütünün faaliyetlerine son verilmiştir.³²⁶

Müdahaleyi gerçekleştiren askeri yönetim tarafından daha sonra yeni politik partilerin kurulmasına resmi izin verilmiştir. Bu süreç içerisinde Ekrem Alican Yeni Türkiye Partisini, eski general Ragıp Gümüşpala ise Adalet Partisini kurarak etkin bir şekilde propaganda yapmıştır.

27 Mayıs ve 1961 Anayasası ile oluşturulan politik sistem, demokrasiyi oy verme işi ya da sadece devlet seviyesinde süren bir olay olmaktan çıkarmaya çalışmaktadır. Parlamento ve hükümet, politikacı ve milletvekilinin, politikada tek belirleyici olmaları dönemi sona ermiştir. Türkiye bu dönemde, baskı grupları, politikleşen kamuoyu, yeni politik partiler ile politik katılımcı demokrasi yaşanmıştır.³²⁷

1961 Anayasası'na göre, politik partilerin tüzükleri, programları ve faaliyetleri, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyet ilkelerine ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne uygun olmak zorundadır. Bunlara uymayan partiler temelli kapatılmaktadır.

³²⁴ Çam, age, s. 172.

³²⁵ Kapani, age, s. 132.

³²⁶ Ertunç, age, s. 429.

³²⁷ Tanör, age, 1994,s. 83.

Vatandaşa da politik katılım yollarından biri olarak “dilekçe hakkı” tanınmıştır. Anayasa’nın 62. maddesine göre, vatandaşlar, kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikâyetleri hakkında, tek başlarına veya topuca, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahiptir.³²⁸

Anayasa’nın 119. maddesiyle, memurların ve Kamu İktisadi Teşebbüslerinin yönetim ve denetim işlerinde çalışanların ve kamu yararına çalışan derneklerden özel gelir kaynakları ve özel imkânları kanunla sağlanmış olanların merkez kurullarında görev alanların, politik partilere üye olmaları yasaklanmıştır.³²⁹

1960 Askeri müdahalesi sonrası gerek 1961 Anayasasıyla gerekse de yasalarla yapılan düzenlemelerle politik katılmayı genişletici unsurlara yer verildiği söylenebilir. Bununla birlikte askeri müdahaleler, politik katılma ve politik örgütlenme üzerinde, çoğulcu demokratik rejime ters düşecek bir şekilde olumsuz etki yapmakta, bunun sonucunda da politik kurumlaşma, politik alanın dışında, çarpık bir biçimde gerçekleşmektedir.³³⁰

III.3.2. 1980 Askeri Müdahalesi’nin Politikaya Doğrudan Etkisi

12 Eylül 1980 müdahalesinden sonra Türk toplumu politikadan arınma sürecine girmiştir. Politik katılmanın sınırlandırılması 1982 Anayasası ve 1980 – 1983 arasında MGK tarafından çıkartılan kararlarla gerçekleşmiştir.³³¹

1980 – 1983 arasında MGK tarafından çıkarılan politikaya yönelik kararların ilki, 1 numaralı bildiridir. Bildiriyle, parlamento ve hükümet feshedilmiş ve parlamenterlerin dokunulmazlıkları kaldırılmış parti liderlerine, geçici süreyle ikamet edecekleri yerler tebliğ edilmiş ve liderlere gerek zorunlu ikametgahlarına götürülürken gerekse geri dönüşlerinde, politik demeç ve faaliyet yasağı getirilmiştir.

MGK süreç içerisinde politik partiler hakkında tutumunu giderek sertleştirmiştir. MGK’nın 7 numaralı bildirisiyle, politik parti faaliyetleri yasaklanmıştır. AP ve CHP’nin

³²⁸ www.tbmm.gov.tr/1961.Anayasa.htm. 23.04.2005

³²⁹ www.tbmm.gov.tr/1961.Anayasa.htm. 23.04.2005

³³⁰ Yazıcı, age, s. 201

³³¹ Ali Yaşar Sarıbay, “Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum”, *Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam*, Der. Keyman, Fuat – Ali Yaşar Sarıbay, Vadi Yayınları, Ankara, 1998 ,s. 95.

kapatılmamış fakat, Milliyetçi Hareket Partisi ve Milli Selamet Partisi hakkında MGK'nın 4 Ekim 1980 tarihli toplantısında kamu davası açılmasına karar verilmiştir. Askeri yönetimin daha sonra politik partiler hakkında, MGK'nın 52 no'lu kararı ile partilerin kapatılmasına ilişkin kanunu kabul etmiştir.

MGK'nın, 2 Haziran 1981 tarihli 52 sayılı kararıyla, parlamentoda üyesi bulunan politik parti mensupları ile her kademedeki parti yöneticisinin Türkiye'nin geçmiş veya gelecek hukuki veya politik yapısıyla ilgili olarak kendi anlayışları doğrultusunda sözlü veya yazılı beyanda bulunmaları veya makale yazmaları ve bu amaçla toplantı yapmaları yasaklanmıştır.

16 Ekim 1981 tarihinde politik partilerin kapatılmasına ilişkin yasa yayınlanmıştır. Buna göre 12 Eylül 1980 tarihine kadar kurulmuş olan ve faaliyetleri MGK'nın 7 numaralı bildiri ile yasaklanmış bulunan bütün partiler tüm merkez, il, ilçe ve diğer şube teşkilatları, kadın ve gençlik kolları, temsilcilik, lokal de diğer adlarla kurulan her türlü yardımcı kuruluş feshedilmiştir. Feshedilen politik partilerin taşınır ve taşınmaz bütün malları Hazineye devredilmiştir.³³²

MGK tarafından alınan bu kararlarla politika ve politik katılma yolları sınırlandırılmak istenmiştir. 12 Eylül askeri yönetiminin politik faaliyetleri daraltıcı anlayışı, yalnızca MGK kararlarında yer almamıştır. Politik faaliyetleri sınırlayan bu anlayış kendini, somut ve özel olarak politik partiler yasasında ve genel olarak da 1982 Anayasası'nda göstermektedir.

Politik Partiler Kanunu'na göre (PPK) parti kurucularının milletvekili seçilme yeterliliğine sahip bulunmaları gerekmektedir. Milletvekili seçimi kanunu ise, Türk Ceza Kanunundaki devletin şahsiyetine karşı cürümlerden mahkum olanların affa uğramış olsalar bile milletvekili seçilemeyeceklerini düzenlemiştir. Böylelikle bu suçları işleyen kişiler parti kurucusu olamamaktadırlar. Bununla birlikte anayasanın geçici 4. maddesi de, eski politikacıların geniş bir bölümüne politik faaliyet yasağı getirmiştir. Bununla birlikte 1987'de yapılan halkoylamasıyla anayasanın geçici 4. maddesi yürürlükten kaldırılarak yasaklı politikacıların politik faaliyetlere dönüşü sağlanmıştır.³³³

³³² Resmi Gazete, 16.10.1981, Sayı: 17486 (Mükerrer)

³³³ Akşin, age, s. 102.

1980 öncesi ülkenin içinde bulunduğu kargaşa ortamının baş sorumlusu olarak politik partiler görülmüştür. 1980 müdahalesinin gerekçesinde, toplum içerisinde politik kutuplaşmalara yol açtığı ileri sürülen politik partilerin faaliyetleriyle ülkedeki huzursuzluğa neden olduğu ileri sürülmüştür. Bu düşünceden hareketle siyasi partilerin, sendikalar, vakıflar, kooperatifler ve meslek kuruluşları ile işbirliği yasaklanarak, özgürlüklerin kolektif kullanımı sınırlandırılmıştır

1980 Müdahalesi sonrası politik örgütlenme açısından getirilen sınırlamalar sonucunda, politik partiler dışındaki kuruluşlara politik faaliyet yasağı getirilmiştir. 1982 Anayasası, dernek, sendika, kooperatif, vakıf, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları gibi tüzel kişilere politik faaliyet ve işbirliği yasağını getirmiştir. Bu yasaklar gerçekte çalışan kesimlere karşı alınmış politik faaliyet yasakları arasında yer almaktadır.³³⁴

1982 Anayasası'nın ilk şekline göre, politik partiler anayasa hükümleri içerisinde faaliyetlerini sürdürmeleri, tüzük ve programları dışında faaliyette bulunmaları yasaklanmıştır. Böylelikle tüm partiler için anayasa adeta ortak bir parti programı durumuna gelmiştir. Ayrıca cumhuriyet başsavcılığı tarafından, parti kurucularının ve programlarının hukuki durumlarının anayasa ve kanun hükümlerine uygunluğunun denetlenmesi düzenlenmiştir.³³⁵

1982 Anayasasıyla politikanın ve partilerin faaliyet alanı belirlenmiştir. Buna göre 1982 Anayasası'nın 68. maddesine göre, politik partiler Devletin ülkesi ve milleti ile bütünlüğüne, insan haklarına, eşit ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine demokratik laik cumhuriyet ilkesine aykırı faaliyette bulunması ve sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir diktatörlüğü savunması ve yerleştirmeyi amaçlaması yasaklanmıştır.

Politik faaliyet yasağına uymayan parti hakkında Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı tarafından Anayasa Mahkemesine temelli kapatma davası açılır. Bir politik parti anayasanın 68. maddenin 4. fıkrasındaki belirtilen yasak faaliyetlerden dolayı temelli kapatılması için, ancak partinin bu nitelikteki fiillerin işlendiği bir odak haline geldiğinin mahkemece tespitiyle kapatılabilmektedir. Bir politik parti, bu nitelikteki fiiller o partinin üyelerince yoğun bir şekilde işlendiği ve bu durum o partinin büyük kongre veya genel başkan veya merkez karar

³³⁴ Tanör, age, 1994, s. 142.

³³⁵ Tanör, age, 1994, s. 172.

veya yönetim organları veya TBMM'deki grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca zımnen veya açıkça benimsenmesi ya da bu fiiller doğrudan doğruya parti organlarınca kararlılık içinde işlendiği takdirde, söz konusu fiillerin odağı haline geldiği sayılmaktadır. Böylelikle anayasa odak haline gelme eylemlerini sadece yönetim kurulu, genel kurul veya merkez karar gibi partinin belli başlı organları yaptığında temelli kapatmaya karar verilmektedir. Kısacası partilerin faaliyetlerinden dolayı sorumluluk alanı bir hayli daraltılmış böylelikle anayasanın demokratik hayatın vazgeçilmez unsuru olarak belirttiği politik partilerin kapatılması daha da zorlaştırılmıştır.

1982 Anayasası'nın, 1961 Anayasasına göre daha az katılcı bir demokrasi modelini benimsediği söylenebilir. Bazı rejimler, vatandaşların politika ile fazla ilgilenmesini istememekte, bunun için de politikanın alanını daraltarak politik katılmayı sınırlandıracak önleyici tedbirler alıp yasaklar koymaktadır. Bu durumda, Politikadan Uzaklaşma yerine Politikadan Uzaklaştırma kavramını kullanmak daha uygun olmaktadır. Bunun en somut örneklerinden biri, 1982 Anayasası'nın, partilerin yurt dışında örgütlenmelerini, kadın ve gençlik kolları oluşturmalarını, vakıf kurmalarını, dernek, sendika, meslek kuruluşu, kooperatif v.b. kuruluşlarla politik ilişkilerini ve işbirliğini ve bunlardan maddi yardım almalarını yasaklayan hükümleridir. Tüm bu yasaklar 23 Temmuz 1995 Tarih ve 4121 sayılı kanunla yapılan Anayasa değişikliğiyle yürürlükten kaldırılmıştır.³³⁶

Politik örgütlenme açısından getirilen yasal kısıtlama sonucu, sendika ve diğer meslek kuruluşu yöneticileri milletvekili olamamakta, üniversite öğretim elemanlarının, yüksek öğretim öncesi öğrencilerinin, yargıç, savcı ve yüksek yargı organı mensuplarının politik partilere girmesi, kapatılan partilerin yönetici kadroları ve meclis eski üyeleri, yeni bir partinin kurucusu ve yöneticisi olmaları yasaklanmıştır. Sendikaların ve diğer meslek kuruluşlarının, tüm derneklerin politikayla ilgilenmesi, politik görüş açıklamaları ve partilerle ilişki kurmaları yasaklanmış, memurların sendikal hakları ortadan kaldırılmıştır. Partilerin yabancı devlet ve kuruluşlardan, yabancı ülkelerdeki dernek ve gruplardan yardım ve emir almaları temelli kapatma nedenleri olarak düzenlenmiştir.

Politik katılmaya ilişkin olarak düzenlenen seçim yasası da müdahaleyle birlikte olumsuz şekilde etkilenmiştir. Demokrasilerde oy kullanmak kadar oy kullanmamakta politik katılma

³³⁶ Kapani, age, s. 137.

yöntemidir. Nitekim 1982 Anayasası'nın halkoylamasına katılımı sağlamak için oy atmayanların sonraki beş yıl da oy atamaması ve seçimlerde oy kullanmayanlara para cezası verilmesi politik katılımı sınırlayan düzenlemeler olmuştur. Bu düzenlemelerle oy kullanmamanın önüne geçilmek istenmiş fakat bununla politik katılımı sınırlandırılmıştır..

III. 4. 1960 ve 1980 Askeri Müdahaleleri'nin Politikaya Etkilerinin Karşılaştırılması

Askeri müdahaleler politikayı sadece yapıldıkları anda veya yönetimde buldukları sürece değil, bunun dışında yönetimde kaldıkları sürede aldıkları kararlarla da (anayasa, yasa) olağan demokratik işleyişe geçildiği zamanda bile politikayı etkilemektedir.

1960 ve 1980 Askeri Müdahaleleri'nin politikaya öncelikli etkisi mevcut politik iktidara son vermeleri biçiminde gerçekleşmiştir. Gerek 1959'da tek başına iktidar olan DP hükümeti, gerekse 1979'da azınlık koalisyon AP hükümeti parlamentodan yetki almış seçilmiş iktidardır. Seçilmiş politik iktidarın görevine ancak anayasada ve yasalarda belirtilen şartlar tamam olduğunda yetkili organlar tarafından veya yeni bir seçimle halk tarafından son verilmektedir. Böylelikle kurumsallaşmış, yerleşmiş demokrasilerde politik sistem önceden belirlenen hukuk kuralları çerçevesinde işlemektedir. Askeri müdahalelerde ise olağanüstü şartlarda önceden belirlenmiş hukuk kurallarına göre işleyen politik sistemi bunun dışına çıkarmaktadır. Dolayısıyla politik iktidarın anayasada ve yasalarda belirtilen şartların veya seçimin dışında askeri yönetim tarafından değiştirilmesi öncelikle demokrasiye aykırılık teşkil etmektedir. Bu ise hem politikanın işleyişini hem de politikacının iradesini işlemez hale getirmektedir.

1960 ve 1980 Askeri müdahaleleri'nin diğer bir politik etkisi de mevcut partilere karşı olmaktadır. 1960 müdahalesi dönemin tek başına politik iktidarı olan DP'yi kapatmıştır. 1960 müdahalesini gerçekleştiren askeri yönetim müdahalenin gerekçelerinden biri olarak, politik iktidarın yapmış olduğu yanlış uygulamaları göstermektedir. Bu nedenle DP'nin faaliyetlerine ve lideri dahil yöneticilerinin politika yapmasına izin verilmemiştir. Böylelikle dönemin çoğunluğunu oluşturan bir politik görüşün temsil edilmesi engellenmiştir.

1980 müdahalesini gerçekleştiren askeri yönetim gerekçesinde, partilerin uzlaşmaz tutumlarının ülkede aşırı kutuplaşmalara ve politik şiddete yol açtığını belirtmiştir. Bu amaçla askeri yönetim 12 Eylül günü açıklanan 7 numaralı bildiriyle politik parti faaliyetlerinin

durdurulması kararı alınmış, parlamentoyu kapatılmış ve milletvekillerinin dokunulmazlıklarına son vermiştir. Ayrıca dönemin S. Demirel, B. Ecevit, A. Türkeş ve N. Erbakan gibi parti liderleri tutuklanarak geçici süreyle ikamet edilecekleri yerlere sevk edilmiştir.³³⁷

1980 müdahalesinden sonra MGK politik partiler hakkında süreç içerisinde tutumunu giderek sertleştirmiştir. Bu yüzden AP ve CHP'nin kapatılması düşünülmemiş, buna karşılık Milliyetçi Hareket Partisi ve Milli Selamet Partisi hakkında MGK'nın 4 Ekim 1980 tarihli genişletilmiş toplantısında kamu davası açılmasına karar verilmiştir. Askeri yönetimin daha sonra politik partiler hakkında, MGK'nın 52 no'lu kararı ile partilerin kapatılmasına ilişkin kanunu kabul etmiştir. Bütün bu gelişmeler sonucunda 1980 müdahalesi'nin de politikaya öncelikli etkisinin dönemin mevcut partilerini kapatmak ve faaliyetlerine son vermek olduğunu görülmektedir.³³⁸

Müdahaleler sonrasında askeri yönetim mevcut sivil yönetimi görevlerinden uzaklaştırdıkları için yeni bir hükümet oluşturmaktadır. 1960 ve 1980 müdahalelerinden sonra askeri yönetim kurumsallaşması için öncelikle kurucu meclis oluşturmuştur. Bu amaçla 1960 müdahalesinden sonra Milli Birlik Komitesi'nden ve Temsilciler Meclisi'nden oluşan bir kurucu meclis oluşturulmuştur. Kurucu Meclis'in askeri kanadını son karar mercii olan Milli Birlik Komitesi oluştururken, sivil kanadını ise DP dışındaki politik partilerin ve çeşitli meslek kuruluşlarının temsilcilerinden oluşan Temsilciler Meclisi oluşturmuştur. Temsilciler Meclisinin bir bölüm üyesinin parti temsilcileri olmasına karşılık son karar yerinin MBK oluşu askeri yönetimin politikayı kendi kontrolüne aldığını göstermektedir. Aynı zamanda 1960 Müdahalesi'nin gerçekleşmesinden kısa bir süre sonra MBK'nın onay vermesiyle herhangi bir politik partiye resmen mensup olmayan kişilerden oluşan hükümet kurulmuştur. Demokrasiyle yönetilen rejimlerde halkın verdiği yetkiyle kurulan hükümetler bu kez müdahaleyle askeri yönetim tarafından oluşturulmuştur. Kısacası, 1960 müdahalesiyle askeri yönetim hem politik faaliyetleri kontrolü altına almış hem de halk iradesi dışında kendi iradesi ile yeni bir hükümet oluşturmuştur. Bu durum askeri müdahalenin hem demokrasiyi hem de politikayı sınırlandırarak denetimi altına aldığını göstermektedir.

³³⁷ Resmi Gazete, 12. 09 1980, Sayı: 17103

³³⁸ Akşin – v.d, age, s. 38,39

1980 müdahalesinden sonra da 1960 müdahalesi gibi askeri yönetim tarafında kurucu meclis oluşturulmuştur. Kurucu meclis 1960 kurucu meclisi gibi asker ve sivil olmak üzere iki kanattan oluşmuştur. Askeri kanadı Milli Güvenlik Konseyi sivil kanadı ise Danışma Meclisi teşkil etmiştir. 1960'dan farklı olarak sivil kanadı oluşturan Danışma Meclisi'nde hiçbir politik parti temsilcisi bulunmamaktadır. 1960 kurucu meclisi'ndeki gibi askeri kanadın oluşturduğu MGK son karar mercii olarak ülke yönetiminde inisiyatif elinde bulundurmaktadır. Kısa bir süre oluşturulan B. Ulusu hükümetin de ise bir takım parti eski üyeleri (T.Özal, İ. Türkmen, K. Erdem) bulunmaktadır. Bu hükümette 1960 müdahalesinden sonra kurulan hükümet gibi halkın iradesi dışında askeri yönetim tarafından belirlenmiştir. Böylelikle 1980 müdahalesi hem Danışma Meclisinde hiçbir politik parti üyesine yer vermeyerek ülke yönetiminden sivil politikayı uzaklaştırmış hem de halkın iradesi dışında kendi iradesiyle belirlediği hükümetle de demokratik politik sistemi işlemez hale getirmiştir.

1960 ve 1980 müdahalesiyle ülke idaresinde bulunan askeri yönetim aldığı kararlarla demokratik sisteme tekrar döndükten sonra bile hem yeni yaptıkları anayasayla hem de çeşitli yasalarla politikayı etkilemektedir. Her iki müdahalenin sonrasında yapılan anayasa ve çeşitli yasalarla politik faaliyetlerin alanı, politik katılım ve örgütlenme belirlenmiştir.

1961 Anayasası'nın hazırlanmasında Temsilciler Meclisi'nin içerisinde bir kısım DP hariç parti temsilcisinin bulunması yeni anayasaya sınırlıda olsa politik görüşlerin yansımaya olanak sağlamıştır. 1961 Anayasası ile oluşturulan politik sistem, demokrasiyi oy verme işi ya da sadece devlet seviyesinde süren bir olay olmaktan çıkarmaya çalışmaktadır. Parlamento ve hükümet, politikacı ve milletvekilinin, politikada tek belirleyici olmaları dönemi sona ermiştir. Türkiye bu dönemde, baskı grupları, politikleşen kamuoyu, yeni politik partiler ile politik katılımcı demokrasi yaşamıştır.³³⁹

1961 Anayasası daha özgürlükçü bir anlayış getirmiştir. Bu özgürlükçü anlayışla birlikte partilerin kuruluşu ve üye kabulü kolaylaşmış, sivil toplum kuruluşlarının sayısı ve faaliyetleri de artmıştır. Toplumda politikleşme giderek artmış bu da kutuplaşmalara ve hizipleşmelere yol açmıştır. Toplumda hoşgörüsüzlüğün sonucu olarak politik şiddet olayları meydana gelmiştir. Bu süreç yeni bir müdahalenin yapılmasına kadar devam etmiştir.

³³⁹ Tanör, age, 1994,s. 83.

1961 Anayasası politik partilerin tüzüklerinin, programlarının ve faaliyetlerinin, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyet ilkelerine ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliğine uygun olmasını düzenlemiştir. 1961 Anayasası böylelikle parti faaliyetlerin alanlarını belirlemiştir.

1961 Anayasası, halkoylaması, halkın kanun teklifi veya vetosu gibi yarı doğrudan demokrasi araçlarına yer vermemiş, temsili demokrasi sistemini devam ettirmiştir. Temsili demokrasinin bazı örneklerinde olduğu gibi danışma referandumu veya seçilmişlerin azli gibi etki araçlarına da yer vermeyerek temsili demokrasi saf biçimiyle devam ettirilmiştir.³⁴⁰

1961 Anayasası'nın devletin genel düzenine eklediği yeni bir kurum olan MGK ile, TSK'nın ülke sorunları hakkındaki görüşlerini ve hassasiyetlerini en üst düzeyde politik iktidara aktarmasına ve bu suretle silahlı kuvvetlere hükümet kararlarını sürekli olarak etkileme olanağını tanımıştır. Fakat bu durum askeri otoritenin sivil otoriteye bağımlılığı esasını değiştirmemiştir. Böyle olmakla beraber, 1961 Anayasası'nın 111. maddesiyle kurulan MGK sayesinde askerlerin sivil otorite karşısında etkinlik alanının genişlediği görülmektedir. Kısacası MGK ile silahlı kuvvetler müdahale sonrasında bile politik iktidarı etkileyebilmektedir.³⁴¹

1980 Askeri müdahalesiyle politik faaliyetleri sınırlayan anlayış kendini, somut ve özel olarak politik partiler yasasında ve genel olarak da 1982 Anayasası'nda göstermektedir. Politik Partiler Kanunu'na göre parti kurucularının milletvekili seçilme yeterliliğine sahip bulunmaları gerekmektedir. Milletvekili seçimi kanunu ise, Türk Ceza Kanunundaki devletin şahsiyetine karşı cürümlerden mahkum olanların affa uğramış olsalar bile milletvekili seçilemeyeceklerini düzenlemiştir. Bununla birlikte anayasanın geçici 4. maddesi de, eski politikacıların geniş bir bölümüne politik faaliyet yasağı getirmiştir. Bununla birlikte 1987'de yapılan halkoylamasıyla anayasanın geçici 4. maddesi yürürlükten kaldırılarak yasaklı politikacıların politik faaliyetlere dönüşü sağlanmıştır.³⁴²

1980 Müdahalesi sonrası politik örgütlenme açısından getirilen sınırlamalar sonucunda, politik partiler dışındaki kuruluşlara politik faaliyet yasağı getirilmiştir. 1980 müdahalesini gerçekleştiren askeri yönetim, özellikle 1977 – 1980 yılları arasında yaşanan politik şiddet ve

³⁴⁰ Tanör, age, 2002, s. 384

³⁴¹ Öztürk, age, s. 142.

³⁴² Akşin, age, s. 102.

terör olaylarını 1961 Anayasası'nın sağladığı demokratik hakların ve özgürlüklerin yanlış kullanılmasına bağlamıştır. Buna bir tepki olarakta 1982 Anayasası, dernek, sendika, kooperatif, vakıf, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları gibi tüzel kişilere politik faaliyet ve işbirliği yasağı getirmiştir. Böylelikle 1982 Anayasası'nda partiler dışında politik aktörün varlığına engel olunmuştur. Kısacası 1982 Anayasası politikayı aktif olarak partilere bırakmaktadır.³⁴³

1982 Anayasası'nın 68. maddesine göre, politik partiler Devletin ülkesi ve milleti ile bütünlüğüne, insan haklarına, eşit ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine demokratik laik cumhuriyet ilkesine aykırı faaliyette bulunması ve sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir diktatörlüğü savunması yasaklanmıştır. Buna aykırı faaliyette bulunan partilerin kalıcı olarak kapatılabileceğini düzenleyerek faaliyetlerine sınır konmuştur.

Bir politik parti, anayasanın 68. maddesindeki fiilleri o partinin üyelerince yoğun bir şekilde işlendiği ve bu durumun o partinin büyük kongre veya genel başkan veya merkez karar veya yönetim organları veya TBMM'deki grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca zımnen veya açıkça benimsenmesi ya da bu fiiller doğrudan doğruya parti organlarınca kararlılık içinde işlenirse söz konusu fiillerin odağı haline geldiği sayılmaktadır. Anayasa mahkemesi ancak bir partiyi söz konusu fiillerin odağı haline geldiğini saptarsa partiyi kalıcı olarak kapatmaktadır. Böylelikle partilerin kapatılması zorlaştırılarak faaliyet ve sorumluluk alanları genişletilmiştir.

1982 Anayasası'nın, 1961 Anayasasına göre daha az katılımcı bir demokrasi modelini benimsediği söylenebilir. Anayasa vatandaşların politika ile fazla ilgilenmesini istememekte, bunun için de politikanın alanını daraltarak politik katılmayı sınırlandırıcı tedbirler almıştır. Bunun en somut örneklerinden biri, 1982 Anayasası'nın, partilerin yurt dışında örgütlenmelerini, kadın ve gençlik kolları oluşturmalarını, vakıf kurmalarını, dernek, sendika, meslek kuruluşu, kooperatif v.b. kuruluşlarla politik ilişkilerini ve işbirliğini ve bunlardan maddi yardım almalarını yasaklayan hükümleridir. Böylelikle partiler dışındaki kişi, kurum ve kuruluşların politikayla aktif şekilde ilgilenmesi yasaklanmıştır.

³⁴³ Tanör, age, 1994, s. 142.

1982 Anayasası politik örgütlenmeyi engelleyici yasal kısıtlamalar düzenlemiştir. Bunun sonucunda, sendika ve diğer meslek kuruluşu yöneticileri milletvekili olamamakta, üniversite öğretim elemanlarının, yüksek öğretim öncesi öğrencilerinin, yargıç, savcı ve yüksek yargı organı mensuplarının politik partilere girmesi, kapatılan partilerin yönetici kadroları ve meclis eski üyeleri, yeni bir partinin kurucusu ve yöneticisi olmaları yasaklanmıştır. Sendikaların ve diğer meslek kuruluşlarının, tüm derneklerin politikayla ilgilenmeleri politik görüş açıklamaları ve partilerle ilişki kurmaları yasaklanmıştır. Partilerin yabancı devlet ve kuruluşlardan, yabancı ülkelerdeki dernek ve gruplardan yardım ve emir almaları temelli kapatma nedenleri olarak düzenlenmiştir. Böylelikle hem partilere üye olacak kişilerin sadece politikayla ilgilenmeleri istenmekte hem de partilerin politika dışı kurumlarla ilişkileri engellenmektedir. Dolayısıyla partiler dışındaki kurum ve kuruluşların politikaya girmeleri önlenerek bu kurum ve kuruluşlar ile toplumun politikleşerek bölünmeleri istenmemiştir. Bu anlayışın altında 1977 – 1980 yılları arasında toplumda yaşanan aşırı politikleşmenin etkisi bulunmaktadır.

1982 Anayasası vatandaşların seçme, seçilme ve halkoylamasına katılma hakkı olduğunu belirtmiş ve 1961 Anayasası'nda farklı olarak, seçmen yaşını belirtmiştir. 1982 Anayasa'nın ilk haliyle seçilme ve halkoylamasına katılma yaşı 21 olarak belirlenmiş, daha sonra 1987 yılında yapılan değişiklikle 19'a, 1995 yılındaki değişiklikle de 18'e indirilmiştir. Askeri öğrencilerin, silah altında bulunan erbaşların, ceza ve tevkifevlerinde bulunan hükümlülerin ve tutukluların oy kullanamayacakları düzenlenmiştir. 3.10.2001 ve 4709 sayılı kanunla yapılan değişiklikle taksirli suçlardan hükümlü bulunanlarla tutukluların oy kullanabilmeleri sağlanmıştır. Diğer bir değişiklikle de yurt dışında bulunan Türk vatandaşlarının oy kullanabilmeleri için yasal önlemler alınmıştır. Yapılan bu değişikliklerle politik katılımı hakkı genişletilerek seçmen kitlesi artırılmış ve gençleştirilmiştir.³⁴⁴

12 Eylül 1980'de MGK'ca geçici olarak faaliyetleri askıya alınan politik partiler daha sonra 16 Ekim 1981'de tamamen kapatılmış, 24 Nisan 1983 tarihli Resmi Gazete'de, politik partilerin kuruluşuna izin verilmiştir..

24 Nisan 1983'den sonra kurulan partilerin seçime girebilmeleri için MGK'dan onay almaları düzenlenmiştir. Bu dönemde kurulan partilerden sadece üçü seçime girebilmiştir.

³⁴⁴ Gözübüyük, age, 2003, ss. 152, 153.

Askeri yönetim uygun gördüğü kişileri parti kurucusu olmasına izin vermiştir. Böylelikle partilerin serbest iradeyle kurulmalarını engelleyerek askeri yönetimin iradesini partilerin kurulması için belirleyici yapmıştır.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

TSK'nın hiyerarşi, disiplin, grup bilinci ve dayanışması en önemli yapısal özellikleri arasında yer almaktadır. Hiyerarşi, disiplin, grup bilinci ve dayanışmanın sağlandığı silahlı kuvvetlerde müdahalenin başarı şansı artmaktadır. T.S.K.'nın sahip olduğu köklü ve güçlü askeri profesyonellik müdahalede başarı şansını artırmakta fakat silahlı kuvvetleri askeri müdahaleye sevk eden sebep olmamaktadır. TSK'nın sahip olduğu profesyonellik müdahaleden sonra silahlı kuvvetlerin esas görevine dönmesini sağladığından politik iktidarın sivil yönetime bırakılmasına sebebiyet vermiştir.

TSK'nın bu yapısal özellikleri, toplumdaki saygın konumu ve üstlenmiş olduğu görev nedeniyle silahlı kuvvetlerde müdahaleci sebepler oluşabilmektedir. Türk politik kültüründe silahlı kuvvetleri politikanın önemli bir unsuru veya sürekli yönetimini kabul edebilen bir anlayışın olmadığı bilinmektedir. Silahlı kuvvetlerin ülkeyi uzun süre yönetmek yerine, askeri müdahalenin amaçlarını gerçekleştikten sonra politikadan çekilmeleri Türk politik kültürünün özelliğinden kaynaklanmaktadır. Özetle, Türk politik kültürü silahlı kuvvetlerin müdahalesiyle zarar gören politikayı daha fazla zarara uğramasını önleyebilecek şekilde gelişmiştir.

Silahlı kuvvetleri müdahaleye yönelten asıl neden, yönetimin başarısızlığı ve ekonomik bozulma sonucunda ortaya çıkan gelişmelerden dolayı devlet ve millet hayatının tehlikeye girmesidir. 1960 ve 1980 askeri müdahalesin de görülen temel ortak özellikler, bürokraside rüşvet, iltimas gibi bozulma göstergelerinin yaygınlaşması, politik partilerde hoşgörüsüzlük, ülke için önemli politik kararların alınmasında fikir birliğinin sağlanamaması, hem yönetim mekanizmalarında hem de toplumda aşırı politikleşme, özellikle 1971 – 1980 arasında artan politik şiddet ve terör eylemleri, politik partilerin kutuplaşması ve hizipleşmesidir. Bütün bu özellikler, politik yönetimde başarısızlığın arttığını, yönetimin etkisini giderek yitirdiğini göstermektedir. Politik yönetimin başarısızlığı, milleti ve rejimi hem dış hem de iç tehlikelerden korunma görevini üstlenen TSK için, millete ve rejime yönelik tehdit anlamını taşımaktadır. Böyle bir durumda, TSK, görevinin, politik düzen yeniden sağlanana kadar

politik iktidara el koymak olduğunu düşünmektedir. Nitekim, her müdahale sonrası, TSK hareketini bu gerekçe ile meşrulaştırmaktadır.

Silahlı kuvvetlerin duyarlılık gösterdiği bu konularda ortaya çıkan olumsuz gelişmeler, onu müdahaleye yöneltmiştir. Bu itibarla, askeri müdahaleler, buna elverişli ortamların ürünü olarak da görülebilir. Askeri müdahalelere elverişli sayılabilecek ortamların meydana gelmemesi için; politikacıların özenli ve sorumlu davranmaları, ülke bütünlüğüne ve cumhuriyetin temel niteliklerine aykırı politikalar yapılmaması ve Türkiye’de demokrasinin daha da gelişmesine olanak sağlayacak ortak bir çabanın harcanması gerekmektedir. TSK’nın da anayasal ve yasal düzenlemeler çerçevesinde TBMM’nin ve sivil otoritenin buyruğu altında hareket etmesi gerekmektedir.

TSK’nın politikaya müdahale etmesine yol açan bir başka neden de ekonomik sorunlardır. 1960 ve 1980 müdahalesi öncesinde Türk ekonomisi önemli bir kriz içerisindeydi. Şöyle ki, enflasyon 1958 – 1960 arasında sürekli artmış ve 1959’da en yüksek seviyeye çıkarak % 20 olmuştur. Enflasyon 1975 – 1980 arasında da sürekli artmış 1979’da o zamana kadar ki cumhuriyet tarihinin en yüksek oranına ulaşarak % 73.40 olmuştur. Enflasyon 1980’de % 103.80 olmuş silahlı kuvvetlerde Eylül ayında yönetime el koymuştur. 1960 askeri darbesi, silahlı kuvvetlerin gerçekleştirdiği ilk müdahale olduğundan, daha çekingen davranılmış ve 1955’de bozulan ekonomik durumun 1959’da daha da kötüleşmesi üzerine ancak 1960’da müdahale edilmiştir. Ancak 1978 ve 1979 yüksek oranda artan enflasyon üzerine silahlı kuvvetler 1980’de müdahaleyi gerçekleştirmiştir. Bir başka deyişle, silahlı kuvvetler ekonomik krizler karşısında zamanla daha çabuk davranmaya başlamıştır.

Ekonomik bozulmaların askeri müdahaleler etkisini gösteren bir diğer gösterge ise devalüasyon oranlarıdır. Şöyle ki, 1958 yılına kadar Türk parası hiç değer kaybetmezken, 1958 yılında % 221 oranında devalüasyon gerçekleşmiştir. İki yıl sonra ilk askeri müdahale olmuştur. 1980 yılında ise devalüasyon %137 gerçekleşmiştir. Devalüasyon oranları da, silahlı kuvvetlerin ekonomik krizlere karşı giderek daha duyarlı hale geldiğini ve müdahaleler konusunda daha profesyonelce davrandığını göstermektedir.

Türkiye’de askeri müdahalelere tek bir açıdan bakarak sebeplerinin bulmaya çalışmak mümkün değildir. TSK’nın yapısal özellikleri ve bu özelliklerden kaynaklanan müdahaleci sebeplerin politik iktidarın başarısızlığı ve ülke ekonomisinde meydana gelen bozulmalarla

bir araya gelmesinden silahlı kuvvetlerin politikaya müdahalesi gerçekleşmektedir. Politik iktidarların başarısızlığı, hem toplumda hem de yönetim mekanizmalarında aşırı derecede politik kutuplaşma ve bunların sonucu olarak meydana gelen politik şiddet ve terör eylemleri silahlı kuvvetlerin yapısal özellikleriyle birleştiğinde müdahale olmaktadır.

Silahlı kuvvetlerin politikaya müdahalesindeki önemli bir diğer etken toplumun politik kültürüdür. Silahlı kuvvetler müdahalenin gerçekleşmesi sonucunda toplumun tepkisinin ne yönde olacağını bilmesi gerekmektedir. Toplumun müdahaleye tepkisini, o dönemin politik ve ekonomik koşulları ve politik yönetimin meşruluğu kadar, ülkenin genel olarak politik kültürü de belirlemektedir.

Demokrasilerde parlamentoların ve politik iktidarların yanlış politikalarına veya bu yanlış politikaların ülkenin ve milletin bölünmezliğini tehlikeye attığına karar veren organ millettir. Fakat Türkiye’de demokrasi henüz milletin böyle bir görev yapmasına olanak verecek ölçüde iyileşmediğinden bunu silahlı kuvvetler üstlenmiştir. Bu nedenle politikacıların, ülkenin yönetiminde ve demokrasisinin işlemesinde gereken özeni göstermeleri gerekmektedir. Özellikle 1978 – 1980 arasında politik kutuplaşma ve gruplaşmalar sonucunda şiddetin ve terör olaylarının yaygınlaşarak günde ortalama on kişinin ölmesi ülkede yaşanan otorite boşluğunu ve yönetim başarısızlığını göstermektedir. Böyle bir duruma demokrasinin de fazla gelişmemiş olduğu eklendiğinde silahlı kuvvetler yönetimi ele almaktadır. Buna rağmen silahlı kuvvetlerin sivil yönetime müdahalesi demokrasi ve hukuka uygun olmadığını söylemek gerekmektedir.

1960 ve 1980 Askeri müdahalesi öncelikle sivil yöneticilerin yönetme hakkına son verdiğinden politikacıları ve politik faaliyetleri engellemiştir. Bu durum 1960 müdahalesinde DP’nin tüm politikacılarına ve yöneticilerine karşı olmuştur. Çünkü kapatılan ve faaliyetlerine izin verilmeyen parti DP olmuştur. 1960 müdahalesinden sonra kurulan kurucu iktidarın bir kanadını da parti üyelerinden oluşan temsilciler meclisi oluşturmuştur. Bu da müdahale sonrasında anayasal ve yasal sistemin kurulmasında politikacıların da etkisinin olduğunu gösterir. Fakat temsilciler meclisinde sadece DP’li politikacıların bulunmaması, 1960 müdahalesinin DP’ye karşı yapıldığı izlenimini doğurmuştur. 1980 müdahalesinde ise tüm politik partilerin önce faaliyetleri durdurulmuş daha sonra da partiler kapatılmıştır. 1980 müdahalesinden sonra oluşturulan kurucu iktidarın bir kanadını da Danışma Meclisi oluşturmuş ve bu meclisin üyeliği için herhangi bir politik partiye üye olmamak şartı

getirilmiştir. Dolayısıyla 1980 müdahalesi herhangi bir parti ayırmadan önce hepsinin faaliyetlerini durdurmuş sonra onları kapatmış en sonunda da yeni oluşturulan anayasal ve yasal düzende onlara herhangi bir yetki tanımamıştır.

1960 ve 1980 müdahalesinin politikaya bir diğer etkisi de politik katılım ve örgütlenme üzerine olmuştur. 1960 müdahalesinden sonra oluşturulan 1961 Anayasasıyla politik katılım ve örgütlenme bir hayli artmıştır. Sivil toplum kuruluşlarının sayısı ve faaliyetleri artmış ve toplum giderek politikleşmiştir. Politik katılımın ve örgütlenmenin oldukça yoğun bir şekilde artması toplumda aşırı derece politik kutuplaşma ve gruplaşmalara yol açmıştır. Elbette bu politik örgütlenme sınırsız değildi ve bazı önlemleri de alınmıştır. Buna rağmen ülkenin ve milletin varlığını tehlikeye düşürecek derecede politik şiddet ve terör hadiseleri yaşanmış ve 1980 müdahalesi ve 1982 anayasası bunlara karşı tepki olarak meydana gelmiştir.

1980 Askeri müdahalesi özellikle 1978 – 1980 arası olaylara ve toplumu aşırı derecede politikleştiren anlayışa karşı bir tepki olarak politik katılımı ve örgütlenmeyi sınırlandırmıştır. Politik katılımı ve örgütlenmeyi politikacılara bırakmayı hedefleyerek toplumu bir nevi politikadan uzaklaştıracak düzenlemelere yer verilmiştir. Böylelikle toplumun politikleşmesinin önüne geçilerek daha önceki yaşanan olaylara bir daha dönülmek istenmiştir.

1980 – 1983 arasındaki MGK döneminde partilerin kurulmasına izin verildiğinde politik örgütlenmenin ne ölçüde sınırlandırıldığını görmek mümkündür. Çünkü partilerin kurulmasına izin verildiği bu dönemde MGK tarafından on beş partiden sadece üçünün ANAP, MDP ve HP'nin kurulmasına izin verilmiştir. MGK kendisine göre politika yapmasında sakınca gördüğü kişileri parti kurmasını engellemiştir.

1983 seçimiyle tekrar demokratik sisteme dönmüş olmasına rağmen Süleyman Demirel, Bülent Ecevit gibi politikacıların faaliyetlerine izin verilmemiştir. Böylelikle politikanın bu kişiler için uygun olmadığı düşünülerek herhangi bir politik örgütlenmelerine izin verilmemiştir. Bu yasaklara 1987 yılında yapılan referandumla son verilmiştir.

1980 müdahalesiyle partilerin derneklerle, meslek odalarıyla, uluslar arası kuruluşlar ilişkisi kesilerek sadece anayasal ve yasal anlamda politika yapmalarına olanak verilmiştir. Ayrıca partilerin anayasa ve partiler kanununda belirtilen hususlara göre faaliyette

bulunmalarına izin verilmiştir. Partilerin cumhuriyetin temel niteliklerine, ülkenin ve milletin bölünmez bütünlüğüne yönelik faaliyetleri yasaklanmıştır. Partilerin cumhuriyetin temel niteliklerine, ülkenin ve milletin bölünmez bütünlüğüne yol açacak faaliyetlerinin yorumlanma alanının geniş tutulduğu görülmektedir. Kısacası demokratik, laik, hukuk ve sosyal devlet ilkelerine aykırılığın saptanması için belirlenen alan oldukça geniş tutulmuştur. Dolayısıyla 1980 müdahalesi'nin getirdiği bu anlayış parti kapatmalarını kolaylaştırmıştır.

Silahlı kuvvetlerin politika ile ilişkisinin geleceği hakkında bir değerlendirme yapıldığında dikkate alınması gereken en önemli husus Türk toplumunda gözlemlenebilen değişimdir. Türkiye özellikle 1990'lı yıllardan itibaren önemli bir değişim içerisine girmiştir.

Milli gelir 1990 - 2000 arasında genelde artmış, fakat 1994, 1999 ve 2001 yıllarında keskin düşüşler yaşanmıştır. Kişi başına Gayri Safi Milli Hasıla ise yine 1990 – 2000 arası dönemde genelde artmış, fakat 1994 ve 2001 yılında önemli bir düşüş yaşamıştır. 2001'den sonra bu iki değerde artmaya devam etmiştir. Bunun yanı sıra işsizlik ve milli gelir dağılımında eşitsizlikte devam etmektedir. Bu hususlar göz önüne alındığında Türk toplumunda yaşanan değişimin ekonomik, toplumsal ve politik istikrarından söz etmek zorlaşmaktadır. Buna rağmen son 10 – 15 yılda yaşanan gelişmeler toplumun yapısını değiştirmiştir. Bu değişimde özellikle halkın artan beklentileri, Avrupa Birliği sürecinde yapılan yasal düzenlemeler ve liberal politikalar çerçevesinde oluşan özgürlük ortamı etkili olmuştur. Türk toplumu bu şekilde giderek çoğulcu ve karmaşık bir toplum haline gelmesi, TSK'nin politik süreç içerisindeki yönlendirici etkisini tamamen yitirmese bile belirli ölçüde azaltmıştır. TSK'nin politikayı yönlendirici etkisinin tamamen sona ermediği 28 Şubat 1997'deki MGK bildirisinde net olarak görülmektedir. Buna karşılık, 1960'lı yıllarda toplumu yönlendirecek etkiye sahip olan TSK'nın, toplum yapısındaki gelişmeden dolayı bu etkisi giderek azalmıştır.

Toplumdaki bu değişimin sonucunda oluşan özgürlük ortamı silahlı kuvvetlerin yavaş yavaş politik hayata müdahale etmesini engellemiştir. Geçmişte toplumun ilerici kanadını oluşturan silahlı kuvvetler, toplumun bu şekilde değişmeye başlaması ve politik bilinçlenme düzeyinin gelişmesiyle, giderek bu özelliğini kaybetmiştir. Nitekim 1973 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde silahlı kuvvetlerin istediği aday durumundaki Gürler seçimi kaybetmiştir.

Çağdaş ve demokratik yönetimler halk iradesinin üstünlüğünü kabul ederler. Bu tür yönetimlerde silahlı kuvvetler ile politikanın sınırları kesin bir şekilde belirlenmiştir. Normal ve düzgün işleyen demokratik yönetimlerde, silahlı kuvvetlerin politik hayata doğrudan müdahale etmesi durumuyla karşılaşılmamaktadır. Fakat silahlı kuvvetler ile sivil yönetim arasındaki ayrımın korunması her iki tarafın da göstereceği tutuma bağlıdır.

Demokratik mekanizma, bütün kurallarıyla ve müdahalesiz işletilebilirse, sivil – asker ilişkileri de demokratik düzen içerisinde olması gereken şekilde oluşur. Bu şekilde hem halkın politik bilinçlenme düzeyini yükseltmek hem de silahlı kuvvetlerin politikaya müdahalesini önlemek mümkün olmaktadır. Özetle, demokrasinin gelişmesi ve yerleşmesiyle, hem sivil – asker ilişkileri normalleşmekte hem de silahlı kuvvetlerin politikaya müdahale etme olasılığı son derece azalmaktadır.

Günümüzde demokrasi artık istenen bir durum olmaktan çıkarak yavaş yavaş bir yaşam biçimi haline gelmiştir. Toplumun bütün kurumlarında ve işleyişinde uyumlu bir bütüne ulaşmak amacıyla birleşmesi ve demokrasinin giderek yerleşmesi TSK'nın politikaya müdahale olasılığını ciddi bir şekilde azaltmaktadır.

Demokrasinin gelişmesi, toplumsal refah düzeyinin yükselmesi, politik bilinç düzeyinin yükselmesi, hukuk devleti ilkesinin yerleşmesi ve ekonomik ve politik istikrarın sağlandığında silahlı kuvvetlerin politikaya müdahalesi söz konusu olmamaktadır. Bu niteliklere sahip bir ülkede karşılaşılan tüm sorunlara politik sistem içerisinde çözüm bulunmaktadır. Böylelikle silahlı kuvvetler kendi uzmanlık alanında faaliyet yürüten ve yasal çerçevede belirlenmiş sivil – askeri ilişkisi olan bir kurum haline getirilmiştir. Türkiye'de de demokrasinin gelişmesi, politik bilinç düzeyinin yükselmesi, hukuk devleti ilkesinin yerleşmesi ve ekonomik ve politik istikrarın sağlanması müdahale olasılığının düşünülmemesine yol açacaktır.

Devletin üniter yapısı, milletin ve ülkenin bölünmez bütünlüğü ve demokratik, laik, sosyal, hukuk devleti gibi kabul edilmiş ortak değerlere uygun politikalar silahlı kuvvetlerin müdahale eğilimini azaltacaktır. Bunun yanı sıra devlet yönetiminde, yasama - yürütme arasında, sağlanan uyum ve politikadaki birbirine karşı hoşgörü de bu konuda önem taşımaktadır. Sivil yönetimde ve politik partilerin ortak değerlerin kabulündeki uyumu

toplumda politik kutuplaşmaları ve şiddeti önleyecektir. Böyle bir ortamda silahlı kuvvetlerin politikaya müdahalesi mümkün olmayacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

AHMAD Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**. Çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Hil Yayınları, 1994

AHMAD Feroz. **Modern Türkiye'nin Oluşumu**. Çev. Yavuz Alogan. 2. Baskı. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1999

AKŞİN Sina, Bülent Tanör ve Korkut Boratav, **Yakınçağ Türkiye Tarihi**. 2. Cilt. İstanbul: Milliyet Yayınları, 2005.

AKYAZ Doğan, **Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

AKYÜZ Yahya v.d, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**. Ankara:YÖK Yayınları,Yayın No:6, 1989.

ALKAN Türker, **Gelişen Ülkelerde Aydınlar ve Siyaset**. Ankara, 1977

ARCAYÜREK Cüneyt, **Demokrasi Dönemecinde Üç Adam**. 3. Baskı. İstanbul: Bilgi . Yayınevi, 2000

ARCAYÜREK Cüneyt, **12 Eylül'e Koşar Adım**, 2.baskı. İstanbul: Bilgi Yayınları, 1988.

Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü. **TBMM'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler**. Ankara: Başbakanlık Basımevi. 1998

Keyman Fuat, SARIBAY Ali Yaşar, **Global Yerel Eksende Türkiye**, BAŞKAN Filiz, *Küreselleşme, Sivil Toplum ve Fethullah Gülen*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.

BELEN Fahri, **Demokrasiden Diktatörlüğe**. İstanbul: İstanbul Matbaası, 1960.

BİLGİÇ Sadettin, **Türkiye'de Seçimler ve Seçim Kanunları**. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1995

BİRAND Mehmet Ali, **Emret Komutanım**. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1986.

ÇAM Esat, **Siyaset Bilimine Giriş**. 5. baskı. İstanbul: Der Yayınları, 1998.

ÇAVDAR Tefik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**. 3. Baskı. Ankara: İmge Yayınları, 2004

ERDOĞAN Mustafa, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**. 4. baskı. Ankara: Liberte. Yayınları, 2003

ERDOĞAN Mustafa, **Anayasacılık, Parlamentarizm, Silahlı Kuvvetler**. Ankara: Siyasal Kitabevi, 1993.

ERKANLI Orhan, **Anılar. Sorunlar. Sorumlular**. İstanbul: Baha Matbaası, 1972.

ERTUNÇ Ahmet Cemil, **Cumhuriyetin Tarihi**. 2 .baskı. İstanbul: Pınar Yayınları, 2004.

EVREN Kenan. **Kenan Evren'in Anıları**. 2. Cilt. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991.

SARIBAY Ali Yaşar, Ersin Kalaycıoğlu **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**. GÖLE Nilüfer, *80 Sonrası Politik Kültür*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.

GÖZLER Kemal, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**. 2. baskı. Bursa: Ekin Yayınları, 2004.

GÖZÜBÜYÜK Şeref. **Açıklamalı Türk Anayasaları**, Ankara: Turhan Kitabevi, 1993.

GÖZÜBÜYÜK Şeref, **Anayasa Hukuku**. 12.Baskı. Ankara: Turhan Kitabevi, 2003.

GÜNGÖR Celalettin, **27 Mayıs ve Partileşme Sorunu**. Ankara: Nurol Matbaası, 1992

HALE William, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset (1789'dan günümüze)**. Çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Hil Yayıncılık, 1994.

KEYMAN Fuat, SARIBAY Ali Yaşar **Global Yerel Eksende Türkiye**. KALAYCIOĞLU Ersin, *Sivil Toplum ve Neopatrımonyal Siyaset*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.

KEYMAN Fuat, SARIBAY Ali Yaşar, **Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam**, KALAYCIOĞLU Ersin, *Sivil Toplum ve Neopatrımonyal Siyaset*. Ankara: Vadi Yayınları, 1998.

KAPANİ Münci, **Politika Bilimine Giriş**. 8. bası. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1996.

KARATEPE Şükrü, **Darbeler Anayasalar ve Modernleşme**. 3. baskı. İstanbul: İz Yayıncılık, 1999

KARPAT H. Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi**. İstanbul: İstanbul Matbaası: 1967

KOÇAOĞLU Mehmet, **Kolektif Sendika Özgürlüğü ve Faaliyetlerinin Hukuksal Çerçevesi**. Ankara: Tühis Yayınları, 1997

- KONGAR Emre, **21. Yüzyılda Türkiye**, 23. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.
- MAZICI Nursen, **Türkiye’de Askeri Darbeler Ve Sivil Rejime Etkileri**. 9. Baskı. İstanbul: Gür Yayınları, 1989.
- Meydan Larousse. Cilt: 13. İstanbul: Hürriyet Yayıncılık, 1998.
- ÖRS Birsen, **Türkiye’de Askeri Müdahaleler**. İstanbul: Der Yayınları, 1996.
- ÖZBUDUN Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**. 7. Baskı. Ankara: Yetkin Yayınları, 2002.
- ÖZKAN Tuncay, **Bir Gizli Servisin Tarihi (MİT)**. 6.Baskı. İstanbul: Milliyet Yayınları, . 1999
- ÖZTÜRK, Osman Metin, **Ordu ve Politika**. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993.
- KEYMAN Fuat, SARIBAY Ali Yaşar, **Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam**, SARIBAY Ali Yaşar, *Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum..* Ankara: Vadi Yayınları, 1998
- SARICA Murat, **100 Soruda Fransız İhtilali**. 3. baskı. İstanbul: Gerçek Yayınları, 1995.
- SOYSAL Mümtaz, **100 Soruda Anayasa’nın Anlamı**. 6. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1986.
- TANİLLİ Server, **Dünyayı Değiştiren On Yıl**. 3 .Basım. İstanbul: Say Yayınları, 1990.
- TANÖR Bülent, **İki Anayasa**. 3. baskı. İstanbul: Beta Yayınları, 1994
- TANÖR Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri: 1789-1980**. 9. baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002
- TURGUT Hulusi, **12 Eylül Partileri**. 2. Baskı. İstanbul: ABC Yayınları, 1986.
- Türk Tarih Kurumu. **12 Eylül Öncesi ve Sonrası**. 2. Baskı. Ankara: TTK Yayınları, 1981.
- ÜSKÜL Zafer, Siyaset ve Asker; **Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları**. İstanbul: Afa Yayıncılık, 1989

YAVİ Ersal, **İhtilâlcı Subaylar**. 1. Kitap. İzmir: Yazıcı Yayınevi, 2003.

YAVİ Ersal, **İhtilâlcı Subaylar**. 3. Kitap. İzmir: Yazıcı Yayınevi, 2005.

YAZICI Serap, **Türkiye’de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri**, Ankara: Yetkin Yayınları, 1997

YILMAZ Hakan, **Tarih Boyunca İhtilâller ve Darbeler**. 3. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları. 2002.

Zürcher Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**. 4. baskı, Çev. Yasemin Saner Gönen. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

Makaleler:

Soysal, İlhami. *Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Siyasal Dernekler, Partiler ve Kurucuları*. **Cumhuriyetten Günümüze Türkiye Ansiklopedisi**. Cilt: 7. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983

Tuncay, Mete. *Siyasal Hayat / Siyasal Gelişimin Evreleri*. **Cumhuriyetten Günümüze Türkiye Ansiklopedisi**. Cilt: 7. İstanbul: İletişim Yayınları, 1984.

Kanunlar:

T.C. 1982 Anayasası. Ankara .Turhan Kitabevi. Yayın No: 1.

Diğerleri:

Temel Britannica, Ana Yayıncılık, cilt:5. İstanbul: 1992.

Resmi Gazete, 30.05.1960. Sayı: 10515

Resmi Gazete, 12. 09 1980, Sayı: 17103

Resmi Gazete, 28.10.1980, Sayı: 17145

Resmi Gazete, 12.12. 1980, Sayı: 17188 (Mükerrer)

Resmi Gazete, 05.06.1981, Sayı: 17361

Resmi Gazete, 29.06.1981, Sayı: 17386 (Mükerrer)

Resmi Gazete, 15. 10 1981, Sayı:17485 (Mükerrer)

Resmi Gazete, 16.10.1981, Sayı: 17486 (Mükerrer)

[www.belgenet.com/ 12 Eylül/ 12 sıkıyönetim.html](http://www.belgenet.com/12Eylul/12sikiyönetim.html). Erişim Tarihi, 23.03.2005.

[www.tbmm.gov.tr.secimler.genel seçimler](http://www.tbmm.gov.tr/secimler/genel/seçimler). Erişim Tarihi, 23.04.2005.

[www.tdk.gov.tr tdk. sozbul](http://www.tdk.gov.tr/tdk/sozbul). Erişim Tarihi, 20.04.2005

Yankı Dergisi, 1 – 15 Eylül 2004, Sayı: 1022

